

2009

СВІТОВА КРИЗА:

Безпекові наслідки та виклики для ширшої Європи

КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ

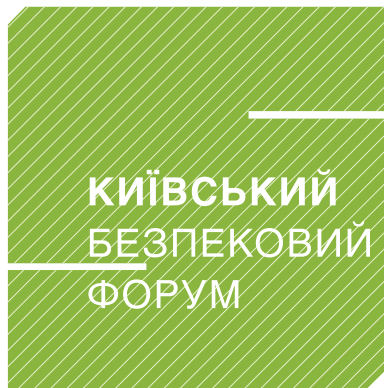
КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ

КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ

КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ

КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ

a platform for European
security architecture

Світова криза: Безпекові наслідки та виклики для ширшої Європи

2009

Іванна КЛИМПУШ-ЦИНЦАДЗЕ

Директор, Фонд "Відкрий Україну"

Шановні гості!

Ми раді вітати Вас на Третньому Київському безпековому форумі!

Вирішення проблем безпеки в розпал кризи дещо схоже на складання політичної головоломки, сплутаної економічним вітром. Це вимагає терпіння, наполегливості, спостережливості та логіки. З огляду на масштаби кризи, з якою людство має справу, це також потребуватиме багатьох зусиль і вміння працювати разом.

Зараз складніше заспокоїти ситуацію на глобальних ринках і повернути світу відчуття безпеки, оскільки сучасна криза суттєво відрізняється від криз минулого. Попередні кризи були переважно локальними, а криза 2008-2009 років – глобальна. Кризи в минулому, здебільшого, переходили у серйозні війни. Сьогодні ми маємо міжнародні структури, здатні запобігти такому розвитку подій. Але як довго і наскільки надійно зможуть ці міжнародні структури стримувати ситуацію? Це теж питання, на яке ми повинні спробувати відповідати.

Єдине, чому міжнародна криза нас навчила, це тому, що безпека може бути оманливою, а процвітання – ілюзорним. Мільярди людей по всьому світу можуть розповісти безліч таких історій. Україна не є винятком. З ряду причин, в тому числі через неефективне управління, вона постраждала, напевно, найсильніше в Європі. Важко знайти більш відповідне місце ніж Київ для проведення такого форуму, як наш. Ніде в світі безпека, відкритість та глобалізація не були більш бажаними й жаданими, ніж тут за останні 5 років. Ніхто так не сподівався на новий час і нове процвітання, ніж українці, з їх історичним прагненням до успіху і визнання. Для багатьох зараз настав час втрати ілюзій.

Глобальна економічна криза визначила як міжнародний порядок денний, так і національні пріоритети діяльності урядів по всьому світу. Крім нагальних потреб економічних і фінансових змін, разом із повсякденними соціально-економічними викликами, криза породила нові проблеми безпеки. Саме тому ми прагнемо поставити наслідки для безпеки, що випливають з кризи, в центрі наших обговорень сьогодні: Чи скористаються нові наддержави цією можливістю, щоб спробувати переглянути світовий порядок? Чи будуть існуючі регіональні структури і надалі забезпечувати стабільність і безпеку? Чи стануть нові демократичні держави у Східній Європі, під загрозою соціальної напруги та політичної нестабільності, жертвами популістського тиску? Чи означає це, що американська мрія і європейська ідея, на яких весь західний світ був заснований досі, уже не є більше ключем до сталого і надійного успіху? Чи означає це, що демократія і свобода більше не є необхідними умовами для досягнення успіху в сучасному світі? Думаю, що в 2009 році всі ці питання залишаються відкритими. Тому наполегливо закликаю Вас зважитися на них без остраху, хоча щиро сподіваюся і вірю, що свобода і демократія зрештою переможуть.

Перехідні економіки Чорноморсько-Каспійського регіону і навіть більш стабільні економіки деяких держав Європейського Союзу серйозно постраждали від кризи, тому ми за допомогою Київського безпекового форуму намагаємося забезпечити те, щоб регіональні голоси були почуті. До того ж, глобалізований світ вимагає участі різних секторів у пошуку рішень для більш безпечного світу. Ми твердо віримо, що не тільки уряди є гарантами стабільності й процвітання своїх націй. Саме тому Київський безпековий форум діє як неформальний майданчик, де різні суб'єкти можуть запропонувати свої ідеї для перетворення ширшої Європи на безпечніший регіон.

Необхідно мати мужність і переконання для того, щоб мислити поза рамками обмежень і пропонувати нові рішення для найскладніших питань безпеки. Фонд «Відкрий Україну» прагне служити цій меті і використовувати всі можливі способи надання майданчика для нового та неупередженого мислення. Цього року ми замовили для Форуму чотири дослідження. Кожна робота представляє аналітичний огляд основних економічних, соціальних, політичних та безпекових наслідків, пов'язаних з глобальною кризою. Хоча вони не є вичерпними, ці документи піднімають ключові питання у кожній з цих областей. Вони призначені бути відправною точкою дискусії; виступаючі й учасники запрошуються до обговорення їх висновків. Ми пропонуємо всім вам висловлювати інноваційні ідеї і взяти участь у конструктивному обговоренні практичних відповідей на виклики, що піднімаються на Форумі. Ми сподіваємося сприяти поглибленому розумінню та формуванню комплексу можливих інструментів для пом'якшення наслідків цієї кризи.

Фонд «Відкрий Україну» мав честь залучити європейських партнерів до ініціативи проведення Третього Київського безпекового форуму, і, користуючись нагодою, ми висловлюємо нашу вдячність за підтримку і допомогу, надану Chatham House та Центром європейської політики (European Policy Centre). Також великою честю для нас є співпрацювати та отримувати фінансову допомогу від Чорноморського трасту GMF, Польської Допомоги та Фонду Фрідріха Еберта, без участі та підтримки яких ця ініціатива не була б можлива.

Бажаю всім нам глибоких та динамічних обговорень.

Дякую.

Економічні кризи та регіональна безпека: Що ми знаємо про минуле, і що це означає для європейської регіональної безпеки сьогодні

Штефан де Шпігелер¹

Гаазький Центр стратегічних досліджень

Нове тисячоліття мало хвилюючий початок. Навіть до самого моменту його початку захоплення від визначної події затьмарювалось занепокоєнням щодо потенційної основної загрози безпеці – комп'ютерної проблеми 2000 року. Ця криза, на щастя, пройшла непоміченою. Але дуже скоро полегшення від хибної тривоги перетворилося на справжній жах, оскільки початок першого десятиліття виявив привид загрози реального гіпертероризму (та політичну реакцію на нього, багато в чому так само неприємну) по всьому світу. Десятиріччя наближається до завершення вражаючим фінансово-економічним катаклізмом, справжні наслідки якого навіть важко зараз оцінити.

При природних катаклізмах першою реакцією людей є пошук притулку від проявів сил природи. Коли буря йде на спад, ті, хто пережили її, вибираються зі сховку, щасливі від того, що вибралися неушкодженими, і зі здивуванням споглядають невідомий пейзаж. Часто потрібен час для того, щоб реальні збитки від стихії можна було подолати, або щоб вони хоча б стали очевидними. Все більше людей зазвичай гинуть після стихійних лих, ніж під час них – через повільне розбирання завалів, медичні надзвичайні випадки, соціальні потрясіння чи інші хвилюючі ефекти.

Подібний підхід «запізнілої реакції» можна також застосувати до глобальної фінансово-економічної кризи, яку світ щойно пережив. Спочатку країни (принаймні ті, хто міг собі це дозволити) знайшли порятунок у величезних комплексах національних заходів порятунку, вартість яких ще треба буде сплачувати. Ми можемо в даний момент бути свідками повернення до млявого зростання, але світ ще далекий від повернення до «нормального» стану. Як нещодавно писав журнал «Економіст»: «Багато джерел сьогоденного зростання є тимчасовими і ненадійними... У всьому світі витрати спричинені урядовою щедрістю, а не життєлюбством. Масивні фінансові та грошові стимули пом'якшують шкоду для домашніх господарств та банківських балансів, але основні проблеми залишаються... Світова економіка може зазнати кількох кварталів відчутного зростання, але це не буде поверненням до того рівня, де вона була б, якби кризи не було.»²

Тож якими будуть реальні наслідки цієї економічної кризи для безпеки? Чи можливо, як і при погодних катаклізмах, що реальні – а можливо навіть більші – безпекові загрози ще попереду? Це дослідження розгляне поставлені питання в 4 етапи. Ми почнемо з підсумовування того, що ми знаємо про історичний зв'язок між економічними кризами і безпекою. Потім ми розглянемо основні тенденції в галузі безпеки протягом останніх декількох десятиліть – історично досить визначну історію успіху як економічного, так і в галузі безпеки, багато в чому оцінену не повною мірою. У третьому розділі будуть оцінені наслідки сучасної економічної кризи для цієї позитивної історичної тенденції. Буде змальовано 4 концентричні кола “безпеки” у Європейському союзі та навколо нього, які мають свою власну відповідну безпекову динаміку після кризи. Зрештою, на завершення дослідження буде спроба виявити деякі попередні політичні наслідки для Європи, України та міжнародних організацій.

Що ми знаємо про історичний вплив економічних криз на безпеку?

Прірва між економікою та безпекою

Глибинні зв'язки між економікою і безпекою залишаються маловивченими. На інтуїтивному рівні більшість з нас розуміє, що ці два поняття тісно пов'язані, але наші знання про ці взаємозв'язки залишаються в кращому разі фрагментарними. Значна частина цього видатного невігластва має справу з різними обмеженнями, які охоплюють більшість гравців у цій галузі. У наукових колах економісти та вчені у галузі міжнародної безпеки живуть на різних планетах. Економісти, як правило³, не дуже хочуть (м'яко кажучи) ускладнювати свої елегантні моделі безладдям таких змінних, як внутрішня, не кажучи вже про міжнародну політику. Фахівці в галузі міжнародної безпеки були досить ізольовані навіть у межах спільноти політичної науки, не кажучи вже про більш широке співтовариство соціальних наук – як методологічно, так і по суті. У світі політики, ми бачимо дуже схожу безодню, з невиправдано глибокими розколами в рамках наших національних бюрократій між відомствами, що займаються «внутрішніми» питаннями (включаючи «національну безпеку») і тими, які відповідають за «зовнішні» справи (включаючи «зовнішню безпеку») – підрозділи, які значення глобалізації, як в економічних питаннях, так і в питаннях безпеки, більшою мірою зробили невідповідним (і зворотним по суті). Величезний розкол також зберігається в межах «орієнтованих на зовнішні ринки» частин уряду – часті порожні суперечки між нашими інституціями, які надають військову допомогу та допомогу з метою розвитку і більш традиційними дипломатичними структурами. Те ж саме можна сказати і про наші міжнародні установи, де до недавнього часу самі потужні і численні міжнародні фінансові та економічні інституції (МВФ, Світовий банк, ОЕСР) ухилялися – і часто навіть прямо забороняли – торкатися будь-чого, що стосувалося силових безпеки. У той же час, наші дуже нечисленні «силові» організації з безпеки (особливо НАТО, але до певної міри навіть ЄПБО ЄС⁴) мають мало, або взагалі нічого спільного з міжнародною економікою і здається – на відміну від своїх колег-економістів – переважно застрягли в реакціоністській моделі (модель «пожежної бригади») сприяння міжнародній безпеці, на відміну від побудови подальшої (безпекової) стабільності. Їм подобається бачити себе лицарями в сяючих обладунках, які приходять, беруть усе на себе, «вирішують» безпекові проблеми, а потім у «стабільному стані» передають проблеми цих країн (управління, економічний розвиток і т.д.) своїм колегам. Істинно всепроникний (на відміну від акцентованого) і всесторонній (на відміну від обмеженого) підходи до проблем безпеки, як і раніше, вкрай рідкісні.

Глибинні зв'язки між економікою і безпекою залишаються маловивченими.

Ряд сучасних тенденцій, схоже, веде до скорочення цього розриву. Кардинальні зміни політики (які дехто назвав би катастрофою) по обидва боки відіграють домінуючу роль.⁵ В області безпеки більшість ключових гравців зараз визнають на місцях від Колумбії та Балкан до Афганістану, що необхідні насправді всеосяжні⁶ підходи до вирішення системної нестабільності ряду країн. Це стосується на національному рівні тих країн, які намагаються робити активний внесок у зміцнення міжнародної стабільності, і де відкрито застосовуються нові міжвідомчі (в окремих випадках навіть дійсно всього уряду) схеми координації. Це також стосується міжнародних організацій, які починають визнавати, що вони потребують досвіду одне одного (і – головне – що кожна з них упускає деякі важливі деталі⁷). Вперше ми стаємо свідками більших зусиль з використання суті всіх академічних дисциплін, а не тільки оборони або дослідження міжнародної безпеки, для потреб політики безпеки міжнародного співтовариства. З економічної точки зору, нинішня світова криза викликала фундаментальне переосмислення всіх економічних дисциплін, одним з аспектів якого є підвищення відкритості для ідей і методів з інших дисциплін.

Але розрив, і ментальність битви «за місце під сонцем», як і раніше, з нами. І це в той самий момент, коли ми потребуємо цих комплексних знань про патології, діагнози та шляхи подолання загальної нестабільності більше ніж будь-коли, ми, на жаль, досить фрагментарно розуміємо системні зв'язки між острівками наших знань. Для того щоб оцінити, що ми знаємо в цій області, Гаазький Центр стратегічних досліджень (ГЦСД) нещодавно завершив дослідження для голландського уряду⁸, в якому ми синтезували все те, що наукові та експертні спільноти дізналися про наслідки економічної кризи для міжнародної безпеки. Для цього ми проаналізували понад 100 аналітичних досліджень, безпосередньо присвячених цьому питанню, - 67 академічних джерел і 42 дослідження експертів в області політики. У наступному розділі цього документа буде узагальнено те, що вийшло з цього аналізу.

Що ми насправді знаємо? – Мета-аналіз існуючих досліджень

Брак серйозних досліджень

Перше надзвичайне відкриття – дуже нагадує дискурс про співвідношення між «безпекою» та «економікою», про який ми щойно згадували – кількість досліджень, що присвячені саме цій тематиці, на диво мала. Після опрацювання широкого спектру літератури різних століть з питань економічних криз – починаючи з Голландської Тюльпанової кризи («Tulip Bubble») 1637 року до сучасних глобальних економічних криз – ГЦСД з'ясував, що більшість наукової літератури фокусується на зворотних відносинах: яким чином міжнародна безпека впливає на ефективність економічної діяльності. Наш всесторонній пошук по всіх існуючих повнотекстових наукових базах даних виявив наразі 67 коментарів до наукових статей (1943-2009 рр.), а також ще 42 чітко спрямованих джерела, що містять експертну думку (1996-2009 рр.) на цю конкретну тему⁹.

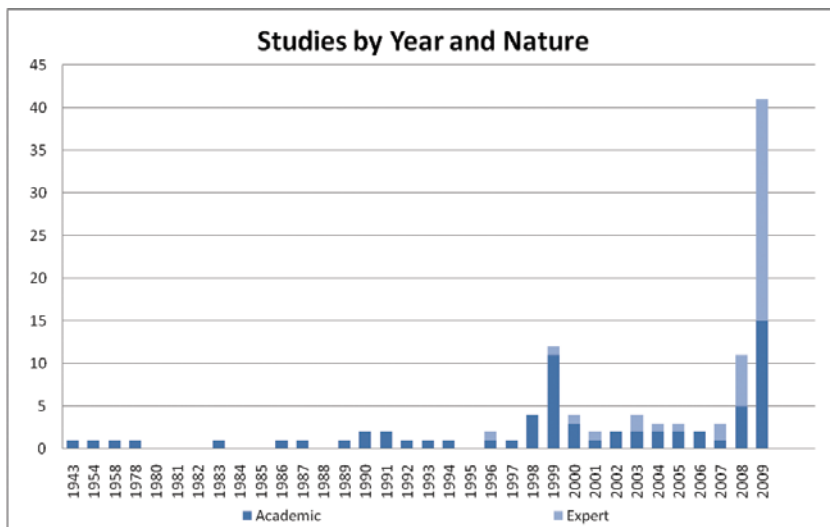

Схема 1 Напрями досліджень з питань безпеки у періоди економічних криз

Схема 1 чітко ілюструє, що питанням безпеки у період економічних криз не приділялось достатньої уваги у спеціалізованій літературі. Ми помітили незначне збільшення інтересу до цієї теми наприкінці Холодної війни з найбільшими сплесками зростання у періоди серйозних економічних криз, таких як Азійська фінансова криза¹⁰ (1998-1999 рр.) та сучасна

криза (2008-?).¹¹ Ми також з'ясували, що останні напрацювання у питаннях безпеки під час економічних криз здебільшого виходять з експертних висновків на основі досліджень (те, що ми називаємо «публіцистика»). Деякі з цих аналітичних висновків можуть бути доволі цікавими – хоча здебільшого вони містять більше політичного пафосу, ніж системного аналізу. Таким чином, ми дійшли висновку, що наші знання з цієї проблематики залишаються неповними. І поки основні дослідження ще попереду, висновки даної роботи скоріш за все зможуть бути більш корисними для вивчення наступних криз, ніж сучасної.

Три логічні наслідки

Давайте ближче познайомимось з тим, про що йде мова у даних дослідженнях. Ми зосередимось на найбільш логічних висновках – безпекових наслідках економічних криз, представлених в більшості досліджень у цій галузі. Схема 2 пропонує інтегровані підходи до питань безпеки, що містяться у дослідженнях, та частоту їх повторюваності як в науковій, так і в спеціалізованій літературі. Вони представлені у порядку спадання та чітко доводять, що у літературі проглядаються три безпекові наслідки:

- зміни в балансі сил,
- скорочення витрат на оборону,
- внутрішня нестабільність та соціально-політичний неспокій

Ці три наслідки будуть детальніше проаналізовані після наведення даних.

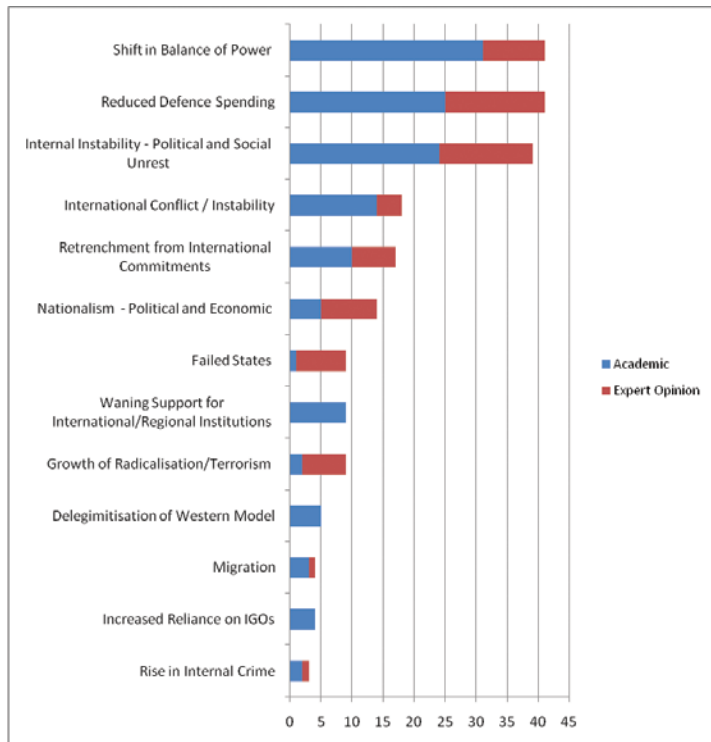

Схема 2 Частота наслідків у науковій та експертній літературі.

Схема 3 зображує ті ж дані, але розбиті за часом. Розмір кола відповідає числу досліджень (чим більше досліджень, тим більше коло), а відтінки синього представляють відносну кількість академічних досліджень (чим темніше, тим більше академічних досліджень).¹²

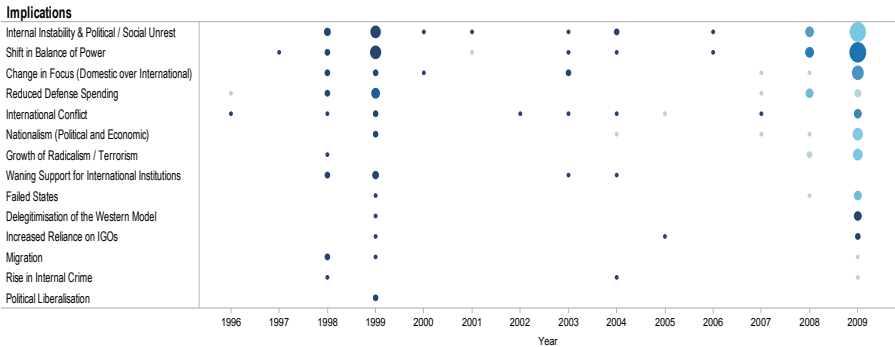

Схема 3 Річні тенденції в дослідженнях наслідків (1996–теперішній час).

Відрядно, що наслідки, яким приділялося найбільше уваги в періоди криз дуже схожі на ті, які обговорюються поза такими періодами. В останніх дослідженнях хід обговорення в цілому обертається навколо внутрішньої нестабільності та змін у балансі сил, у той час як в періоди криз діапазон наслідків ширший. Держави, які зазнали краху, націоналізм і зростання підтримки радикалізму і тероризму привертають значну увагу в нинішньому експертному дискурсі¹³, тоді як інші наслідки мають надійну наукову підтримку в період між 1996 і 2009 роками (наприклад, зміни в балансі сил). Делегітимізація західної моделі цитується тільки в академічних джерелах, і тільки в періоди криз. Відсутність цього наслідку у некризові роки дозволяє припустити, що незадоволення західною моделлю може бути тимчасовим явищем.¹⁴

Зміни у балансі сил

Зміни влади можуть проявлятися миттєво, але вони найчастіше з'являються поступово, протягом більш тривалого періоду часу

Перший сталий висновок (і очевидно провідний в науковій літературі) полягає в тому, що економічна криза впливає на баланс сил – як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Економічні кризи породжують відносних переможців та переможених. Вони також генерують нові загрози і можливості, на яких «переможці» кризи можуть спробувати зіграти. Такі зміни влади можуть проявлятися миттєво, але вони найчастіше з'являються поступово, протягом більш тривалого періоду часу, коли стає очевидним, хто є реальні переможці та переможені. Поєднання зростаючого фіскального тиску зі збільшенням уваги до внутрішніх проблем змушує сили статус-кво відступати від їх нормального рівня залучення до зовнішніх питань. Хоча це не обов'язково має привести до повномасштабного ізоляціонізму (проте, очевидно, може зробити це – як це було в міжвоєнний час), ряд постраждалих держав можуть опинитись в ослаблених позиціях і відкритися для зазіхань з боку регіональних сил поза статус-кво. У тих випадках, де провідна сила (або коаліція сил) змушені відступити від своїх позицій, сили поза статус-кво, які (насправді чи уявно) менше постраждали від кризи, можуть скористатися цією можливістю, щоб розширити сфери свого впливу, що призводить до більшого тертя всередині системи.

Зміни у векторах сили можуть також спричинити появу нових економічних і політичних центрів сили, оскільки держави тяжіють до найвищої сили, що вийшла з кризи або неушкодженою,

або в ще більш сильній позиції. Найсильніша держава може почуватися впевнено допускаючи ризики більш високих рівнів у своїх діях. Це збільшує ймовірність конфліктів та ескалацій конфліктів. Комплексним ефектом є те, що економічні кризи змінюють глобальний розподіл влади і спричиняють більшу невизначеність майбутньої траєкторії і стабільності системи.

Зменшення витрат на безпеку

Другий узгоджений висновок, який є настільки ж сталим в цілому, як і перший, але з меншою науковою складовою, в нашому аналізі полягає в тому, що економічна криза зменшує асигнування на оборону і безпеку, - особливо в країнах, які найбільш серйозно постраждали. Спорожнілі скарбниці спонукають до важких рішень щодо того, як найкращим чином втілити стратегічні плани – як з внутрішніми, так і міжнародними наслідками.

У **внутрішній** політиці, змінені фінансові перспективи держави, як правило, мають сильний вплив на частину національного бюджету, що виділяється на національну безпеку. Ця тенденція, звичайно, залежить від відсутності яких-небудь інших вагомих міркувань безпеки. Як ми тільки що бачили, такі нові проблеми можуть фактично виникнути саме з кризи, але вони, як правило, проявляються лише через деякий час. Тому є серйозна небезпека розриву у часі, в якому і без того ослаблена потенційна мішень послаблює себе ще більше – тим самим, можливо, збільшуючи ймовірність ворожих дій сил поза статус-кво (особливо згубний варіант дилеми безпеки).

Демократичні держави, як правило, особливо чутливі до цієї потенційної небезпеки, оскільки голоси на підтримку життєвого рівня населення будуть прагнути витіснити тих, хто виступає за сталі зусилля із забезпечення безпеки. Це може призвести до скорочення планів модернізації (або навіть підтримки) сил, оскільки військові чиновники не можуть дозволити собі купувати нову техніку або збільшувати кількість наявних сил. Загалом, зменшення витрат на оборону послаблює військовий потенціал – і, що важливо, воно діє вибірково, потенційно даючи силам поза статус-кво, які практично не постраждали, відносну перевагу. Література не надає ніяких термінів тривалості зниження витрат на оборону (тобто чи це прямо співвідноситься з тривалістю або серйозністю економічної кризи), тож остаточні довгострокові тенденції не можна розглянути.

У результаті цього скорочення витрат на забезпечення безпеки **в міжнародному масштабі**, суспільне благо «міжнародної безпеки» (наприклад, шляхом підтримки миру, або навіть миротворчих зусиль) забезпечується в ще менших обсягах, ніж звичайно. Це руйнує здатність постраждалих держав проектувати владу в регіони, що представляють стратегічний інтерес. Це змушує їх переглядати політику щодо того, де і як збалансувати стратегічні ризики. Це також знижує їх можливість виконання союзних зобов'язань і послаблює їх позиції на міжнародній арені, в кінцевому підсумку змінюючи баланс влади на регіональному та глобальному рівнях. Скорочення військових витрат, крім того, знижує попит на закупівлю зброї, що негативно позначається на надходженнях від експорту зброї та її постачання між союзними державами.

Міжнародна нестабільність і політичне/соціальне неспокій

Третім наслідком економічної кризи, який виходить з мета-аналізу, є вплив безпеки на державному та соціальному рівні. Економічні кризи спричиняють ріст рівня безробіття одночасно зі зниженням витрат держави на соціальні послуги. Це створює подвійне навантаження на державні бюджети, оскільки державні надходження від оподаткування доходів і торгівлі зменшилися, в той час як витрати на програми соціальної безпеки збільшились. Значна тривалість цієї загрози призводять до різких падінь стійких бюджетів.

Економічні кризи змінюють глобальний розподіл влади і спричиняють більшу невизначеність майбутньої траєкторії і стабільності системи

У науковій літературі пропонується думка, що скорочення програм соціальних витрат має тенденцію призводити до трьох основних потенційних наслідків безпеки:

- невдоволення громадян розпалює протести і масові безпорядки проти уряду;
- рівень злочинності пов'язаний зі зростанням безробіття і скороченням доступу до ресурсів;
- різні розколи в суспільстві (етнічні, релігійні, класові і т.д.) стають більш очевидними.

Всі три ці ефекти створюють додатковий тягар для держави і можуть вплинути на легітимність уряду, що призводить до потенційно небезпечної низхідної спіралі. Ситуація може ще більше вийти з-під контролю, особливо, коли насильство впливає зі спроб уряду придушити соціальні хвилювання (наприклад, шляхом зіткнень з поліцією або іншими службами безпеки). Це може мати два різні наслідки. Першим наслідком є зміна уряду та/або державної структури, тоді як другим результатом полягає у падінні держави. Ключова відмінність між цими двома результатами полягає в тому, чи якийсь ефективний керівний орган залишається при владі, незалежно від її форми. Дослідження показують, що те, який наслідок матиме місце, залежить від ряду проміжних змінних (таких як рівень політичної стабільності і структура влади до початку кризи, рівень економічного розвитку, характер режиму, ступінь соціальної згуртованості, серйозність кризи і т.д.), які різняться в кожному окремому випадку. Давайте уважніше розглянемо ці дві форми спровокованих кризою політичних змін та їх наслідків для безпеки.

Перший наслідок (зміни в уряді): суспільне невдоволення може призвести до (1) прямого повалення і заміни режиму, (2) поступового зсуву на підтримку альтернативного режиму, або (3) до заміни правлячої партії зі збереженням режиму. У всіх цих випадках статус-кво страждає від спротиву роздратованого громадянського суспільства, але ефективна система управління залишається. Варіанти 1 і 2 (спонтанна зміна режиму) історично були шляхами держав з авторитарними, або обмежено демократичними урядами. Революції, перевороти, або мирне зречення влади перед лицем масових протестів є ймовірними шляхами здійснення цих змін. Складність основних змінних знову ускладнює будь-які прогнози щодо того, більш авторитарні чи демократичні керівні структури постануть з цього протистояння. Безпеківі наслідки цих змін режиму полягають в тому, що вони можуть спричинити (на краще чи на гірше) раптовий і різкий зсув внутрішніх і міжнародних напрямків політики. На протипагу, сталі й легітимні демократії, як правило, більш стійкі до потрясінь і йдуть третім шляхом – заміни правлячої партії, залишаючи незмінною структуру. Заміна правлячої партії у неспокійні часи підвищує ймовірність виникнення виборчої нестабільності і може привести до влади політиків-реакціоністів. Хоча кажуть, що досвід такого роду спротиву допускає до політичного процесу екстремістських і націоналістичних політиків, найчастіше є конституційні шляхи запобігання концентрації влади в одних руках. Значення Конституції, як письмової так і неписаної, полягає в тому, що її функціями зачасти є розділення повноважень держави і, тим самим, обмеження політичних варіантів. Це те, що обмежує здатність політиків-реакціоністів до різкої зміни курсу держави і забезпечує більшу спадкоємність політичних формувань.

Другий наслідок, **падіння держави**, переважно цитується в експертних джерелах і значно менше згадується в академічних джерелах. Науковці мабуть побоюються, що держави, які вже зазнали нестабільності (див. проміжні змінні, згадані вище) до початку економічної кризи, будуть лише ще більше ослаблені через її наслідки. Основними характеристиками цих держав є низький рівень економічного розвитку, високий рівень безробіття, значні соціальні розколи і слабкий уряд з малим впливом на більшість сегментів населення. Падіння держави, на їх думку, спричинене соціальним розшаруванням, оскільки боротьба за зменшені ресурси приводить до зростання злочинності й спричиняє соціальне розшарування. Якщо не вжити заходів, ця тенденція звільняє центробіжні сили, які можуть розірвати суспільство. Це приводить не тільки до падіння уряду, але й підриває територіальну цілісність держави.

Зростає ймовірність того, що держава, яка зазнала невдачі, залишиться на піку протистояння, особливо, якщо конкуруючі соціальні фракції все більше поляризуються і укріплюються. Нинішню ситуацію в Пакистані цитували в експертних джерелах безліч разів як приклад правдоподібності цього сценарію. Атаки 11 вересня навчили, що навіть ізольована держава, яка зазнала краху, може мати великий вплив на міжнародну безпеку.

Останній сталий наслідок, який заслуговує на згадку, полягає у встановленні нашим мета-аналізом того, що внутрішня нестабільність і політичні й соціальні заворушення згадуються більше ніж удвічі частіше, ніж міжнародні конфлікти/нестабільність. Це наводить на думку, що експерти і вчені приділяють більше уваги безпековим наслідкам в рамках держав, а не між ними.

***Експерти і вчені
приділяють більше
уваги безпековим
наслідкам в рамках
держав, а не між
ними.***

Аналіз ГЦСД

Як ми вже зазначили, література з цього питання є досить обмеженою, і ГЦСД також провів внутрішній окремий мозковий штурм з урядовими і неурядовими експертами і визначив три теми, які не знайшли висвітлення у дослідженнях. Особливо впадає у вічі мала кількість зразків, коли економічні кризи ставали рушійною силою політичного та економічного націоналізму. Це стає ще більш очевидним при розгляді широко розповсюдженого переконання, що Друга світова війна стала результатом фашистської доктрини, якій дала поштовх Велика Депресія. Вірогідність падіння держав і зростання радикалізму і тероризму стали іншими двома областями, в яких ми були здивовані відсутністю значних результатів в літературі. З огляду на увагу, яка була їм приділена в цілому після атак 11 вересня, обмежені академічні посилання на них викликають подив. Зростання внутрішньої злочинності є додатковим принципом, що впливає на безпеку, і кількість джерел щодо якого нижче очікуваного числа.

Співставляючи факти: можливі шляхи від економічних криз до безпекових

Якщо в попередньому розділі перелічено та описано безпекові наслідки економічних криз, то у цьому розділі ми намагатимемося виявити приховані зв'язки між різними наслідками для безпеки. Багато які з цих взаємозв'язків були чітко сформульовані в літературі, а деякі були сформульовані інтуїтивно.

Економічні кризи спричиняють різні ефекти, які становлять загрозу для безпеки. Тоді як деякі загрози походять з міждержавного рівня, інші виникають на внутрішньодержавному рівні, а потім передаються міжнародним структурам. Багато цих загроз є взаємозалежними і розбір їх відносин – з урахуванням нинішнього стану науки і загальних знань з даного питання – виявляється важким. Для наочності ГЦСД розробив наступну схему, щоб продемонструвати, як, за даними літератури, економічні кризи привносять нестабільність в систему і для того, щоб зафіксувати їх вплив на неї.¹⁵

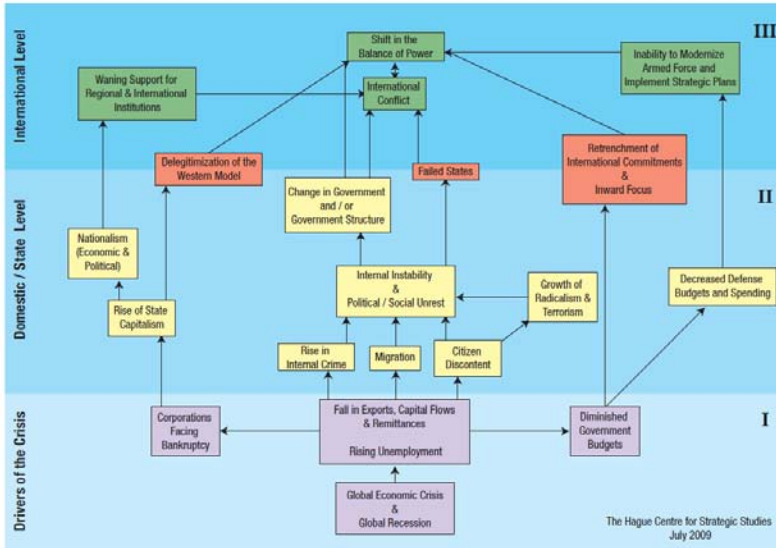

Схема 4 Шляхи спричинення нестабільності глобальною кризою

Статистичний аналіз економічних криз та їх безпекові наслідки (1800-2006)

З огляду на розчарування результатами мета-аналізу, ГЦСД вирішив запропонувати деякі ключові моменти, почерпнуті з літератури, для статистичних досліджень¹⁶ з метою перевірки точності різних тверджень щодо безпекових наслідків економічних криз. [Сам факт, що це не робилося систематично раніше підкреслює нашу критику «стану справ»]. Ми перевірили наступні три гіпотези:

- Держави, які переживають економічну кризу, діють більш агресивно¹⁷
- Держави, які мають відносно кращі економічні обставини, чинять тиск на країни, постраждалі від економічної кризи¹⁸
- Держави, які переживають економічну кризу, з більшою імовірністю піддаються внутрішній політичній нестабільності (наприклад, делегітимізація західної моделі, зміни в уряді та/або державній структурі, політична лібералізація і т.д.)¹⁹.

Спочатку ГЦСД здійснив статистичну перевірку гіпотез згідно згаданої пропозиції. Така перевірка розглядає різницю показників з двох груп даних (наприклад, кількість військових конфліктів на країну під час економічної кризи і у часи поза економічними кризами). Таким чином, перевірка визначає, чи різниця між двома групами даних є статистично значущою, чи це обумовлено випадковістю. Це дало змогу ГЦСД переконатися в тому, чи обґрунтовано були пов'язані економічні кризи з більш високим рівнем конфліктів та політичних змін. Недоліком такого роду перевірок, однак, є те, що вони не можуть визначити, чи економічні кризи спричинили більше конфліктів, чи більше політичних змін. Тому ГЦСД також провів зворотний аналіз (як лінійної, так і логістичної залежності від типу даних), щоб встановити, чи були відмінності поведінки між державами спричинені їх економічним становищем.

Схильність до конфліктів

Перевірка гіпотези, здійснена ГЦСД, обґрунтовує твердження, що держави, які переживають економічні кризи, як правило, діють більш агресивно, ніж якщо вони не зазнають кризових

впливів. Однак, ми не змогли підтвердити, що держави в такій ситуації стають більш вразливими для атак. Зокрема, випробування показали, що держави, які переживають кризу, провокують конфлікти на більш високому рівні (5%), беруть участь у більшій кількості конфліктів (5%), і, якщо вони залучені до конфлікту, він має тенденцію бути більш інтенсивними (21%). Це, однак, залежить від відносин. Після зворотного аналізу, ГЦСД не зміг підтвердити думку, що економічні кризи самі по собі спричиняють міжнародні конфлікти, через те, що лише невелика частина даних може бути остаточно пояснена виключно темпами економічного зростання.

Нестабільність

Перевірка гіпотези показує, що країни, які переживають економічну кризу, проявляють більший ступінь внутрішньої політичної нестабільності (наприклад, політична лібералізація, перехід до більш авторитарного режиму, анархія, крах держави і т.д.), ніж держави за більш сприятливих обставин. Зокрема, держави у важкому економічному становищі мали на 8,6% більшу ймовірність зазнати внутрішньої політичної нестабільності. Знову ж таки, хоча зворотний аналіз показав, що це не був прямий причинно-наслідковий зв'язок, оскільки лише дуже мала частина випадків внутрішньої політичної нестабільності може бути остаточно віднесена виключно до економічних криз.

Припущення ГЦСД

Статистична перевірка підтверджує підозри, висловлені в мета-аналізі. ГЦСД засвідчив, що вчені/експерти технічно праві в тому, що в періоди економічних криз є помірно більший рівень міжнародних конфліктів і внутрішньої політичної нестабільності. Перевірка, проте, не підтверджує, що безпекові наслідки є прямим продуктом економічних криз.²⁰

Стан справ перед кризою

Останні кілька десятиліть, очевидно, будуть розглядатися майбутніми істориками як надзвичайно безпечний період в міжнародних відносинах. Широко відзначалося, що «холодна війна» (1945-1989) історично була на диво стабільною епохою в міжнародних відносинах. Менш поміченим лишилось те, що у період після закінчення холодної війни (1989-2009) було відмічено ще більш значне зниження кількості міжнародних конфліктів різних форм і нестабільності безпеки. У цьому розділі ми спочатку покажемо, що світ став більш безпечним (у плані конфліктів і в плані стійкості безпеки) в цей період, а потім розглянемо три основні фактори, які, ймовірно, відіграли ключову роль в цю епоху відносної стабільності: 1) економічні, 2) політичні і 3) міжнародні фактори безпеки.

Значні досягнення в галузі безпеки

Всупереч поширеній думці, останні кілька десятиліть – практично за всіма доступними ознаками – засвідчили значне поліпшення загальної глобальної ситуації в галузі безпеки. Можливо, з ряду причин це не було повністю відображено в нашій громадській думці (особливо в Європі). Конфлікти – яких, як і раніше, існує багато, і деякі з них були найбільш жажливого різновиду – стали більшою сенсацією, ніж будь-коли раніше. Тому громадськість може вважати, що конфлікти так само поширені, як і завжди, але наші дані говорять про інше. По-друге, безпосередній вплив на Європу (та досвід) загроз безпеки був настільки обмеженим, що чутливість до нього, ймовірно, є вищою, ніж в будь-якій іншій частині світу.

В періоди економічних криз є помірно більший рівень міжнародних конфліктів і внутрішньої політичної нестабільності

Всупереч поширеній думці, останні кілька десятиліть – практично за всіма доступними ознаками – засвідчили значне поліпшення загальної глобальної ситуації в галузі безпеки

Європа, включаючи Західну, Центральну та Східну, переживала визначну стабільність в період «холодної війни». Коли ця захищена Європа після закінчення «холодної війни» знову зазнала руйнівних поривів міжнародних конфліктів: війна на Балканах; ряд інших міжнародних криз у більш віддалених місцях, куди було направлено миротворців; а після терористичних атак 11 вересня і політичної відповіді Заходу на них, – ці конфлікти могли спричинити диспропорційне їх сприйняття громадськістю. Тому давайте ближче і неупереджено поглянемо на основні тенденції недавніх конфліктів, і основи нестабільності глобальної та регіональної безпеки.

Зменшення кількості конфліктів

Усі дані щодо війн і конфліктів сходяться в тому, що ступінь високо-інтенсивної міждержавної війни впав до дуже низького рівня, і що навіть внутрішньодержавні конфлікти, як більш поширені й різноманітні, не виявляли тенденцію до збільшення з 1980 року. Цей висновок є справедливим щодо різних засобів конфліктів або воєн. Для прикладу: на схемі 5 показані останні дані, зібрані Монті Маршаллом з університету Джорджа Мейсона в США, щодо соціально-системних наслідків воєн і конфліктів у часі,²¹ а на схемі 6 представлені дані, зібрані Інститутом Гейдельберга з досліджень міжнародних конфліктів у Відділенні політичних наук Університету Гейдельберга, просто для кількості конфліктів різної інтенсивності, які спостерігалися у тому чи іншому році.

Global Trends in Armed Conflict, 1946-2008

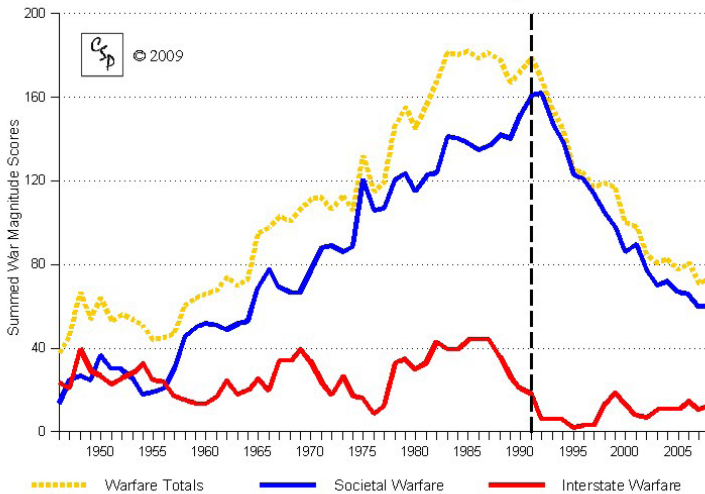

Схема 5 Глобальні тенденції у збройній боротьбі

Intra- and Interstate Conflicts of high Intensity 1945 to 2008

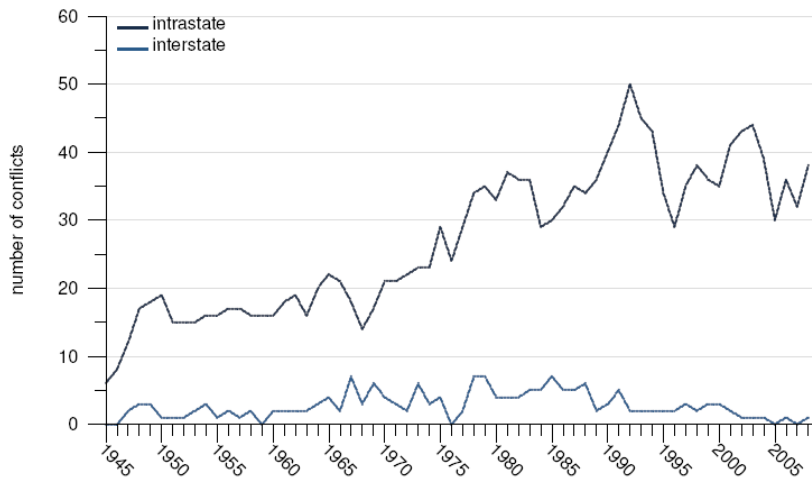

Схема 6 Внутрішньо- та міждержавні конфлікти 1945-2008²²

Зростання гнучкості, зменшення нестабільності (але все ще її наявність)

Конфлікти є піковими подіями у сфері міжнародної безпеки, як виверження вулкану. В останні роки вчені та політичні аналітики намагаються знайти способи визначення основних недоліків безпеки, які призводять до конфліктів – по аналогії до вулкану: основні тектонічні напруження, які можуть привести до виверження. Термін «крихкість» («нестабільність») та його антонім «гнучкість» є відносно новими у сфері безпеки. «Нестабільні держави» - цей термін здебільшого використовується (приблизно з 2006-2007 років) у розвинутій спільноті для країн, які стикаються з особливо серйозними проблемами розвитку, таких як слабкий інституційний потенціал, неефективне управління, політична нестабільність, а часто і зтяжне насильство або наслідки минулих серйозних конфліктів.²³ У цьому сенсі, сам термін «нестабільність» є ранньою ознакою недавніх спроб міжнародного співтовариства подолати обмеження між безпекою та економікою, які були описані в першому розділі цього документа.

Нестабільні держави на сьогодні є основними «проблемними дітищами» міжнародного співтовариства в економічному, соціальному, політичному і безпековому сенсах. На нестабільні держави припадає одна шоста частина населення світу, що становить 6,5 мільярда осіб, але також половина випадків дитячої смертності у світі, і третина всіх людей, що живуть менш ніж на 1 долар США на день. Незважаючи на значні досягнення в області загального скорочення масштабів бідності протягом останнього десятиліття, прогрес у багатьох нестабільних країнах залишається важкодосяжним.²⁴ Доповідь з глобального моніторингу 2009 свідчить про міру, в якій нестабільні держави відстають у досягненні всіх Цілей розвитку тисячоліття.²⁵

У багатьох країнах нестабільність і конфлікти йдуть пліч-о-пліч, підсилюючи один одного. Вихід з цієї пастки конфліктів залишається недосяжною метою для багатьох пост-конфліктних країн: за оцінками, 40 відсотків рецидивів конфлікту протягом 10 років.²⁶ Президент

Світового банку Боб Зеллік часто зосереджує увагу на взаємозв'язку між нестабільністю і ризиками безпеки: «нестабільні держави також зазнають більш високого ризику виникнення конфліктів, ніж в інших країнах, що розвиваються. Нестабільність і бідність самі по собі не обов'язково призводять до конфлікту, але зниження і стагнація доходів, безробіття, а також неефективне управління можуть створити середовище, що породить насильство. Вони можуть розширити можливості хижакам для приваблення молодих людей без зобов'язань об'цянками досягнення влади і кримінальної вигоди в результаті жорстокості».²⁷

Дані про нестабільність набагато менш складні (і далеко не так часто оновлюються), ніж ті, що ми маємо щодо економічної діяльності або навіть конфліктів, але тим не менше вони підтверджують широкі позитивні тенденції, подібні до даних про конфлікти. Схема 7 показує тенденції нестабільності²⁸ в різних частинах світу з 1997 року згідно зі схемою кодування Монті Г. Маршалла, Джека Голдстоуна і Бенджаміна Р. Коула з Центру з досліджень системного миру і Центру з досліджень глобальної політики Університету Джорджа Мейсона. Схема свідчить, що загальна регіональна нестабільність була найбільшою в немусульманських країнах Африки і найменшою в Північноатлантичному регіоні. Схема також демонструє, що значних успіхів було досягнуто у всіх регіонах в період 1995-2008 рр.– навіть якщо було незначне уповільнення поліпшень в період після 11 вересня. Цікаво також відзначити, що відповідно до цієї схеми кодування, міжнародна нестабільність в Північноатлантичному регіоні трохи знизилася після 11 вересня, в основному через нижчі показники Сполучених Штатів.

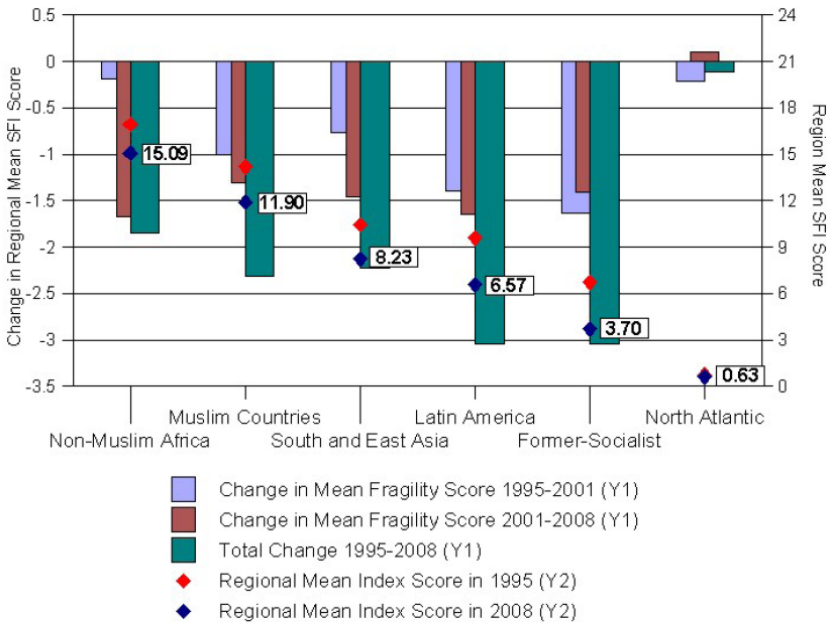

Схема 7 Зміни нестабільності у 1995-2008 рр.²⁹

Причини успіхів у сфері безпеки

Чому ці покращення в плані безпеки відбулися в цей період? Ми виділяємо тут три основні рушійні сили: 1) економічне зростання; 2) демократизація (демократичні держави є

стабільнішими, ніж недемократичні); і 3) значні зусилля у галузі безпеки з боку міжнародного співтовариства.

Економічне зростання, глобальна торгівля і подолання бідності

Стає все більш ясно, хоча і на противагу поширеній думці, що глобалізація допомогла досягти надзвичайного прогресу для людей, які живуть у країнах, що розвиваються. Факти нового ривку глобалізації за кілька десятиліть до початку нинішньої економічної кризи є незаперечними. Є безліч показників, які ілюструють, як товари, капітали і нації набувають все більш глобального характеру:

- Обсяг торгівлі (товарами і послугами) у вигляді відсотка від світового ВВП збільшилася з 42,1% у 1980 році до 62,1% у 2007 році.
- Обсяг прямих іноземних інвестицій зріс з 6,5% від світового ВВП в 1980 році до 31,8% у 2006 році.
- Обсяг міжнародних запозичень (в основному банківських кредитів) у вигляді відсотка від світового ВВП збільшився з приблизно 10 відсотків у 1980 році до 48 відсотків у 2006 році.
- Кількість хвилин, витрачених на транс-кордонні телефонні дзвінки на душу населення, збільшилася з 7,3 в 1991 році до 28,8 у 2006 році.
- Кількість іноземних робітників збільшилася з 78 мільйонів осіб (2,4 відсотка світового населення) в 1965 році до 191 млн. осіб (3,0 відсотка світового населення) в 2005 році.³⁰

Крім того, країни Центральної та Східної Європи (а також країни СНД – чорна лінія, що починається в 1992 році), дуже багато в чому були частиною цієї тенденції, як показано на схемі 8.

Глобалізація допомогла досягти надзвичайного прогресу для людей, які живуть у країнах, що розвиваються

Trade in Goods and Services (percent of regional GDP)

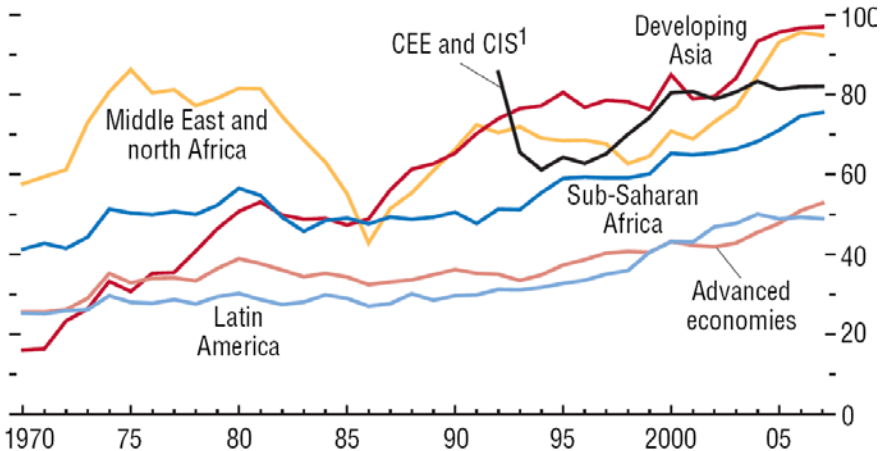

Схема 8 Зростання торгівлі 1970-2007³¹

Наслідки цього нового ривка глобалізації були досить серйозними – навіть по відношенню до регіональної і національної нестабільності. Згідно з деякими найбільш авторитетними дослідженнями цього питання, які здійснювалися економістами Світового банку Девідом Долларом та Аартом Крайем³², з 1980 року глобалізація сприяла зменшенню бідності, а також скороченню світової нерівності доходів. Вони виявили, що в умовах глобалізації країн, що розвиваються, дохід на душу населення зростав у 3,5 рази швидше, ніж в країнах, яких не торкнулися процеси глобалізації в 1990-і роки. Загалом вони відзначили, що «більш високі темпи зростання в умовах глобалізації країн, що розвиваються, призводять до більш високих доходів для бідних». Доллар та Край також встановили, що практично в усіх випадках, коли країна демонструвала зростання у розмірі двох або більше відсотків, доходи бідних верств населення також збільшилися. Проте, слід також зазначити, що в цей же період нерівність доходів збільшилася в більшості країн і регіонів.

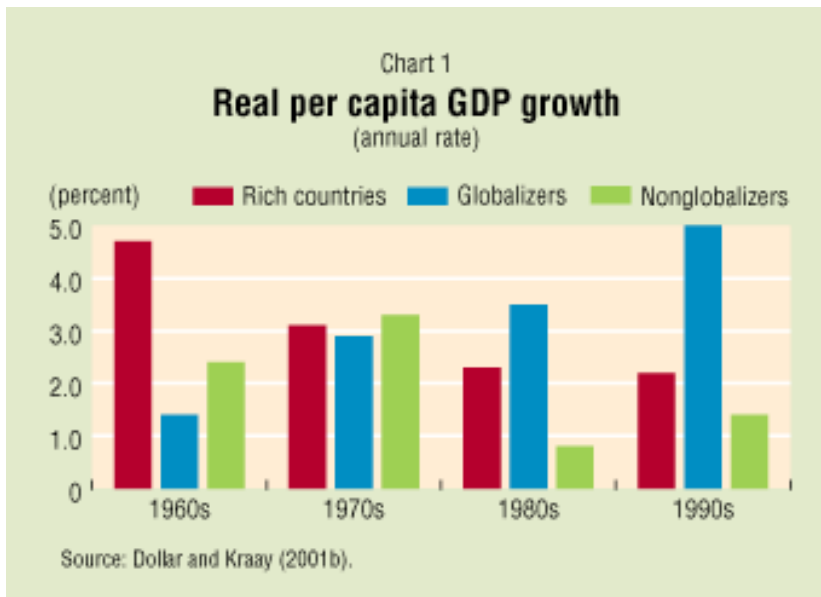

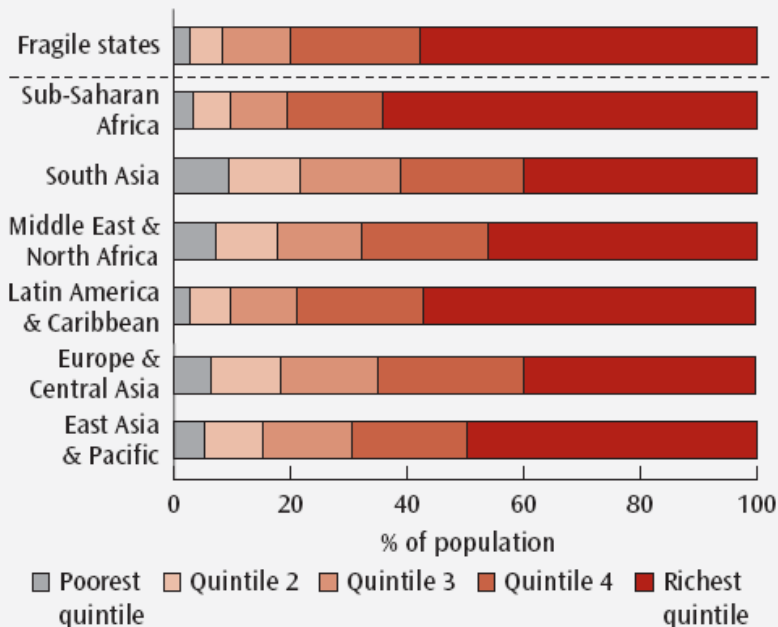
Схема 9 Глобалізовані країни мають вищий рівень росту ВВП на душу населення³³

На індивідуальному рівні, на даний час є суттєві приклади (з країн різних розмірів і різних регіонів) того, що з глобалізацією країн, їх громадяни мають пряму вигоду у вигляді доступу до більш широкого асортименту товарів і послуг, зниження цін, все більшої кількості краще оплачуваних робочих місць, покращення здоров'я і підвищення загального рівня життя. Це не просто збіг, що впродовж останніх 20 років, коли ряд країн стали більш відкритими для глобальних економічних сил, частка країн, що розвиваються, які живуть в умовах крайньої бідності – тобто з рівнем життя меншим ніж \$1 на день – скоротилася удвічі.

Але у відносному вираженні, глобалізація краще обійшлася з відносно забезпеченими (особливо тими, хто має високий рівень кваліфікації), ніж з бідними. Тому, коли бідні відчували значне збільшення рівня своїх особистих доходів, причому найчастіше з піднесенням їх вище межі бідності, рівень доходів для відносно забезпечених зростав ще більш швидкими темпами – що веде до збільшення нерівності у доходах в більшості країн і регіонів. Звертаючись до

Центральної та Східної Європи, ми бачимо, що, знову ж таки на противагу поширеній думці, нерівність доходів велика, але все-таки значно менша, ніж у багатьох інших нових країнах і країнах, що розвиваються (і на «безпечній» відстані від справді нестабільних держав).

MDG 1 FIGURE 3 Share of poorest and richest quintiles in national consumption

http://dx.doi.org/10.1596/978-0-8213-7859-5_F3

Source: World Bank staff estimates.

Схема 10 Нерівність у регіональному вираженні³⁴

Демократизація

Історично другою унікальною особливістю останніх декількох десятиліть, що, можливо, сприяла поліпшенню стану глобальної безпеки, є різке збільшення числа демократичних держав у рамках міжнародної системи. Дані Polity IV³⁵ – на сьогоднішній день кращої схеми кодування для характеристики особливостей державної влади у світовій системі за безперервною шкалою від повністю інституціоналізованої автократії через змішані, або нечіткі, режими влади (названі «анократіями») до повністю інституціоналізованої демократії – демонструє різке збільшення числа демократій, з настільки ж різким зниженням числа автократій і стабільною кількістю анократій.

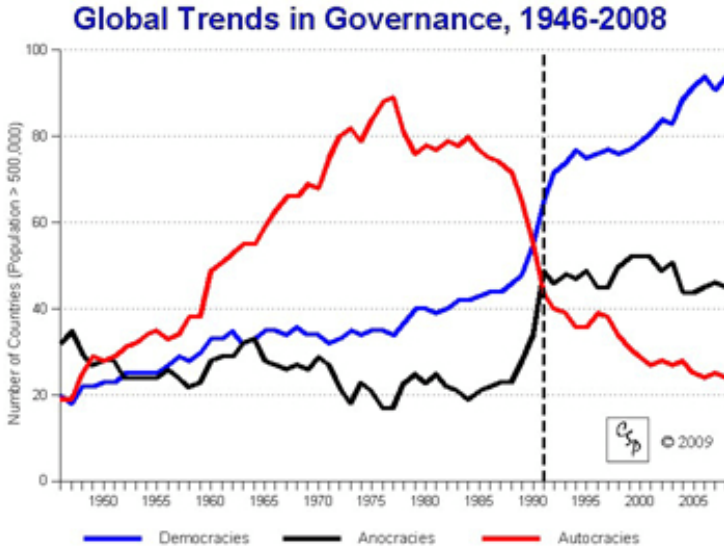

Схема 11 Глобальні тенденції у сфері управління (1946-2008)

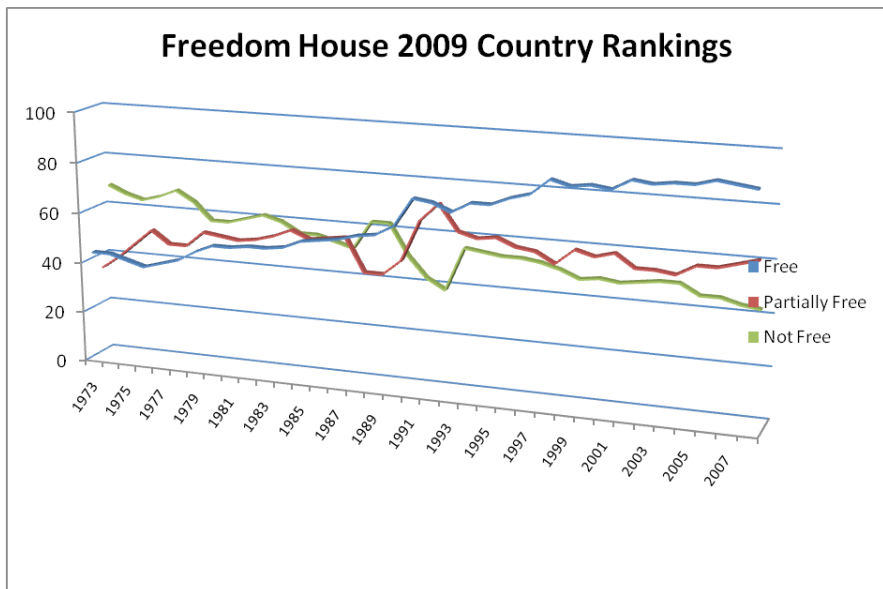

Схема 12 Класифікація свобод за Freedom House (1973-2008)³⁷

Дані Freedom House – з використанням дещо іншої схеми кодування – також підтверджують, що кількість демократичних країн неухильно зростає протягом останніх кількох десятиліть. Проте вони відзначають помірне зменшення з 2006 р. (яке, схоже, сповільнилось у 2008 році) з найбільшою зворотною динамікою в країнах Африки на південь від Сахари і країнах колишнього Радянського Союзу (крім Балтики).³⁶

Обидві групи даних свідчать, що демократизація перебувала на підйомі протягом деякого часу, хоча останні тенденції є дещо двозначними.³⁸ Цей висновок також має важливе значення для безпеки, оскільки ми знаємо, що демократії (і автократії) менш ймовірно придуть до проявів політичної нестабільності, ніж анократії.

**Демократизація
 перебувала на
 підйомі протягом
 деякого часу, хоча
 останні тенденції є
 дещо двозначними**

Забезпечення міжнародної безпеки

Третім важливим фактором, який сприяє підвищенню стабільності протягом останніх десятиліть, є той факт, що забезпечення суспільного блага міжнародної безпеки, хоч часто і беззаперечно менш оптимально, було в цей період вищим, ніж будь-коли раніше. Найбільш виразний приклад цього міститься в даних миротворчих місій ООН³⁹. Цілком очевидно, що багато трагічних конфліктів в усьому світі лишаються гнітюче невирішеними міжнародним співтовариством, але загальна тенденція – як показано на схемі 14 – як і раніше дуже обнадійлива. Також варто було б зазначити, що існують суттєві докази того, що підтримання миру ООН дійсно працює.⁴⁰

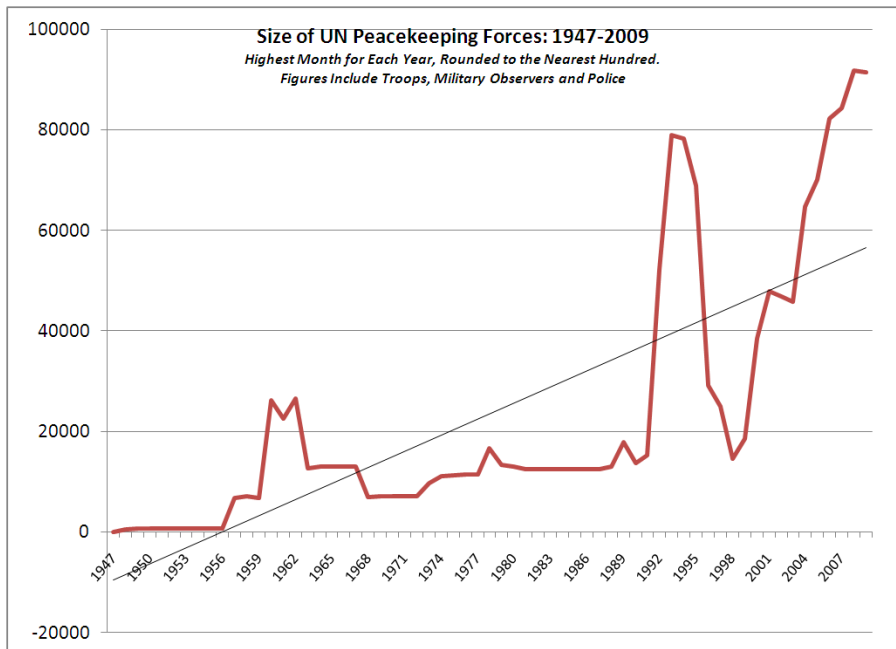

Схема 14 Розміри миротворчих сил ООН (1947-2009)

Наслідки економічної кризи

Економічна криза може відбитися на всіх трьох вищезазначених чинниках, які стоять за відносною стабільністю протягом останніх десятиліть. На жаль, ми не маємо таких даних щодо політичних та безпекових чинників, які ми маємо для економічних чинників. Але що ми знаємо, це те, що вперше за принаймні 25 років, світова торгівля, схоже, занепадає (Схема 15), що призвело до збільшення показника вразливості по всьому світу (Схема 16). Це може поставити під загрозу деякі величезні успіхи, також і в галузі безпеки, яких було досягнуто протягом останніх кількох десятиліть. Слід підкреслити, що картина, яка виникає, є не такою похмурою. Доповідь з глобального моніторингу 2009, наприклад, яка звітує щодо прогресу у досягненні Цілей розвитку тисячоліття, чітко говорить, що «хоча є значний ризик, перша ціль скорочення удвічі масштабів крайньої бідності до 2015 року порівняно з 1990 роком все ще досяжна згідно з поточними прогнозами». Ми також знаходимо джерела гнучкості в економічній сфері навіть в ряді несподіваних місць – оскільки ми їх шукаємо.

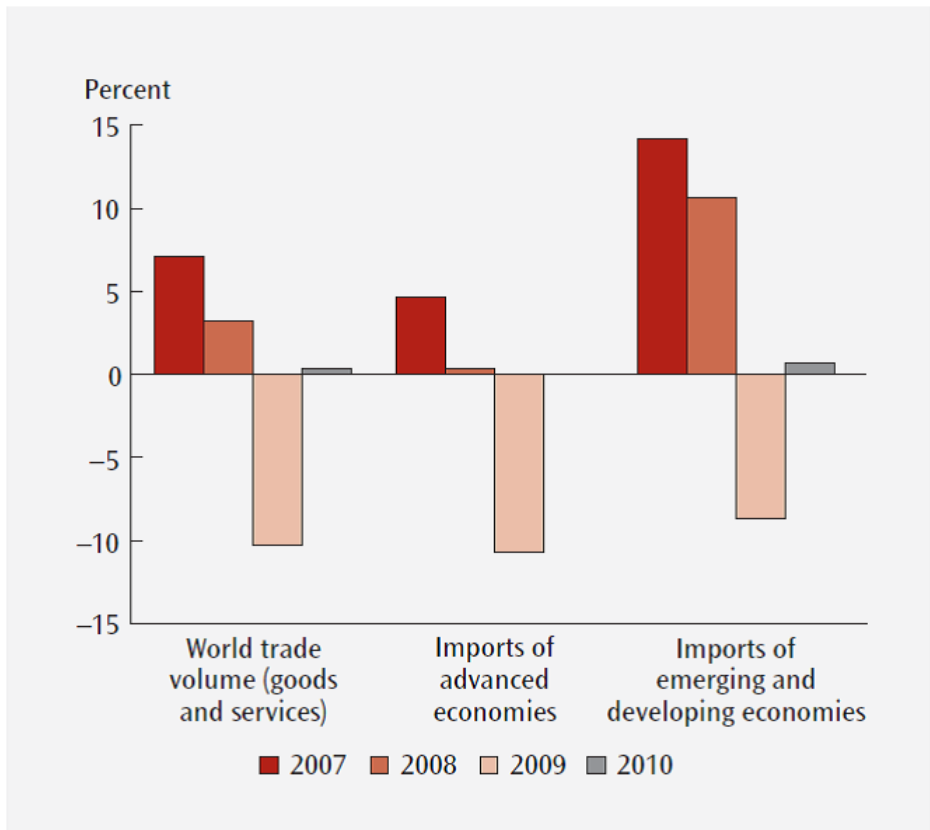
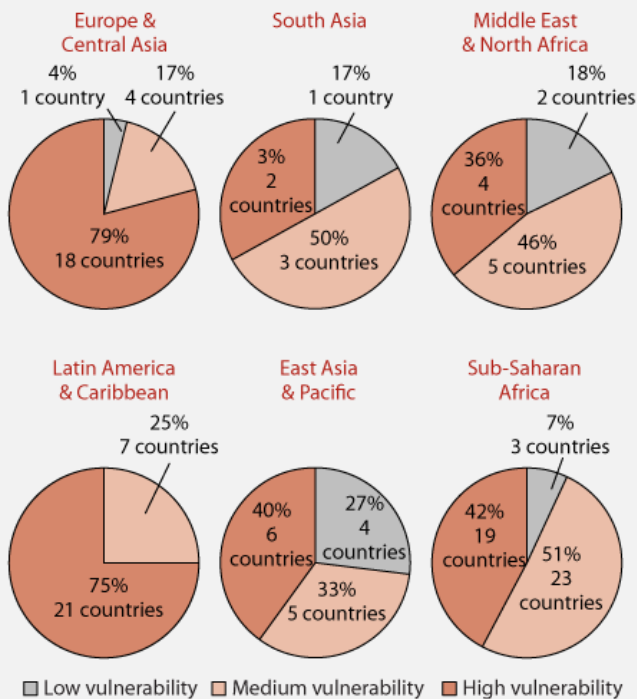

Схема 15 Світова торгівля товарами та послугами⁴¹

Vulnerabilities in emerging and developing countries

Source: Source: IMF.

Note: Vulnerabilities are measured on the basis of developments in exports, foreign direct investment, remittances flows, external debt ratios (emerging markets), and aid flows (low-income countries). For a detailed explanation of the methodology, see IMF 2009.

Схема 16 Посилення вразливості

Які ж наслідки всього цього для європейської безпеки сьогодні? Це питання буде розглянуто в наступному розділі.

Вплив кризи на європейську безпеку – 4 концентричні кола

Сучасне європейське середовище безпеки можна розглядати як 4 концентричні кола навколо Європейського Союзу (до якого для простоти ми також включуємо і не-членів ЄС, які належать до ЄВТ). Кола не є чітко географічними, скоріш, це кола зниження стабільності по мірі того, як ми віддаляємось від Європи. Кожне коло має свої власні особливі питання безпеки, і ми спробуємо проаналізувати, наскільки сучасна фінансово-економічна криза може вплинути на стан безпеки у всіх 4 колах. Ми відразу ж хочемо попередити, що в цьому не існує жодної трагедії. Все це не є неминучим, і багато що залежатиме від вибору політики основними гравцями. Але було б корисно хоча б вказати на деякі потенційні загрози для цих чотирьох зон.

Зовнішнє коло – нестабільні країни

Зовнішнє коло складається зі значної кількості нестабільних країн, які лише кілька десятиліть тому отримали бодай щось на кшталт локальної/національної/регіональної сталої безпеки в результаті поєднання боротьби з бідністю та економічного розвитку з безпосередньою міжнародною підтримкою безпеки (в деяких зонах конфлікту). Як було зазначено вище, ми знаємо, що нестабільність ряду країн в цьому регіоні значно знизилась за останнє десятиліття, навіть коли прогрес дещо уповільнився після 11 вересня (Схема 6). Але ми не знаємо, наскільки це покращення сталості безпеки буде достатнім для даних країн в світлі значних негативних наслідків світової економічної кризи.

Схема 14 вказує на падіння ВВП як для новостворених країн / країн, що розвиваються, так і для країн з розвинутою економікою. Вона демонструє, подібне до країн з розвинутою економікою, значне падіння ВВП у зовнішньому колі, але, на відміну від розвинених країн, тут все ще спостерігається позитивне зростання. З огляду на проблеми, з якими ці країни стикаються, дуже сумнівно, що ці скромні темпи зростання виявляться достатніми для запобігання можливій подальшій нестабільності – і це також відноситься до сфери безпеки.

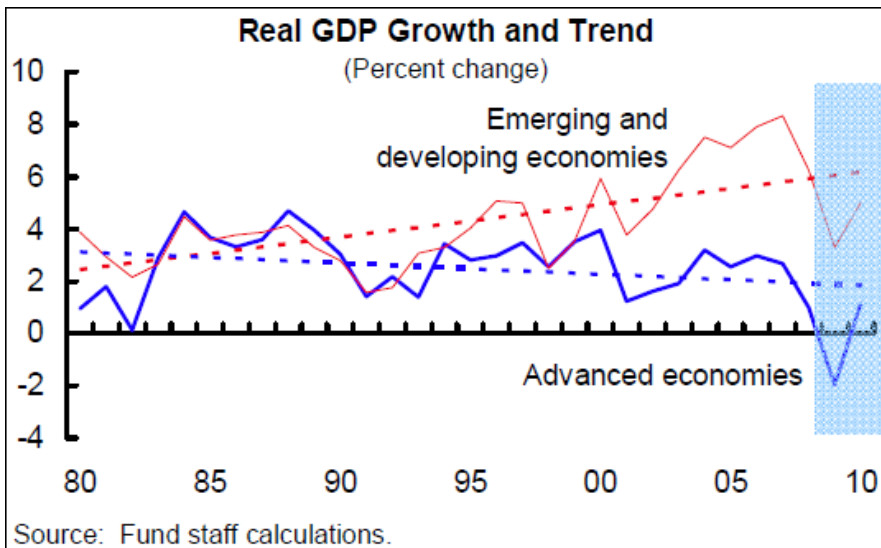

Схема 17 Реальне зростання ВВП і його тенденції (% змін)⁴²

Багато з найбідніших країн, зокрема в таких особливо конфліктних регіонах, як Африка та Близький Схід, ніколи не мали ні фінансової, ні адміністративної можливості для антициклічних заходів. Більше того, навіть ті незначні наявні ресурси суттєво зменшились через сплеск світових цін на паливо та продовольство у 2007-2008 рр. Ці країни також особливо сильно постраждали в результаті нещодавнього суттєвого падіння цін на сировину (див. схему 18), що скоротило їх основні експортні доходи. Всі інші форми доходу (грошові перекази, прямі іноземні інвестиції (ПІІ) та фінансова допомога) однаково зазнали різкого зниження – що призвело до серйозного напруження економічної та політичної стабільності⁴³. На сьогодні Світовий Банк прогнозує, що нинішній глобальний економічний спад може поставити під загрозу розвиток загальних витрат на допомогу в розмірі \$ 11,6 млрд. (що еквівалентно

приблизно 1,1 відсотка ВВП) у найбідніших країнах у 2009 році. Це підтверджує посилення в нашому огляді літератури на те, що країни зміцнюють свої бюджети саме за рахунок цих коштів на сприяння розвитку, щоб мати їх збалансованими після кризи. Нестабільні країни, у тому числі країни конфліктних регіонів і країни, що виходять з конфліктів, становлять 58 відсотків з 11,8 млрд. доларів США.⁴⁴ Сучасна економічна криза може таким чином значно порушити стабільність у найбідніших і найбільш вразливих країнах світу, що призведе до гуманітарних криз і посилення політичної нестабільності в тій частині світу, і може спровокувати нові внутрішньо- і міждержавні конфлікти.

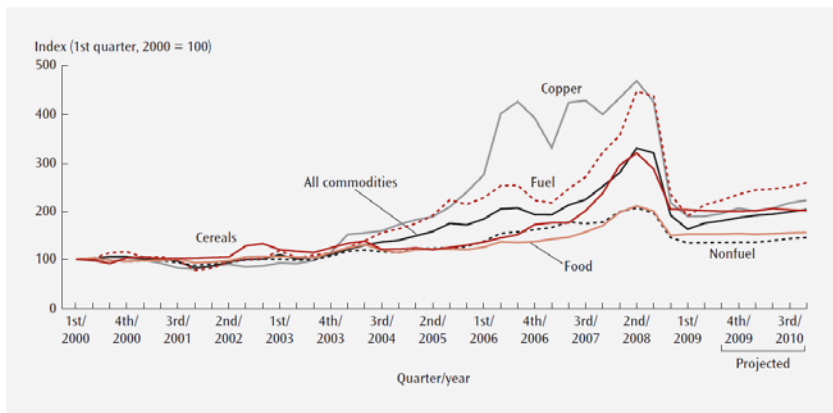

Схема 18 Індекси цін на сировину (в дол. США)⁴⁵

Схема 19 показує країни з надзвичайною нестабільністю: Сомалі, Судан, Демократична Республіка Конго, Афганістан, Чад, М'янма (Бірма), Нігерія, Руанда і Сьєрра-Леоне. Навіть поверхневий погляд на карту доводить, що більшість цих країн перебувають на відносно безпечній географічній відстані від Європи, хоча і значно ближче до Європи, ніж до США чи Китаю.

Схема 19 Індекс нестабільності країн світу

Доповідь Світового банку і МВФ «Про глобальний моніторинг у 2009 р.» чітко виявляє потенційну небезпеку, яку нинішня криза несе в цей регіон: «... ми перебуваємо у розпалі глобальної фінансової кризи, рівних якій не було впродовж 70 років. Це небезпечний час. Фінансова криза, що переросла в економічну кризу, у даний час перетворюється ще й на кризу безробіття. Вона ризикує перетворитися ще й на людську і соціальну кризу з політичними наслідками. Жоден регіон не застрахований. Бідні країни особливо вразливі, оскільки вони мають значно менше резервів для протистояння таким подіям. Це створює серйозну загрозу для досягнутих з великими зусиллями успіхів у стимулюванні економічного зростання в багатьох країнах, що розвиваються, особливо в Африці, а також для просування на шляху прогресу у досягненні Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ). Криза також є загрозою для поживлення світової економіки, тому що країни, що розвиваються, можуть забезпечити певну платформу зростання, щоб допомогти світовій економіці вийти з кризи.»⁴⁶ Хотілось одразу б додати, що вона також ставить під загрозу і міжнародну безпеку.

Протягом тривалого часу розвинені країни світу, по суті, ігнорували більшість з цих криз у складних і небезпечних далеких країнах, навіть у тих, з якими – принаймні у випадку з Європою – вони мала спільну колоніальну історію. Починаючи з кінця минулого тисячоліття, цьому ігноруванню, будь то природному чи навмисному, приходить кінець. Економічна глобалізація розповсюджується на безпекову глобалізацію, все більш процвітаюча міжнародна спільнота стала брати дедалі активнішу участь у підтриманні миру та миротворчих акцій по всьому світу. На початку цього тисячоліття діяльність Аль-Каїди надала ще сильнішого поштовху до глобалізації безпеки, привернувши увагу світу до деяких «чорних плям», навіть ініціюючи фізичне втручання у деяких найбільш вразливих регіонах земної кулі. Тому вірогідніше за все, дві основні загрози безпеці в цій зоні, породжені сучасною кризою, будуть такими:

- подальша нестабільність ряду і без того нестабільних держав;
- порушення стабільності в деяких країнах, що набули певної безпекової сталості.

Таким чином проблеми безпеки в цьому зовнішньому колі, найбільш імовірно, зростуть.

Друге коло – безпосередні сусіди Європи

Друге коло представляє безпосередніх сусідів Європи – країни, які дехто називає «ближнім зарубіжжям»⁴⁷. По дузі – від Білорусі, України, Молдови і Грузії через Туреччину до Єгипту і Північної Африки, сусіди Європи можуть також серйозно постраждати від глобальної кризи. Маючи значно вищу стійкість, ніж країни «першого мільярда»⁴⁸, – ці країни все ще продовжують відходити від ряду проблем розвитку та мають потенційні безпекові виклики.

Зосередившись лише на Східних сусідах Євросоюзу, ми можемо спостерігати, що рівень регіонального виробництва в Центральній і Східній Європі різко впав, глибше, ніж будь-де в світі (Схема 20). Які б позитивні зрушення не відбувалися в цій зоні протягом минулих кількох десятиліть, вочевидь всі вони затьмарюються рядом ще більших структурних проблем, які загострилися через кризу.

Криза була особливо жорстокою у фінансовому секторі регіону, залишивши його в дуже скрутному становищі. Схема 21 показує величезну заборгованість регіону, який міжнародні фінансові установи сьогодні називають «Нова Європа і Центральна Азія»⁵⁰ - країни з ринком, що формується, тягар якої доведеться вирішувати в 2010 році.

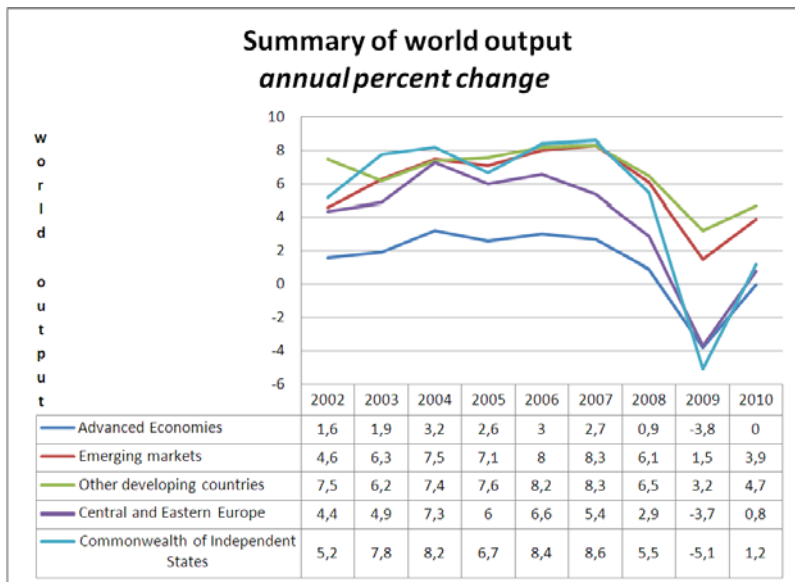

Схема 20 Результати світового виробництва (річна зміна у відсотках)⁴⁹

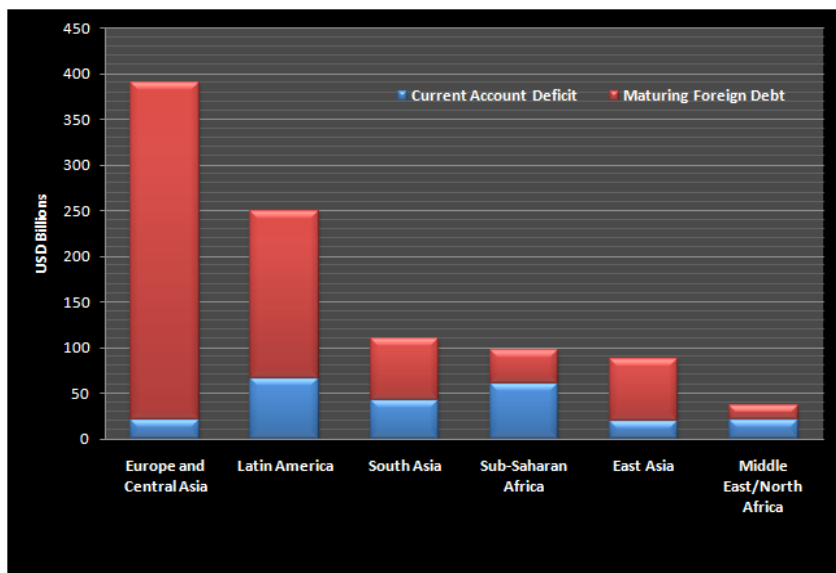

Схема 21 Зовнішній борг, який має бути погашений у 2010 р.⁵¹

Фінансова криза в цій зоні також все частіше виливається у соціальну і людську кризу, оскільки сім'ї починають відчувати зростання безробіття, виникають проблеми, як звести кінці з кінцями. За даними Світового банку: «Сьогодні зростання бідності і безробіття штовхає сім'ї у бідність, ускладнює ситуацію для і тих, хто вже збідніли. Вже зараз рівень безробіття в регіоні зріс з 8,3 млн. у 2008 році до 11,4 млн. у 2009 році. Бідність також зростає. Замість скорочення на 15 мільйонів в 2009 році за докризовими прогнозами, кількість бідних або тих, хто постав на межі бідності, вірогідно зросте приблизно на 15 мільйонів ... Посткризовий світ, ймовірно, буде більш конкурентним. Дуже високий приплив капіталу в попередні роки навряд чи повернеться на той же рівень. Адаптація до цих умов становитиме неабиякі виклики для багатьох країн світу і, звичайно, цього регіону».⁵²

Нещодавні Регіональні економічні прогнози МВФ для Європи щодо перспектив у даному регіоні також доволі сумні: «Нова Європа, ймовірно, стикатиметься з надзвичайно високими ризиками і більш хитким середовищем внаслідок фінансової кризи».⁵³ «Очікується, що нові економіки оновлюватимуться більш потужними темпами, ніж розвинені економіки, за винятком Нової Європи і СНД, і це має підтримати приріст зайнятості. У країнах Нової Європи регулювання зайнятості було суворим, і гнучкість ринку праці буде мати ключове значення для необхідного перерозподілу і створення нових робочих місць».⁵⁴ «У країнах Нової Європи та СНД відновлення економіки може відставати через жорсткі зовнішні фінансові обмеження, які призводять до великого дефіциту платіжного балансу»⁵⁵ «Відновлення у країнах СНД і Нової Європи, скоріш за все, буде досить складним, особливо для економік, що найбільше постраждали від різкого падіння потоків капіталу та внутрішніх фінансових потрясінь».⁵⁶ «Нова Європа особливо сильно постраждала від скорочення припливу капіталу. Це призвело до серйозних скорочень в країнах Балтії, Болгарії та Румунії, хоча валютні курси виступали в якості амортизатора в країнах з гнучкими режимами. Боснія, Угорщина, Латвія, Румунія, Сербія і в даний час отримують підтримку платіжного балансу від МВФ, у той час як Польща має доступ до гнучкої кредитної лінії МВФ для забезпечення збереження споживчої довіри. В останні місяці темпи скорочення значно сповільнилися в більшій частині регіону, з поверненням ризиків, експорт прискорюється, скорочення запасів уповільнюється, хоча кредитування фізичних осіб залишається млявими, а безробіття зростає».⁵⁷ «У країнах Нової Європи, після скорочення реального ВВП на 5 відсотка в 2009 році, повернення до позитивного зростання очікується в 2010 р. (табл. 2.4). Відновлення, як очікується, буде повільнішим, ніж в інших регіонах, що розвиваються, оскільки багато країн продовжуватимуть стикатися з серйозними проблемами перебудови, враховуючи, що транскордонні потоки капіталу, ймовірно, залишатимуться низькими протягом певного часу. Крім того, відновлення буде нерівномірним: в деяких нових країнах Європи, зокрема, Балтиці, темпи росту продовжуватимуть скорочуватися в 2010 році, але значне нарощування виробництва очікується в інших країнах, зокрема в Польщі та Туреччині».⁵⁸

То що означають ці похмурі прогнози для стану безпеки в другому колі безпеки навколо Європи? Схема 22 змальовує ступінь нестабільності безпеки регіону на порозі кризи.

Схема 22 Індекс стабільності країн, що оточують Україну

За винятком Молдови, регіон не характеризується високим ступенем структурної нестабільності. Важливо підкреслити, що зважаючи на всі зауваження щодо відсутності даних з безпеки, Україна виглядає дещо краще з точки зору індексів нестабільності країн у порівнянні з тією ж Росією, або Грузією. Автор також намагається притримуватися подібної оцінки. Це є по суті також тією «картиною безпеки», яку бачать перед собою більшість європейських політиків – зокрема, те, що реальні виклики безпеки криються будь-де, десь за межами зовнішнього кола, а не у їхній зоні. Однак ніхто не стане заперечувати, що проблеми безпеки залишаються досить актуальними в цій зоні. Багато невизначеностей щодо майбутнього Російської Федерації затьмарюють подальші перспективи забезпечення безпеки і стабільності в регіоні в цілому. Економічні дані свідчать, що увесь пост-радянський простір, включаючи Росію, стає все більш нестабільним через сучасну кризу. Але це також демонструє і певну нерівномірність цієї нестабільності (як реальної, так і уявної – що не завжди корелюється), коли, як було вже відзначено в огляді літератури, виникає (дис) баланс влади, що в свою чергу може призвести до нових проблем безпеки. Так чи інакше, але Російська Федерація, здається, сприймає свій вихід з кризи більш вдалим та менш болючим, ніж більшість її сусідів. Деякі її заходи та заяви (стосовно Абхазії, Південної Осетії, Молдови, Киргизстану тощо) в огляді літератури трактуються, як певна реваншистська перемога поза статус-кво в посткризовому регіоні.

Друга важлива загроза, яка впливає з наявних відомостей про зв'язок між економічними кризами і безпекою, полягає на внутрішній арені. Це коло (не)безпеки навколо Європи представлене цілим рядом відносно слабких і недосконалих демократій і анократій з глибокими внутрішніми проблемами, які можуть поглибитися в умовах нинішньої кризи (для

прикладу – Україною і Грузією). Та незалежно від будь-якого «зовнішнього» середовища, це може призвести до низки безпосередніх безпекових наслідків, як було описано вище. Зайве говорити, що будь-яке зовнішнє втручання може підкинути додаткового палива у вогонь.

Всередині ЄС

В рамках цілей даного розділу (який фокусується на країнах Центральної та Східної Європи), можна досить коротко охарактеризувати динаміку безпеки країн ЄС в умовах кризи. Хоча Європейський Союз може виглядати як фортеця для стороннього глядача, погляд зсередини може різко відрізнятись. Економічна криза явно не пощадила Європейський Союз. Сучасна криза серйозно вдарила по всіх країнах ЄС. Всі країни також вдавалися до масивних пакетів рятувальних заходів (чи то національних, чи в ряді випадків міжнародних), фінансові відголоски яких ми ще довго будемо відчувати.

З одного боку, європейська сталість відіграла значну стабілізуючу роль для країн ЄС (тим паче і для країн єврозони). З іншого боку, напруженість в ЄС, як і раніше, зростає – особливо (з урахуванням обставин) між впевнено стабільними країнами та деякими країнами, що сформували так зване «внутрішнє ближнє зарубіжжя», які вирізняються наявністю цілої низки потенційно серйозних проблем. Вони включають в себе ряд нових членів, а також нову групу проблематичних країн ЄС, які відомі під зневажливим скороченням «ПІІІГ» (від англійського «свині» – від перших літер назв країн Португалія, Ірландія, Італія, Греція та Іспанія). Це, без сумніву, може призвести до збільшення певної нестабільності самого Європейського Союзу, в кращому випадку – до відтоку і так недостатніх політичних та фінансових ресурсів від інших проблем (включаючи безпеку), а в гіршому – спричинити нову хвилю інституційного паралічу. Головне, що на разі потрібно відзначити, це те, що ці два внутрішніх кола є набагато більш стійкими політично, соціально, економічно, а також і з точки зору безпеки, – ніж будь-яке із зовнішніх кіл. Кризи, безперечно, трапляються, але важко уявити, що подібні питання безпеки, які ми спостерігали у двох зовнішніх колах, постануть також у цих двох колах.

На завершення, якщо стратегічні коливання (від питань зовнішньої безпеки ЄС, які можуть у довгостроковій перспективі мати набагато більш важливе значення для європейської безпеки, ніж для внутрішньої) є головною стратегічною загрозою, як наслідок нинішньої економічної кризи в розширеному ЄС, основна небезпека, скоріш за все, полягає в стратегічному ігноруванні – самої Європи, яка настільки одержима своїми власними проблемами, що цілком ігнорує будь-які проблеми за її межами.

Висновки

Міжнародна аналітична і політична спільноти сьогодні, вочевидь, не володіють достатньою інформацією про існуючий зв'язок між економічними кризами і міжнародною або регіональною безпекою для того, щоб робити будь-які заяви, не кажучи вже про те, щоб прогнозувати вірогідний вплив нинішньої кризи на європейську безпеку⁵⁹. Проте, в цьому дослідженні представлена спроба зібрати воедино все, що ми знаємо – хоча деякі твердження явно суперечать традиційним уявленням:

- Напрочуд обмежена література щодо наслідків економічної кризи для міжнародної або регіональної безпеки пропонує ряд підходів, які історично, час від часу, їх пов'язували. Попри всі закони логіки, ми можемо спостерігати деякі докази щодо трьох основних висновків, які виявилися надійно випробуваними часом, в різних країнах, а також серед наукової та експертної спільнот:

- економічні кризи можуть призводити до зрушень в балансі сил;
 - вони, як правило, призводять до скорочення витрат на оборону;
 - вони можуть викликати внутрішню нестабільність і політичні / соціальні заворушення.
- Широкомасштабний статистичний аналіз історичних даних свідчить про існування слабкого зв'язку між економічними кризами і безпекою – чи то національною, чи регіональною / міжнародною. Це підтверджується і висновками з аналітичної літератури, і в цьому нема ніякої трагедії. Економічні кризи можуть призвести, але це не означає, що вони завжди призводять до безпечових криз.
- Економічні кризи можуть призвести, але це не означає, що вони завжди призводять до безпечових криз.***
- Виходячи з найкращих наявних наразі даних щодо розвитку економіки, політики і безпеки, міжнародне співтовариство досягло значних успіхів до виникнення кризи. Всупереч популярній думці про «Вашингтонський консенсус» (зараз дещо дискредитованій попри емпіричні та навіть логічні закони), світ зробив величезні кроки уперед завдяки глобалізації практично по всіх напрямках – у тому числі у галузі забезпечення безпеки.
 - Криза, на жаль, виявила, що незважаючи на досягнутий прогрес, багато проблем ще залишаються невирішеними – у тому числі у галузі економічного / безпечового розвитку.

Ми також проаналізували 4 концентричні кола всередині та навколо Європи, кожне з яких має власну динаміку як до, так і після кризи:

- **Зовнішнє коло:** містить ряд небезпечно нестабільних держав, які реально представляють найбільшу і найсуттєвішу загрозу безпеці й можуть ускладнити ситуацію для третього кола – і скоріш за все, вимагатимуть пильнішої уваги та ресурсів з боку більш розвинених країн. Основним новими викликами безпеки в цьому контексті є: а) подальше зростання нестабільності деяких з найбільш гострих (а відтак небезпечних) «проблемних дітищ» міжнародного співтовариства, і б) потенційне порушення стабілізування ряду останніх відносно успішних історій успіхів.
- **Третє коло:** безпосереднє «ближнє зарубіжжя» Європейського Союзу виглядає значно краще в цілому, проте три ключові питання безпеки залишаються на східному фронті, і всі вони посилюються в результаті нинішньої кризи: а) невизначеність майбутнього Росії; б) різні загрози, пов'язані з поточною диференційованою нестабільністю (неважливо, реальною чи уявною) в цьому регіоні, і в) внутрішні слабкості та/або колапси.
- **Друге коло:** криза може знову відкрити найбільш слабкі місця (і старі, і нові) всередині самого Європейського Союзу. Якщо ці проблеми переростуть в справжню політичну кризу всередині ЄС, внутрішня згуртованість ЄС неминуче викличе глибоку стурбованість всіх країн-членів, і, звичайно, і самого ЄС. Це само по собі несе небезпечу стратегічних коливань – коли один з нинішніх стовпів міжнародної стабільності буде частково відволікатись від більш глобальних проблем безпеки. Більшість подібних глобальних викликів, як і раніше впливатимуть на нього, прямо

чи побічно, але ЄС, ймовірно, зосередиться на своїх внутрішніх проблемах.

- **Центр:** «серцевина» ЄС , яку можна вважати одним з найвражаючих прикладів успіху у встановленні безпеки майже на всьому континенті, за певних обставин, може виявитися вразливою до небезпеки стратегічного ігнорування. Так само, як достатньо впливові кола в американській зовнішній політиці в свій час виступали за стратегічне дистанціювання від небезпечних викликів світової політики, що спричиняла тільки шкоду тому, що могло б бути (а на їхню думку, мало стати) «сяючою фортецею на пагорбі»⁶⁰, деякі європейці також повертаються до цієї суто європейської (римської) точки зору, сприймаючи Європейський Союз як єдине сучасне постмодерністське політичне утворення, яке потрібно захищати від інших новостворених країн, таких як США чи Росія, чи навіть «досучасних» утворень⁶¹.

Нарешті, в цьому дослідженні ми спробуємо окреслити низку політичних наслідків та порад для основних учасників:

- Для Європейського Союзу
 - взяти до уваги можливість подвійної небезпеки від стратегічних коливань і стратегічного ігнорування – а натомість намагатись досягти ретельного балансу між збереженням внутрішньої згуртованості і в той же час залишатись активною та відповідальною силою добра на світовій арені;
 - дотримуватись структурних і комплексних підходів до питань безпеки, які було покладено в основу створення Європейського Союзу, і активніше застосовувати ці принципи за межами сучасних кордонів ЄС;
- Для України
 - “Ніколи не втрачати можливості хорошої кризи”. Цю мантру, яку часто повторюють в адміністрації президента США Обама, мабуть варто ще більше повторювати в Україні. Україна потребує справжніх реформ.
 - Не ослабляти себе більше, ніж це абсолютно необхідно. Економічна криза дуже сильно вдарила по Україні. Занадто спрощене (як і штучно перебільшене – іноді навіть українськими політиками) сприйняття українського внутрішнього розколу, як реального, так і надуманого, може призвести до здійснення деяких песимістичних «пророцтв» та значно підірвати безпеку України.
- Для міжнародного співтовариства
 - міжнародне співтовариство має направити свою парадигму розвитку по таких напрямках:
 - від поточного обмеженого підходу до розвитку (де економічний розвиток і розвиток безпеки часто розглядалися як окремі поняття) до більш комплексного та інтегрованого підходу;
 - від нинішньої «моделі пожежної команди» до моделі «підвищення стійкості»;
 - приділяти більше уваги тому, що отримало назву «розвиток безпеки»⁶².

Бібліографія

- “A “new normal” for the world economy: After the storm.” *The Economist*, October 1, 2009.
- Christiansen, Thomas, Fabio Petito, and Ben Tonra. “Fuzzy Politics Around Fuzzy Borders: The European Union’s ‘Near Abroad’.” *Cooperation & Conflict* 35, no. 4 (December 2000): 389.
- Collier, Paul. *The bottom billion : why the poorest countries are failing and what can be done about it*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2007.
- Cooper, Robert. *The post-modern state and the world order*. London: Demos, 1996.
- De Spiegeleire, Stephan, Tim Sweijts, Michael Glod, and George Boone. “Economic crises - the security implications.” *HCSS Future Issues* 2, no. 6 (October 2009).
- “Democracy index: Off the march.” *The Economist*, October 29, 2008. http://www.economist.com.library3.webster.edu/markets/rankings/displayStory.cfm?story_id=12499352.
- Dollar, D., and A. Kraay. “Growth is Good for the Poor.” *Journal of Economic Growth* 7, no. 3 (2002): 195-225.
- ———. “Trade, Growth, and Poverty.” *Economic Journal* 114, no. 493 (2004): F22-F49.
- Fortna, Virginia Page. “Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace After Civil War.” *International Studies Quarterly* 48, no. 2 (June 2004): 269-292.
- Freedom House. “Freedom in the World Comparative and Historical Data,” 2009. <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=439>.
- Ghosn, Faten, Glenn Palmer, and Stuart A. Bremer. “The MID3 Data Set, 1993–2001: Procedures, Coding Rules, and Description..” *Conflict Management & Peace Science* (Routledge) 21, no. 2 (Summer2004 2004): 133-154.
- Global Policy Forum. “Peacekeeping Tables and Charts.” <http://www.globalpolicy.org/security-council/tables-and-charts-on-the-security-council-0-82/peacekeeping-0-89.html>.
- Gompert, David, Olga Olikier, and Anga Timilsina. *Clean, lean, and able : a strategy for defense development*. Santa Monica CA: Rand, 2004.
- Heidelberger Institut fur Internationale Konfliktforschung. “Conflict Barometer 2008. Crises - Wars - Coups d’tat - Negotiations - Mediations - Peace Settlements.” Heidelberg Institut fur Internationale Konfliktforschung, 2008. http://hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2008.pdf.
- International Development Association Operational Policy and Country Services (OPCS) and Resource Mobilization Department (FRM). “Operational Approaches and Financing in Fragile States,” June 2007. <http://siteresources.worldbank.org/IDA/Resources/IDA15FragileStates.pdf>.
- International Monetary Fund. “Implications of the global financial crisis for low-income countries,” March 2009. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/books/2009/globalfin/globalfin.pdf>.
- ———. “Issues Brief - Globalization: A Brief Overview.” http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2008/053008.htm#P93_17058.

- ———. “Regional Economic Outlook. Europe - Securing Recovery.” World Economic And Financial Surveys (October 2009).
- ———. World economic outlook, April 2008 : Housing and the business cycle. Washington D.C.: International Monetary Fund, 2008.
- ———. World economic outlook: Sustaining the Recovery. World Economic and Financial Surveys. Washington (DC): International Monetary Fund, 2009.
- Maddison, Angus. “Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2006 AD.” <http://www.ggdc.net/maddison/>.
- Marshall, Monty G. “CSP - Warfare Coding Guidelines.” <http://www.systemicpeace.org/warcode.htm>.
- ———. “CSP Global Conflict Trends.” <http://www.systemicpeace.org/conflict.htm>.
- ———. “Polity IV Project: Home Page.” <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.
- Marshall, Monty G., Jack Goldstone, and Benjamin R. Cole. “State Fragility Index and Matrix 2008.” Center for Systemic Peace and Center for Global Policy, 2009. <http://www.systemicpeace.org/SFIatrix08c.pdf>.
- Mead, Walter. Special providence American foreign policy and how it changed the world. [Nachdr.]. New York NY [u. a.]: Routledge, 2002.
- OECD-DAC International Network on Conflict and Fragility. “Ensuring Fragile States Are Not Left Behind. Summary report,” March 2009. <http://www.oecd.org/dataoecd/14/57/43293283.pdf>.
- Puddington, Arch. “Freedom in the world 2009: setbacks and resilience,” 2009. <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=130&year=2009>.
- The World Bank. “Global Crisis Hits Home in Emerging Europe and Central Asia,” October 3, 2009. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:22338267~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html>.
- ———. “Impact of the Global Financial and Economic Crisis on Fragile and Conflict-Affected Countries,” 2009. <http://siteresources.worldbank.org/INTLICUS/Resources/ImpactofFinancialCrisisFactSheetSept28.pdf>.
- World Bank, and International Monetary Fund. Global monitoring report 2009 : a development emergency. Washington, D.C. ; London: World Bank, 2009.
- Zoellick, Robert B. “Fragile States: Securing Development,” September 12, 2008. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:21898896~pagePK:34370~piPK:42770~theSitePK:4607,00.html>.

Висновки

- 1 Автор дякує Тіму Свейсу за його проникливі коментарі щодо проекту цього дослідження.
- 2 “Нова нормаль” світової економіки.”
- 3 Тут є деякі винятки, такі як Кеннет Боулдінг, Томас Шеллінг і т.д.
- 4 Не дивлячись на всі заяви щодо протилежного, розбіжності між першим і другим «стовпами» Європейського Союзу залишаються величезним (можливо, навіть більшими, ніж у рамках національних урядів).
- 5 Крім зовнішніх чинників, описаних в тексті (до яких можна додати цілу низку інших, таких як дисциплінарні наслідки фінансової критики), є також цілий ряд потужних ендегенних чинників - наприклад, деякі події в самій науці (наприклад, поява теорії складності в області соціальних наук) і, можливо, навіть новий поворот у філософії науки, оскільки розширення наших можливостей проникати набагато глибше в явища навколо нас («біти, атоми, нейрони, і гени»), що породжує величезні нові можливості для більш індуктивних, замість дедуктивних, наукових методів.
- 6 Вперше вони були чітко визначені як інтеграція зовнішніх економічних інструментів і політики безпеки (відомої як «3D»-підхід з більш тісною інтеграцією безпеки, допомоги з метою розвитку і дипломатичних інструментів державного управління), але в даний час у більшості країн вони визначені як дійсно загальнодержавні зусилля уряду, тому що більша частина знань і ноу-хау у таких важливих галузях, як правосуддя, сільське господарство, освіта і т.д. знаходяться в межах внутрішніх підрозділів.
- 7 Наведемо ще один приклад: в економічній сфері такі організації, як ОЕСР, Світовий банк і МВФ постійно проводять вражаючі аналітичні дослідження, щоб проаналізувати, що відбувається, зібрати правильні дані, узагальнити накопичений досвід, визначити ефективність політики, вибудувати вірні знання, а потім поширити їх серед своїх партнерів і т.д. У сфері безпеки еквівалентну немає.
- 8 De Spiegeleire et al., “Economic crises - the security implications.”
- 9 Хоча наукові статті, як правило, проводять більш ґрунтовний аналіз, експертні думки часто є більш корисними для своєчасної оцінки поточної ситуації.
- 10 Криза (більш відома як «азіатський грип») розразилась в липні 1997 року, але лише з відставанням приблизно на рік від початку кризи з'явилися перші реальні публікації, присвячені взаємозв'язку між такими кризами і національними, регіональними або міжнародною безпеками.
- 11 Незначне зростання в 2003-2004 роках, у зв'язку з американським економічним спадом після терористичних атак 11 вересня.
- 12 Оскільки приблизно 90% досліджень мали місце в період між 1996 і 2009 роками, ми показуємо ці дані лише для візуального представлення.
- 13 Ці наслідки, схоже, не мають наукової підтримки, але, оскільки наукова база, по суті, зводиться лише до двох досліджень азіатської фінансової кризи (які, що цікаво, все частіше цитуються в існуючих експертних дослідженнях) і така ж кількість щодо нинішньої кризи. Тому читачеві пропонується не надавати занадто великого значення цій відсутності «академічної» підтримки.
- 14 Якщо безпекові наслідки економічних криз були б такими глибокими, як стверджують вчені/експерти, то зрозуміло, що експертне співтовариство буде розглядати цю тему з великим інтересом, поза періодами, до і під час економічних криз. Наприклад, хоча інтерес до наслідків для безпеки, пов'язаних з ХБРЯ (хімічним, біологічним, радіологічним і ядерним) нападом може досягти піку в періоди криз (наприклад, Ейбл Арчер, кубинська ракетна криза, 11 вересня і т.д.), наукові спільноти демонструють постійний інтерес через величезні потенційні

наслідки таких криз.

15 Є два зауваження, що стосуються схеми. По-перше, питання «більш широкого використання МПО» було виключено зі схеми, оскільки воно згадується лише в чотирьох випадках і його вплив на безпеку та зв'язок з системою ніколи не були конкретизовані. По-друге, «нездатність модернізації Збройних Сил та реалізації стратегічних планів» було відокремлено від «Скорочення військових бюджетів і витрат», щоб продемонструвати їх перехід з державного рівня на міжнародний. У нашому аналізі його було розглянуто як підкатегорію останнього.

16 В цілому, перевірка охоплювала період від 1800 до 2009 років, однак тривалість економічних даних по країнах значно варіюється залежно від регіону. Світ, що розвивається, охоплює з 1950 по 2006 рік, у той час як розвинені країни світу основному простягаються від 1800 до 2006 року. Всі тести виконуються з природним кроком у 1 рік, який виходить з темпів зростання

17 Дані для цього дослідження взяті з Maddison, "Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2006 AD."; Ghosn, Palmer, and Bremer, "The MID3 Data Set, 1993–2001."

18 Там же.

19 Дані для цього дослідження взяті з Maddison, "Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2006 AD." and Marshall, "Polity IV Project: Home Page." Зокрема, ГЦСД скомбіновав перемінні краху держави і зміни режиму, щоб з'ясувати, чи були помітні внутрішні політичні зміни.

20 Матеріально-технічні регресії за часовими рядами Мали б перевагу над матеріально-технічними регресіями. Проте через деякі проблеми з встановленням відповідності матеріально-технічних регресій за часовими рядами, ГЦСД вирішив використовувати прості логістичні регресії. Незважаючи на цей недолік, ГЦСД визнає, що оскільки підготовлена модель була настільки бідною на матеріально-технічні регресії, її практично не можна було поліпшити до прийняттого рівня.

21 Marshall, "CSP Global Conflict Trends." Даний показник включає в себе безліч факторів, таких як державні можливості, інтерактивна інтенсивність (цілей і засобів), площа і обсяги жертв і руйнувань, переміщення населення, та тривалість епізоду. Див. Marshall, "CSP - Warfare Coding Guidelines."

22 Heidelberg Institut fur Internationale Konfliktforschung, "Conflict Barometer 2008. Crises - Wars - Coups d'tat - Negotiations - Mediations - Peace Settlements."

23 Щодо цього терміну див. International Development Association Operational Policy and Country Services (OPCS) та Resource Mobilization Department (FRM), "Operational Approaches and Financing in Fragile States," 2-3.

24 OECD-DAC International Network on Conflict and Fragility, "Ensuring Fragile States Are Not Left Behind. Summary report."

25 World Bank and International Monetary Fund, Global monitoring report 2009.

26 Collier, The bottom billion.

27 Zoellick, "Fragile States: Securing Development."

28 У цій групі даних, індекс нестабільності є складним індексом, який складається з оцінки для кожної країни з точки зору ефективності та легітимності в чотирьох вимірах продуктивності: безпековому, політичному, економічному і соціальному. Див. Marshall, Goldstone, and Cole, "State Fragility Index and Matrix 2008."

29 Там же

30 International Monetary Fund, "Issues Brief - Globalization: A Brief Overview."

31 International Monetary Fund, World economic outlook, April 2008, 191.

- 32 Dollar and Kraay, "Growth is Good for the Poor"; Dollar and Kraay, "Trade, Growth, and Poverty"; International Monetary Fund, "Issues Brief - Globalization: A Brief Overview."
- 33 International Monetary Fund, "Issues Brief - Globalization: A Brief Overview."
- 34 World Bank and International Monetary Fund, Global monitoring report 2009, 223.
- 35 Marshall, "Polity IV Project: Home Page."
- 36 Puddington, "Freedom in the world 2009: setbacks and resilience."
- 37 Freedom House, "Freedom in the World Comparative and Historical Data."
- 38 "Індекс демократії"
- 39 Global Policy Forum, "Peacekeeping Tables and Charts."
- 40 Fortna, "Does Peacekeeping Keep Peace?."
- 41 World Bank and International Monetary Fund, Global monitoring report 2009, 24.
- 42 International Monetary Fund, World economic outlook: Sustaining the Recovery, 4.
- 43 International Monetary Fund, "Implications of the global financial crisis for low-income countries."
- 44 The World Bank, "Impact of the Global Financial and Economic Crisis on Fragile and Conflict-Affected Countries."
- 45 World Bank and International Monetary Fund, Global monitoring report 2009, 26.
- 46 World Bank and International Monetary Fund, Global monitoring report 2009.
- 47 Christiansen, Petite, and Tonra, "Fuzzy Politics Around Fuzzy Borders."
- 48 Collier, The bottom billion.
- 49 World Bank and International Monetary Fund, Global monitoring report 2009, 27.
- 50 До них належать усі країни, що раніше входили в «радянський блок» плюс Туреччина (Албанія, Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Боснія & Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Чеська Республіка, Естонія, Угорщина, Грузія, Казахстан, Республіка Косово Киргизька Республіка, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Чорногорія, Польща, Румунія, російська Федерація, Сербія, Словаччина, Словенія, Таджикистан, Туркменістан, Туреччина, Україна і Узбекистан).
- 51 Джерело: World Bank, DEC Prospects Group.
- 52 The World Bank, "Global Crisis Hits Home in Emerging Europe and Central Asia."
- 53 International Monetary Fund, "Regional Economic Outlook. Europe - Securing Recovery," 51.
- 54 International Monetary Fund, World economic outlook: Sustaining the Recovery, 17.
- 55 Там же, 29.
- 56 Там же, 67.
- 57 Там же, 76.
- 58 Там же, 77.
- 59 Нові погляди на природу складних і адаптивних систем можуть навіть відштовхнути галузь подальше від будь-яких типів детерміністичних заяв, не кажучи вже про прогнози щодо міжнародної системи.
- 60 Mead, Special providence American foreign policy and how it changed the world.
- 61 Cooper, The post-modern state and the world order.
- 62 Gompert, Olikier, and Timilsina, Clean, lean, and able.

ЄС і Чорноморський регіон: пошук адекватної економічної політики.

Ігор Бураковський

Інститут економічних досліджень і політичних консультацій

Безпрецедентні масштаби сучасної кризи вимагають переосмислення багатьох економічних та політичних уявлень та запровадження небувалих заходів антикризової політики

Сьогодні світ переживає безпрецедентну з часів другої світової війни економічну кризу. Ця криза має глобальний характер, оскільки прямо чи опосередковано вона торкнулась практично всіх країн світу, хоча динаміка та масштаби негативних ефектів такої кризи досить суттєво варіюються від країни до країни.

В економічному плані криза вимагає від національних урядів та міжнародних організацій безпрецедентних зусиль, спрямованих на мінімізацію її негативних ефектів та відновлення нормальної економічної активності, як джерела подальшого розвитку національних економік.

Можна з повним правом вважати, що сучасна криза, яка почалась на ринках розвинутих країн, стала першою кризою епохи глобалізації. Суто хронологічно криза спершу вразила фінансовий сектор і досить швидко поширилась на всі галузі економіки, причому глобальний характер кризи зумовив необхідність переосмислення концепції національної економічної безпеки в цілому та стійкості національних економік до зовнішніх шоків зокрема.

Перед національними урядами та ЄС як інтеграційним об'єднанням постала необхідність активно та швидко протидіяти кризі шляхом надання безпрецедентної за масштабами допомоги приватному бізнесу та споживачам за рахунок бюджетних коштів, тобто грошей платників податків. Таким чином, світ зіткнувся з потребою переосмислення змісту та форматів надання державної допомоги приватному сектору і втручання держави у виробничо-комерційну діяльність. Це стосується аргументів щодо користі такого втручання та його механізмів. Фактично Уряди були змушені брати на себе весь тягар «помилки ринку», оскільки в протилежному випадку існувала цілком реальна ймовірність краху національної економіки.

Розвинуті країни світу застосували досить широкий арсенал заходів фіскального стимулювання економіки і при цьому покладались на власні фінансові можливості. Водночас, ціла низка країн – членів ЄС (Польща, Латвія, Румунія, Угорщина) та країн Чорноморського регіону (Грузія, Україна) звернулася по допомогу до МВФ, оскільки не мали достатньо власних ресурсів для протидії кризовим проявам.

Слід окремо зазначити, що крім суто антикризових заходів країни Великої двадцятки (Великої вісімки) та ЄС також приймали рішення стратегічного характеру щодо реформування міжнародної системи координації економічної політики в різних сферах. Передовсім це стосувалося сфери регулювання фінансових ринків, маючи на меті мінімізувати ризики появи аналогічних криз в майбутньому. Саме названі країни сьогодні взяли на себе лідерство в цій сфері. Фактично мова йде про створення нової фінансової архітектури посткризового світу. Слід зазначити, що до цього часу більш-менш чітко сформульовані цінності та принципи, які мають лежати в основі функціонування трансформованої міжнародної валютно-фінансової системи, але, водночас, єдине бачення нової фінансової архітектури поки що відсутнє. А враховуючи масштаби та складність завдання, можна з великою долею імовірності вважати, що процес реформування міжнародної валютно-фінансової системи буде дуже непростим та конфліктним.

Вільний ринок, економічний націоналізм або протекціонізм: чи мається на увазі «кризовий протекціонізм»?

Глобальна фінансова криза активізувала традиційну дискусію щодо можливостей ринкового механізму до саморегулювання і меж та засобів втручання держави в економічні процеси. У цьому зв'язку зазначимо, що наявна система регулювання, перш за все фінансових ринків, продемонструвала суттєві вади, тоді як розвиток фінансових інновацій привів до появи якісно нових ризиків. Це стало одним із фундаментальних чинників сучасної кризи. У цілому всі погоджуються з тим, що глобальна криза засвідчила необхідність масштабного втручання держави в економіку, елементом якого була фактична націоналізація окремих фінансових інституцій. А це суперечило усталеній тезі про те, що «держава є поганим менеджером» за визначенням. Разом з тим зрозуміло, що дискусія щодо ролі та функцій держави за часів глобалізації та лібералізації економічної діяльності буде досить активною, а її висновки визначатимуть ідеологію та формати економічної політики національних урядів вже в найближчому майбутньому.

Окремої уваги в зв'язку з кризою заслуговує торговельна політика. Світовій спільноті в цілому вдалось мінімізувати прояви національного егоїзму в найбільш гострій формі, оскільки вжиті окремими країнами протекціоністські заходи не переросли у свого роду «кризовий протекціонізм», якого так побоювались у світі.

Розвинуті країни більше покладались на інструменти типу субсидій та різного роду фіскальні заходи. Країни, що розвиваються, та країни регіону СНД скористались (хоча й різною мірою) практично всіма інструментами торговельного захисту. Разом з тим, не можна відкидати й те, що аналіз поточних антикризових дій на предмет протекціонізму може засвідчити, вже постфактум, що протекціоністські заходи були значно інтенсивнішими, ніж це вважається сьогодні.

Зрозуміло, що дотримання ідеалів вільної торгівлі вимагає від урядів і надалі утримуватись від спокуси короткотермінових рішень підтримати національних виробників за рахунок торговельних обмежень. Але при цьому дуже важливо, щоб антикризові (тобто надзвичайні за своєю природою) заходи не використовувались як чисто протекціоністський інструмент. Досвід свідчить про те, що торговельні обмеження, хоча і не обов'язково стають головною причиною економічного спаду, але намагання саме таким чином компенсувати негативні кризові ефекти веде також до посилення кризи.

Враховуючи той факт, що економічне відновлення буде досить тривалим та непростим для багатьох країн, виникає питання, чи не виникне спокуса вдатись до протекціоністських заходів з метою підтримки посткризового економічного оздоровлення та національних виробників на фазі економічного підйому.

Тестом на відданість ідеї подальшої лібералізації торгівлі стане активізація переговорів в рамках Дохійського раунду багатосторонніх переговорів в межах СОТ, який почався ще в 2000 році. Водночас, існує загроза, що попри численні політичні заяви лідерів, ці проблеми не

Глобальна фінансова криза активізувала традиційну дискусію щодо можливостей ринкового механізму до саморегулювання і меж та засобів втручання держави в економічні процеси.

При цьому світовій спільноті в цілому вдалось мінімізувати прояви національного егоїзму в найбільш гострій формі, оскільки вжиті окремими країнами протекціоністські заходи не переросли у свого роду «кризовий протекціонізм».

будуть в центрі уваги, враховуючи необхідність подолання наслідків глобальної економічної кризи.

Слід також відзначити, що три країни – Росія, Казахстан та Білорусь – 9 червня заявили про свій намір вступати до СОТ як єдиний тристоронній митний союз. Країни планують приєднатись до СОТ в 2010 році. Враховуючи історичний досвід вступу до СОТ різними країнами та безумовну політичну складову такого рішення, можна припустити, що набуття цими країнами членства в СОТ відкладається на невизначений термін, причому поза межами світової торговельної системи продовжує залишатись такий впливовий гравець як Росія.

Але нещодавно ці три країни (Росія, Казахстан та Білорусь) вирішили відновити двосторонні переговори щодо вступу до СОТ. Цей крок означає, що ідея вступити до СОТ у складі митного союзу була переважно політичною за змістом, а реально країни хотіли би вступати до СОТ традиційним шляхом. Водночас, вони погодились вступати до СОТ паралельно (країни, які стануть лідерами процесу, будуть чекати тих, хто відстав). Таку ідею координації зусиль традиційно підтримувала Росія, але названі зміни в політиці вступу шкодять переговорам з СОТ.

Реалізація фіскальних і монетарних стимулів: наслідки для монетарної стабільності і публічних фінансів

Ключовим напрямком антикризової політики є заходи щодо стабілізації фінансової системи. Реалізація таких заходів супроводжується зростанням державного боргу, а тому виникає проблема управління таким боргом.

Ключовим напрямком антикризової політики є заходи щодо стабілізації фінансової системи. Практично всі країни зосереджують свої зусилля на запровадженні додаткових гарантій по вкладам, гарантуванні або викупі банківських боргів та капіталізації банківських установ. При цьому США та Велика Британія найбільш активно використовують різні інструменти стабілізації банківського сектору.

Важливою складовою поточної політики країн ОЕСР є реалізація так званих заходів фіскального стимулювання економічної активності (fiscal package). Більшість країн ОЕСР вже розробили досить широкі програми такого стимулювання, які одночасно передбачають суттєві зміни як в оподаткуванні, так і у видатках.

При цьому більшість країн віддали перевагу зменшенню податків порівняно зі збільшенням витрат. Виключенням стали Японія, Франція, Австралія, Данія та Мексика. Разом з тим, співвідношення між цими компонентами – зміни в оподаткуванні та корекція витрат – може змінюватись в залежності від загального бачення

антикризових дій.

Аналіз оголошених до цього часу заходів дає можливість зробити висновок про те, що фінансові вливання, пов'язані з кризою, будуть здійснюватись переважно в 2009 році, хоча в окремих країнах антикризові заходи мають іншу схему. Фінансові обсяги антикризових заходів в США, Фінляндії, Новій Зеландії, Німеччині та Канаді в 2009 та 2010 рр. приблизно однакові, тобто фінансові ін'єкції продовжуватимуться в 2010 році приблизно тими ж темпами, що й у 2009 році. Поряд з цим, окремі країни (наприклад Данія) планують значно збільшити масштаби антикризових заходів в 2010 році. З іншого боку, більшість інших країн планують скоротити фінансові ін'єкції в 2010 році.

За розрахунками ОЕСР найбільший вплив фіскальних заходів на ВВП матиме місце в Канаді та США приблизно на рівні від 1,2% до 1,6% в 2009 та 2010 рр. відповідно. Вплив на ВВП Польщі та Іспанії в 2009 році буде на рівні 1%, причому такий же результат очікується для Канади та Нової Зеландії в 2010 році. В інших країнах вплив фіскальних заходів буде порівняно малим, враховуючи очікуваний розрив між потенціальним та реальним обсягами виробництва. Наведені розрахунки не беруть до уваги побічні ефекти, коли, наприклад, економічна активність в Бельгії зазнає позитивного впливу з боку економічних стимулів, які реалізуються в Німеччині тощо.

Одним з найскладніших питань є оцінка ефективності тих чи інших антикризових заходів. Очевидно, що таку оцінку можна буде зробити лише постфактум, коли відновиться економічне зростання.

Крім того, аналіз ефективності фіскальних стимулів також потребує врахування таких наслідків їх запровадження, як зростання державного боргу. За оцінками ОЕСР валовий державний борг зростає з 75% ВВП в 2007 році до майже 100% в 2010 році, що відображає збільшення дефіцитів державних бюджетів, позабюджетних витрат в багатьох країнах. Зростання державного боргу в таких масштабах спостерігалось за часів банківських криз, таких як криза в країнах Скандинавії на початку 1990-х, мексиканська криза в 1994 році та криза в Японії в 1990-х рр.

Зростання боргу пояснюється сукупною дією переважно двох чинників - втратою доходів, що зумовлена колапсом цін фінансових активів та нерухомості, та дією автоматичних стабілізаторів і дискреційних фінансових заходів стимулювання економічної активності. Сюди також слід віднести борг, пов'язаний з фінансовими вливаннями в банки та фінансові інституції, придбанням фінансових активів.

За таких умов виникає питання про те, наскільки ефективно зможуть управляти таким боргом національні уряди.

Основні антикризові кроки країн ЄС та Чорноморського регіону

Безпрецедентний характер глобальної фінансової кризи спонукав національні уряди та центральні банки вдатись в цілому до безпрецедентних за масштабами та інтенсивністю антикризових заходів. Разом з тим, конкретний зміст антикризових програм та обсяги коштів, які виділялись на допомогу приватному секторові та відновлення економічної активності, мали свою специфіку. Ця специфіка визначалась тим, наскільки сильно вплинула глобальна фінансова криза на конкретну країну, її фінансовими та іншими можливостями.

Оскільки суто в хронологічному плані кризові явища спочатку з'явились в фінансовому та банківському секторах, першою реакцією на кризу стало «традиційне» зниження центральними банками облікової ставки та норм резервування для комерційних банків. Ключовим елементом національних антикризових програм розвинутих країн стали заходи, спрямовані на стабілізацію ситуації на фінансових ринках. США та ЄС вдалися до таких дій раніше, тоді як країни Азії почали здійснювати відповідні заходи лише в 2009 році.

Конкретний зміст антикризових програм та обсяги коштів, які виділялись на допомогу приватному секторові та відновлення економічної активності, визначались тим, наскільки сильно вплинула глобальна фінансова криза на конкретну країну, її фінансові та інші можливості.

Важливим елементом антикризових програм є державна допомога системним банкам та фінансовим інституціям, що переживають труднощі. Така допомога здійснюється різними шляхами, а саме:

- а) кредитування за рахунок бюджетних коштів;
- б) рекапіталізація за участю держави;
- в) надання гарантій (за певну плату) на вартість минулих інвестицій банків, які можуть з певною імовірністю виявитися збитковими;
- г) розміщення державних коштів на депозитних рахунках комерційних банків;
- д) викуп цінних паперів, забезпечених виданими кредитами.

Допомога фінансовим інституціям аргументується тим, що стабільна фінансова система являє собою суспільну цінність, оскільки нормальне функціонування фінансової системи є необхідною передумовою розвитку бізнесу, а відтак – і створення нових робочих місць, зростання добробуту. Слід окремо зазначити, що саме цей компонент – допомога фінансовій системі – є найбільшим в багатьох країнах світу. При цьому практично всі країни намагались надавати допомогу фінансовому сектору на цілком конкретних принципах: строковості та захисту інтересів платників податків, за гроші яких ця допомога надається.

У Великій Британії для отримання фінансових ресурсів від держави банки повинні укласти з урядом так звану угоду про позику («lending agreement»), що передбачає певні обсяги і види обов'язкового кредитування споживачів і бізнесу.

У Франції створено спеціальний інститут «кредитного омбудсмена», який контролює використання банками державної допомоги та дотримання прозорості процедур доступу підприємств до кредитів.

Деякі країни оголосили про наміри підтримати окремі сектори реальної економіки. Так, Росія вирішила підтримати сільське господарство, автомобілебудування та сільськогосподарське машинобудування, військово-промисловий комплекс, сировинний комплекс та транспорт. Така підтримка здійснюватиметься здебільшого шляхом надання субсидій на покриття відсоткових ставок по кредитах у 2008-2009 роках, рекапіталізації, гарантування заповишень та митно-тарифний захист.

Уповільнення розвитку економік змусило багато країн прийняти пакети довгострокових заходів, спрямовані на розширення споживання домогосподарств та інвестиційний попит. Більшість країн прийняли такі плани наприкінці 2008 року – на початку 2009 року. Усі вони передбачають значне розширення державного фінансування інфраструктурних проєктів, програм кредитування підприємств і фінансових установ, соціальних виплат.

Тут, перш за все, варто назвати зменшення податкового тягаря як для домогосподарств, так і для підприємств. Так, податки для домогосподарств були знижені в Німеччині (внески на страхування здоров'я, податки на нові автомобілі, що відповідають сучасним екологічним стандартам, податки на доходи), у Франції (податок на дохід), у Великій Британії (ПДВ до кінця 2009 року, податкові знижки і кредити), у США (збільшення сум виключень з альтернативного мінімального податку, податкові кредити для сімей, звільнення від оподаткування виплат з безробіття).

Серед заходів довгострокового плану слід назвати збільшення інвестицій у нові технології, розробки та дослідження. Особлива увага при цьому приділяється питанням енергоефективності та захисту навколишнього середовища. Такі плани передбачають

фінансування інвестицій в переобладнання старих будівель (особливо житлових) з метою підвищення енергоефективності та будівництво нових з дотриманням екологічних вимог; зменшення викидів двоокису вуглецю; розширення сфери використання альтернативних джерел енергії; модернізацію енергетичних мереж; створення робочих місць для «зелених комірців» для того, щоб зменшити вартість використання традиційних енергоносіїв та шкідливий вплив діяльності людини на біосферу.

Окреме місце в національних програмах протидії кризі займають заходи, спрямовані на технічну модернізацію соціальної, інженерної та транспортної інфраструктури. Так, наріжним каменем пакету заходів сприяння економічному розвитку Китаю є підтримка сектору будівництва, розвиток транспортних магістралей, розширення мережі закладів медицини та освіти.

Слід відзначити, що масштаби антикризових програм безпосередньо визначались фінансовими можливостями конкретної країни, тоді як співвідношення між поточними (терміновими) та більш довгостроковими заходами відображає наміри урядів закласти підвалини майбутнього економічного зростання.

Координація глобальної і регіональної економічної політики: успіхи та провали

Особливістю кризи є те, що вона протікає за умов надзвичайно високого рівня взаємозалежності національних економік. Така взаємозалежність означає, що кризові явища надзвичайно швидко поширюються в світовому господарстві, втягуючи в орбіту кризи практично всі країни. Таким чином, криза дуже швидко набуває світового характеру з усіма відповідними наслідками.

Саме тому глобальна криза стала серйозним тестом на ефективність наявних механізмів координації економічної політики на регіональному та міжнародному рівнях.

Криза довела необхідність посилення ефективності діяльності серед наявних форматів координації економічної політики, саме тому можна говорити про те, що формат G20 став домінувати над форматом G8. Саме на Вашингтонському саміті G20 (2008 рік) було прийнято рішення про необхідність запровадження урядами в тій мірі, в якій це можливо, широких програм фіскального стимулювання економіки, досягнуто згоди щодо реформування міжнародних фінансових інституцій та прийнято рішення щодо основних компонентів Дохійського раунду багатосторонніх торговельних переговорів. На зустрічі у форматі Великої двадцятки, яка проходила 2 квітня 2009 року в Лондоні, було прийнято кілька принципово важливих рішень щодо фінансової системи, серед яких слід назвати пропозицію створити нову структуру – Раду фінансової стабільності (Financial Stability Board). Ця структура матиме більш сильний мандат і замінить Форум фінансової стабільності (Financial Stability Forum), до складу якої ввійдуть усі члени Великої двадцятки, члени Форуму фінансової стабільності, Іспанія та Єврокомісія.

Сучасна криза протікає за умов надзвичайно високого рівня взаємозалежності національних економік, тому вона стала серйозним тестом на ефективність наявних механізмів координації економічної політики на регіональному та міжнародному рівнях.

Фактично мова йде про створення міжнародного механізму, за допомогою якого національні уряди, органи, які визначають стандарти фінансової діяльності, та міжнародні фінансові

інститути, будуть вирішувати проблеми стабільності глобальної фінансової системи шляхом розробки та запровадження ефективної політики в галузі контролю та нагляду.

Водночас слід зазначити – ще зарано говорити про те, що формат координації економічної політики в межах Великої вісімки себе повністю вичерпав.

Що стосується ЄС, то етапним рішенням стала розробка Європейською комісією так званого «Європейського плану економічного відновлення», який був прийнятий Радою ЄС в грудні 2008 року. Важливим елементом координації дій в межах ЄС можна також вважати Декларацію самміту країн-членів євросони щодо узгодженого плану дій від 12 жовтня 2008 року та інші рішення ЄС, прийняті в різних форматах. В цілому ж загальний обсяг фінансових стимулів з врахуванням ефектів автоматичних стабілізаторів складає сьогодні приблизно 5% ВВП ЄС.

Відбулись також зміни в діяльності МВФ. Були досягнуті домовленості щодо збільшення капіталу МВФ з метою розширення можливостей надавати допомогу країнам. Разом з тим, МВФ зробив більш гнучкими умови надання такої допомоги. Реформування МВФ також потрібно розглядати в контексті перебудови світової валютно-фінансової системи, необхідність якої засвідчила світова криза. І хоча така необхідність сьогодні визнається практично всіма, поки що не існує якогось чіткого бачення напрямків такої перебудови. Але можна сказати впевнено, що всі наявні на сьогодні погляди на реформування світової валютно-фінансової системи обов'язково передбачають певну трансформацію ролі МВФ за нових умов.

Водночас, слід звернути увагу на те, що необхідність боротьби з кризою на теренах колишнього СРСР зумовила появу такої ініціативи як створення спеціального Антикризисового фонду Євразійського економічного співтовариства (ЄВРАЗЕС). Очікується, що цей фонд зі статутним капіталом в сумі 10 млрд. дол. США почне функціонувати після ратифікації відповідних угод (Договір про створення Антикризисового фонду Євразійського економічного співтовариства та Угоди про управління коштами Антикризисового фонду Євразійського економічного співтовариства) країнами-членами ЄВРАЗЕС (Білорусь, Вірменія (спостерігач), Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан) та сплатою ними внесків до фонду. Фондом буде керувати Євразійський банк розвитку, створений за ініціативою Росії та Казахстану в січні 2006 року.

Сьогодні важко спрогнозувати перспективи діяльності Антикризисового фонду ЄВРАЗЕС, але саму ініціативу слід оцінити як першу на пострадянському просторі спробу створити наднаціональну структуру, яка буде надавати саме фінансову допомогу країнам - членам ЄВРАЗЕС.

Спільно з тим, СНД як структура не продемонстрував якоїсь активності в плані координації зусиль країн-членів на терені боротьби з кризою. Те саме можна сказати про Організацію чорноморського економічного співробітництва.

Нові виклики: вихід з кризи

Сьогодні можна вважати, що найнижча точка кризи вже пройдена і з'явились перші паростки економічної стабілізації, а тому виникає необхідність зосередитись на зусиллях, спрямованих на відновлення економічного зростання.

При цьому слід окремо зазначити, що процес економічного відновлення є сьогодні досить слабким та вразливим до нових шоків. Тому, очевидно, зараз передчасно ставити питання про згортання антикризових програм. За таких умов антикризові програми (хоча і в дещо

видозміненої формі) можуть діяти протягом певного часу.

Фіскальним наслідком кризи та антикризових заходів стало зростання фіскального дефіциту та державного боргу. За оцінками експертів МВФ співвідношення сукупного державного боргу та ВВП розвинутих економік протягом 2008-2014 рр. зростає з 75 до 115%.¹ Тому однією з ключових проблем післякризового відновлення економіки стане вирішення проблеми нормалізації державних фінансів. Очевидно, що така ситуація також несе в собі певний інфляційний потенціал. На практиці стабілізація державних заходів вимагає щонайменше середньострокової стратегії економіки коштів, а у випадку ЄС – повернення до фіскальних параметрів Пакту стабільності.

Існує розуміння, що економічне відновлення супроводжуватиметься високим рівнем безробіття. Тому ситуація на ринку праці стане однією з тих проблем, на вирішення яких будуть спрямовані значні зусилля на національному та міжнародному рівнях.

Велике значення матиме визначення терміну реалізації стратегії виходу із надзвичайного стану. Можна погодитись з тими експертами, на думку яких час має залежати, в тому числі, від прогресу регуляторних та інших реформ, необхідність яких засвідчила криза.² Але в зв'язку з цим варто ще раз підкреслити, що до цього часу більш-менш чітко сформульоване бачення напрямів та принципів таких реформ, тоді як конкретні дії та формат бажаних змін поки що не визначено.

Тому можна зробити висновок, що реформи матимуть місце тоді, коли країни Великої двадцятки та ЄС зможуть визначити їх зміст та продемонструють справжнє бажання змін. Очевидно, країни, які знаходяться за межами цих двох груп, будуть багато в чому пасивно приєднуватись до порядку денного, який визначатиметься Великою двадцяткою та ЄС. Звичайно, ці країни матимуть можливість висловлювати свою думку, використовуючи трибуни міжнародних організацій, але навряд чи їх вплив на вироблення принципових рішень буде суттєвим. Тому «великому ядру» світової спільноти слід адекватно розуміти те, що їх рішення та дії багато в чому визначатимуть контури та зміст саме глобальної фінансової архітектури, в якій «житиме» весь світ.

Зрозуміло, що зміст та формат стратегії виходу з антикризової політики і переходу до відновлення економічного зростання має передбачати певні схеми відшкодування коштів платників податків, які були використані для допомоги приватному бізнесові. Цей момент був одним з основних при розробці антикризових стратегій. Можна з великим ступенем ймовірності стверджувати, що таке відшкодування суспільних витрат виявиться вельми непростою проблемою для національних урядів, і зокрема для країн Чорноморського регіону (передовсім, колишніх радянських республік).

В цілому про ефективність таких стратегій виходу з кризового режиму реалізації економічної політики можна буде говорити тоді, коли така стратегія виходу набере більш конкретних обрисів як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Саміт G20 в Пітсбурзі (24-25 вересня 2009 р.) став ще одним важливим кроком у напрямку

***Попри перші
обнадійливі прояви,
зараз передчасно
ставити питання
про згортання
антикризових
програм. При
чому час такого
згортання має
залежати в тому
числі від прогресу
регуляторних та
інших реформ,
необхідність яких
засвідчила криза.***

розвитку нового формату координації економічної політики та символізував процес заміни G8 як провідного органу світового економічного управління. Учасники цієї зустрічі на найвищому рівні погодили низку питань, які можна вважати свого роду опорними точками подальших змін:

- а) стійке та збалансоване економічне зростання, що потребує сильної регуляторної бази та макроекономічної політики;
- б) Велика двадцятка вирішила передати 5% частки у квоті Міжнародного валютного фонду від країн з надвисоким рівнем представництва країнам з ринковою економікою, що формується. Метою такого кроку є підвищення ефективності діяльності організації та розширення доступу до кредитів МВФ для країн, що розвиваються. Крім того, принаймні 3% акцій Світового банку буде передано країнам, що розвиваються;
- в) хоча банківські бонуси не були обмежені відповідно до прохань урядів багатьох європейських країн, будуть запроваджені більш жорсткі правила регулювання фінансових операцій, в тому числі стосовно регулювання схем оплати праці, з метою обмеження ризиків. У той же час конкретні заходи для реалізації цих завдань ще належить визначити.

Висновки

1. Детальніше: Elisa Gamberoni and Richard Newfarmer. Trade Protection: Incipient but Worrysome Trends. World Bank. Trade Notes, March 2, 2009, Number 37.
2. OECD Economic Outlook. Interim Report, March 2009, p. 111-112.
3. OECD Economic Outlook. Interim Report, March 2009, p. 116.
4. OECD Economic Outlook. Interim Report, March 2009, p. 118-119.
5. Statement by Secretary Henry M. Paulson, Jr. on Actions to Protect the U.S. Economy// <http://www.ustreas.gov/press/releases/hp1205.htm>
6. Statement to the House of Commons on Bank Lending// http://www.hm-treasury.gov.uk/statement_chx_190109.htm
7. French Credit Ombudsman Helped Unlock Funds for 1,198 Companies// <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601090&sid=aELFjTP7y1c>
8. Government agrees on investment package// http://www.bundesregierung.de/Content/EN/Artikel/2008/11/2008-11-05-investitionspaket__en.html
9. Des mesures immédiates. Des mesures justes// http://www.premier-ministre.gouv.fr/chantiers/mesures_sociales_exceptionnelles_1424/mesures_immediates._mesures_justes_62958.html
10. 2008 Pre-Budget Report// http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/24_11_08_pbr_speech.pdf
11. Tax cuts deliver extra help for families// http://www.hm-treasury.gov.uk/press_35_09.htm
12. Final Economic Stimulus and Recovery Package - An American Recovery and Reinvestment Plan// <http://www.savingtoinvest.com/2009/01/obama-economic-stimulus-and-recovery.html>
13. Рішення про створення цього фонду було прийнято на самміті країн ЄВРАЗЕС в лютому 2009 року.
14. A Strategy for Renormalizing Fiscal and Monetary Policies in Advanced Economies. Prepared by Carlo Cottarelli and Jose Vi als S. IMF Staff Position Note, September 22, 2009 (SPN/09/22), p. 5.
15. Ця проблема детально аналізується в аналітичній доповіді ОЕСР The Financial Crisis. Reform and Exit Strategies. OECD, 2009.

Політичні наслідки глобальної кризи для Європейського Союзу та Чорноморського регіону: демократія в небезпеці?

Дімітріос Тріантафіллу
Міжнародний центр досліджень чорноморського регіону

Кризи за своєю природою передвіщають системні зміни і нестабільність. Проте у той же час вони, загалом і в цілому, забезпечують можливості для структурних економічних і політичних змін, внутрішніх реформ та співробітництва з іншими державами і недержавними суб'єктами на регіональному та міжнародному рівнях. Глобальна економічна криза є прикладом цієї подвійності. Щоб дати оцінку кризі, необхідно приділити увагу різним рівням аналізу її наслідків. Тобто, криза носить одночасно і економічний, і геополітичний характер. В рамках кожної з вищезгаданих аналітичних структур, в гру вступають ряд взаємопов'язаних показників чи факторів для кращого окреслення аналізу. Нинішня криза також вводить елемент часу, оскільки її ймовірна тривалість і часовий проміжок невизначені.

Економічні наслідки лежать за межами цього аналізу, хоча можна з упевненістю сказати, що відповідні економічні та соціальні моделі вибору, які застосовують уряди для її подолання, впливають на їх політичні інструменти і стратегічні рішення. Це особливо вірно з урахуванням тиску на державну владу і вимогами взяти на себе більш активну роль у функціонуванні ринку.

Міжнародний порядок вступив в нову еру, яка характеризується кардинальними змінами в плані структур і процесів, і таким чином призводить до виникнення нестійкого нового світового балансу. На сьогоднішній день кульмінацією цієї нової ери стало, поза сумнівом, обрання 2008 року нової адміністрації США на чолі з Бараком Обамою і присудження йому Нобелівської премії миру за зусилля у зміцненні міжнародної дипломатії і співпраці між народами, а також його бачення світу без ядерної зброї – іншими словами, за прагнення і надії, які він надихає. З моменту його вступу на посаду, вже можна спостерігати за припиненням ряду політичних ініціатив епохи Буша, що веде до зростання рівня очікувань по всьому світу. Проте, у той же час триває і посилюється міжнародна фінансова та економічна криза з передбаченим падінням показників в 2009 році для промислового світу і прогнозами дуже обмеженого відновлення в 2010 році. Це створює похмуру картину появи на порядку денному нових завдань. За своїми масштабами ця криза вважається найгіршою економічною кризою такого роду за останні 75 років. Якщо також брати до уваги тривалі дилеми безпеки, пов'язані з наслідками масових вбивств у Газі (і в Південній Осетії), ситуацію в Афганістані, терористичні атаки в Індії у 2008 році в поєднанні з напруженими відносинами з Пакистаном та «іранською загадкою», то стає очевидним, що порядок денний міжнародної безпеки є вкрай напруженим. Паралельно з цими політичними та безпековими зрушеннями триває процес трансформації міжнародних організацій, які намагаються розкрити свою роль на світовій арені, оскільки вже існуючі (інституційні або політичні) не відображають мінливий баланс сил і нові реалії сучасного світу. У той же час деякі держави намагаються пристосувати свої політичні та економічні завдання до боротьби з фінансовою кризою, тоді як інші одночасно стикаються з давніми структурними соціально-економічними й політичними проблемами і безпековими

Міжнародний порядок вступив в нову еру, яка характеризується кардинальними змінами в плані структур і процесів, і таким чином призводить до виникнення нестійкого нового світового балансу.

дилемами. Загалом, міжнародний порядок, схоже, несе потоком, керованим рядом суб'єктів, які мають у своєму розпорядженні різні інструменти впливу.

Стосовно саме Чорноморського регіону: глобальна економічна криза, безумовно, вплинула на нього так само, як і на інші частини світу, можливо, за винятком англійської прем'єр-ліги, де іноземні інвестори продовжують купувати футбольні клуби за завищеними цінами. Насправді, стійке економічне зростання у регіоні за останнє десятиріччя різко припинилось в результаті кризи. Іншими словами, у той час як зростання реального ВВП у 2000-2008 в середньому у розмірі 6,0% на рік позначає сукупне зростання реальної економіки на 68% за цей період, то в 2008 році темпи росту ВВП впали до 4,3% і будуть ще нижчими в 2009 р. (прогнозується на рівні -6,4%) і 2010 р. (Гаврас і Йорга).

Тим не менше, Чорноморський регіон в 2009 році радикально відрізняється від того, яким був два десятиліття тому, і економічно, і політично. Як буде роз'яснено нижче, у той час як всі економічні показники за вказаний період продемонстрували величезний підйом, що свідчить

Двоїста природа кризи демонструє, як уряди повинні одночасно боротися з проблемами, спричиненими кризою, і використовувати можливості, які вона надає для переосмислення внутрішньої і зовнішньої політики.

певною мірою про трансформацію процесів в колишньому комуністичному просторі в період після закінчення холодної війни і початком глобалізації та регіоналізації. Зміни у відносинах між Заходом і Росією втрутилися у політичне середовище; поворот до гіршого стався майже одночасно з початком економічної кризи.

Двоїста природа кризи демонструє, як уряди повинні одночасно боротися з проблемами, спричиненими кризою, і використовувати можливості, які вона надає для переосмислення внутрішньої і зовнішньої політики. Зіткнувшись із загрозою демократичного спротиву в нових демократичних державах, таких як Грузія і Україна, а також з відновленою рішучістю Росії повернути втрачений вплив у «ближньому зарубіжжі», ЄС повинен переосмислити свою роль в регіоні і взяти на себе більш активну керівну роль.

Згортання демократії

Перш ніж оцінювати особливості впливу кризи на Чорноморський регіон, необхідно розглянути дебати з приводу взаємозв'язку між управлінням та економікою в Центральній та Східній Європі, і навіть у більш стабільних демократичних державах Західної Європи. Іншими словами, посилення держави або державного сектора з метою регулювання нерегульованих фінансових інститутів і їм подібних, могло б мати безпосередній вплив на процеси демократизації, які розгортаються у державах Чорноморського регіону. Таким чином, лідери країн регіону, чиї повноваження були спірними, можуть використати кризу для захисту від більшого втручання і щоб утриматися при владі, або зупинити демократичні реформи, або навіть гірше – жорстко придушувати акції протесту, якщо вони вибухнуть. В відносно новій демократичній Латвії в кінці 2008 – на початку 2009 року почалися масові протести, і навіть було заарештовано молодого вченого за звинуваченням у нібито поширенні чуток і недостовірних відомостей, бо він попередив своїх співвітчизників про небезпеку зберігання грошей в банку, особливо у валюті своєї країни. Хоча вуличні заворушення є спільною ознакою для розвинених демократій, таких як Франція, Великобританія і Греція, серед вчених-дослідників демократії існує стурбованість щодо здатності нових і менш сталих демократичних

країн уникнути політичних зривів, оскільки мають місце різке зниження доходів і зростання безробіття (Зельонка, 2009). Триває дискусія, наприклад, в *The Journal of Democracy*, щодо оцінки підйому популізму у Центрально-Східній Європі протягом останніх кількох років, б'ючи на сполох про те, що регіон відкочується назад. Консенсус перехідної епохи, коли здійснювалися жорсткі економічні реформи, виник за слабкого громадянського суспільства і низької політичної активності. Нові політичні та економічні еліти з'явилися на ґрунті «зміцнення демократичних інститутів без участі в них і формування політичного консенсусу за рахунок політики» (Рапнік, 2007). Популістський спротив, який виник, був орієнтований на новий політичний клас, який почали розглядати як корумпований і корисливий; таким чином зростає невдоволення демократією в Центрально-Східній Європі, і, в той же час, з'являються «харизматичні лідери, здатні мобілізувати громадський гнів». (Крастев, 2007).

Дилеми ЄС

Для Європейського Союзу, у своєму роді політичного гравця і унікальної інституції з спільним суверенітетом 27 демократичних держав, парадигма демократії є невід'ємною частиною його змісту. Вирішивши «багатовікову проблему війни в Західній Європі», підхід ЄС до міжнародних відносин має ідеаторну (розумову) якість, яка містить елементи «етичної зовнішньої політики», пов'язані з його зростаючою відповідальністю за безпековий порядок в умовах завершення холодної війни (Хілл і Сміт, 2005). Таким чином, нова глобальна головоломка є складним завданням для ЄС, як майбутнє міжнародної системи в сенсі того, буде міжнародний порядок багатополярним чи однополярним. Майбутнє глобального управління та майбутнє демократії будуть визначати характер і здатність ЄС поширити в найближчі роки свій вплив на континенті, у межах своїх безпосередніх сусідів і по всьому світу (Гнесотто і Греві, 2006). У зв'язку з цим, демократичні проблеми нових членів, які збільшилися через економічну кризу, не можуть не турбувати ЄС. Те ж саме стосується його безпосередніх сусідів, його географічної сфери відповідальності, де політичні потрясіння в Грузії, Молдові й Україні призводять до появи «неліберальних» демократій, за термінологією Фаріда Закарія.

Ослаблений кредит довіри в Україні і Грузії (і зокрема їх нинішнього політичного керівництва), для забезпечення необхідної трансформації, натхненної Помаранчевою революцією та Революцією троянд, відповідно, відсунув їх можливу євро-атлантичну інтеграцію на задній план. Залишається питання, чи це також означає, зокрема, кінець європейської інтеграції України, чи активізовані зусилля з інтеграції, засновані не на невиконаних обіцянках реформ, а на чітких умовах, таких як співпраця з усіма своїми сусідами (читай: Росія).

Чіткіша оцінка інтеграції, спричиненої інтересами і критеріями вимірювання, в тому числі ефективного та відповідального використання сили з боку урядів країн регіону, набувають сьогодні більшої ваги. Тим не менше, економічна криза може підірвати здатність ЄС впливати на процес адаптації європейських норм демократії, відкритих ринків та верховенства права його східними сусідами. Прикладом цього є остання ініціатива ЄС щодо регіону – Східне партнерство, офіційно запроваджене в травні 2009 року. Коли багато членів ЄС насторожено ставляться до подальшого розширення і триваючих спроб бути рушійною силою у майбутніх відносинах з Російською Федерацією, особливо після війни в Грузії в серпні 2008, Європейський Союз відчуває зменшення свого впливу на сході (Валаяк 2009). Тоді як Східне партнерство може бути спірним через створювану ним плутанину відносно іншої нещодавньої політики, Чорноморської синергії. Багато її ключових положень, включаючи послаблення обмежень на поїздки шляхом полегшення візового режиму та розширення взаємної торгівлі, знаходять мало

Отже, зі зменшенням сили тяжіння ЄС на сході, реальністю згортання демократії, триванням економічної кризи і картою Росії на моніторі, Європейський Союз потребує серйозного перегляду своїх пріоритетів і політики по відношенню до держав Чорноморського регіону.

прихильників усередині ЄС, оскільки переважаючими настроями є зростаючі націоналізм та протекціонізм у зв'язку з економічною кризою. Крім того, 600 млн. (за період 2010-2013 років) для шести країн (України, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Молдови та Білорусі), які передбачає Східне партнерство, їх одержувачами вважаються «ласим шматком», оскільки вони також отримують значну підтримку з боку МВФ та Росії. Отже, зі зменшенням сили тяжіння ЄС на сході, реальністю згортання демократії, триванням економічної кризи і картою Росії на моніторі, Європейський Союз потребує серйозного перегляду своїх пріоритетів і політики по відношенню до держав Чорноморського регіону.

Для Європейського Союзу криза також є свого роду пошуком істини в плані його ролі, відповідальності і присутності не тільки в Європі, але і по всьому світу. Криза передбачає порівняне зниження домінування США в умовах відносної сили і впливу, особливо по відношенню до нових повноважень і необхідності переосмислити і перебудувати глобальну систему. Зростаюча роль Великої 20 і відхід у тінь моделі Великої 7/ Великої 8, або постійні заклики до оновлення Ради Безпеки ООН, є прикладами цього. Отже, викликом для Європи було б пройти тест на глобальне

управління, збільшивши свою частку в трансатлантичній економіці, а також розділення безпекового тягаря. Інша проблема полягає в тиску інтровертності – криза приводить до зростання економічного протекціонізму і збільшення зосередженості на внутрішніх справах з планами порятунку від національних поборників, більшому втручання держави і оновленими закликами до політизації економіки шляхом введення протекціоністських заходів. За словами директора СОТ Паскаля Ламі, «ще один привид ховається в тумані, який може зробити цю, вже й так погану, ситуацію ще гіршою – загроза повернення до ізоляціоністської політики 1930-х років». У результаті, виникає «нова битва ідей усередині країн і між ними про те, яка політика є «правильною» чи «неправильною»» (Еммануїлідіс, 2009).

Затягнутий процес ратифікації Лісабонського договору (з наслідками провалу ратифікації Конституційного договору) також є проблемою ЄС, оскільки це викликає сумніви щодо політичної волі до змін, особливо у зв'язку з його роллю у світі. Це також ставить під сумнів здатність ЄС підтримувати надійне і мудре керівництво, оскільки це проявляється у формі дебатів щодо переобрання Баррозу головою Європейської комісії та його здатністю справитися з фінансовою кризою, або з точки зору того, хто буде обраний на нові керівні пости створені Лісабонським договором. Крім того, перетягування каната між державами-членами, особливо між Францією, Німеччиною і Великобританією, породжує непевність, а не згуртованість відносно майбутнього напрямку і змісту ролі ЄС. Таким чином, в ці непевні часи, стан відносин Союзу з його сусідами на Сході відображає його настрої – десь між наполегливістю національного егоїзму й прерогатив, і необхідністю більш спільних скоординованих стратегій. Тоді як А.Моравчік говорить нам, що криза навчила європейців, «що якщо вони хочуть захистити своє благополуччя, немає альтернативи посиленню координації політики», тривала криза, тим не менш, є серйозним випробуванням навіть для

самих відданих прихильників союзу (Моравчік, 2009) .

Яка саме Росія?

Економічна криза тільки посилила дискусії та сумніви з приводу її впливу на спрямованість іноземної політики Росії. Спостерігачі не заперечують серйозного впливу кризи на економіку країни і того, наскільки криза її ослабила. Відмінності стосуються як зовнішньої поведінки Росії – чи це криза подіяла як стримуючий фактор (про що сперечатимуться раціоналісти), чи це скорочення державних ресурсів змусило країну згорнути свої міжнародні зобов'язання? Чи ця криза сприймається політичним істеблшментом країни як можливість і полігон для розробки і здійснення міжнародного порядку денного Москви на основі активної зовнішньої політики, спрямованої на підвищення свого статусу великої держави і незалежного центру у багатополярному або однополярному світі? (Секр'єру, 2009). Якщо ми припустимо, що економічна криза послабила Росію, як це вплине на російську зовнішню політику? Як вплине криза на стабільність режиму Росії (з його різновидом м'якого авторитаризму)?

Взимку 2008/2009 енергетичне протистояння між Росією та Україною також призвело до більш збалансованого, менш ідеологічного і суб'єктивного аналізу Росії та її ролі у світі. Іншими словами, публічне викриття, чи то періодичне, систематичне чи успадковане, Росії та її нинішнього режиму (яке було особливо в моді під час конфлікту в серпні 2008) поступилося місцем більш реалістичному аналізу, особливо в західних засобах масової інформації і серед дослідників зовнішньої політики і ролі країн регіону. Такі поняття, як неминучість «м'якого» протистояння з Росією поступово були замінені занепокоєнням з приводу здатності України (і Грузії) бути надійними партнерами. Тим не менше, проблемою залишаються превалюючи залишки ідеологічних або блокових поділів (незалежно від їх походження: чи з Москви, чи з західних столиць).

Перегляд американсько-російських відносин може і повинен суттєво визначати, чи буде покращено співпрацю в регіоні, чи посилиться існуючий поділ. Проблема полягає у відсутності жорсткого і неупередженого аналізу Росії. У результаті цього, західній думці про Росію часто бракує аналізу. Тим не менше, все більше складається враження, що еліта Росії вважає найбільшою загрозою для свободи в Росії слабкість перед лицем іноземного впливу, а не внутрішній авторитаризм (Леонард, 2009).

Справа тут в тому, що на сьогоднішній день влада не відчуває загрози від кризи. Російська еліта вважає, що політична система є сталою, незважаючи на той факт, що криза, зокрема, практично вичерпала поточний баланс країни і профіцит бюджету, призвела до падіння цін на газ і до зниження ВВП на 10 відсотків після середньорічного економічного зростання на рівні 7 відсотків з 1999 року. Легітимність діючого режиму «заснована не на відносно абстрактних поняттях, таких як верховенство права, чесність і прозорість, а на двох речах: здатності режиму забезпечити політичну стабільність та економічне зростання, а також здатності зберігати холоднокровність в разі зростання соціально-економічної напруги» (Ло, 2009). У цьому контексті, правлячій еліті допомагає той факт, що революції в Росії історично були «справою еліти», і народному невдоволенню, в тій мірі що воно проявляється, очевидно недостає чіткого спрямування, або відсутність альтернативи діючому режиму. Таким чином, режим може перекласти на зовнішні сили провину за проблеми Росії, а також просувати парадигму суверенності, як єдиної надійної реакції на привнесені кризи. Цей курс також має значення у зв'язку з місцем країни серед нових сил, оскільки, на противагу, цього року

Правлячій еліті допомагає той факт, що революції в Росії історично були «справою еліти», і народному невдоволенню, в тій мірі що воно проявляється, очевидно недостає чіткого спрямування, або відсутність альтернативи діючому режиму. Таким чином, режим може перекласти на зовнішні сили провину за проблеми Росії, а також просувати парадигму суверенності, як єдиної надійної реакції на привнесені кризи.

Для Туреччини фінансова криза проходить паралельно значним змінам у її зовнішній політичній риторичі як регіональної «сили примирення».

очікується зростання ВВП Китаю та Індії більше ніж на 6 відсотків.

У цьому контексті, тоді як економічна основа та матеріальні сили режиму зіткнулись з руйнуванням, його ідеологічна основа стала сильнішою з «суверенітетом» у центрі суспільного договору режиму з народом і «незалежною глобалізацією» як стратегією вибору для його відносин на міжнародній арені. Таким чином, повернення Росії до своєї вимогливої суті, як незамінної глобальної держави з правом контролю в колишньому радянському просторі, видається найбільш правдоподібним, хоча звичайно, незалежним від фінансової кризи. Для держав Чорноморського регіону це означає, що в новому глобальному середовищі великі механізми влади важать більше, ніж їх індивідуальні випробування і негаразди. Це посилюється тим фактом, що «перезавантаження дипломатичних стосунків» між Вашингтоном і Москвою, і великі владні сподівання Росії та посилення непростого статус-кво між Росією і Туреччиною в регіоні нівеликують важливість відносин Росії і ЄС. Іншими словами, чим більше етичний і ціннісно-орієнтований підхід з боку ЄС у поєднанні з появою національного егоїзму і розбіжностей між його державами-членами (див. попередній розділ) зводиться до другорядного, - тим в меншій мірі він здатний захистити інтереси інших чорноморських держав. Разом з тим слід зазначити, що авторитаризм «російського стилю» може зіткнутися з невизначеним майбутнім, коли, в якийсь момент, йому доведеться частково відкритися з метою стимулювання подальших інвестицій та їх проявів (технологічні інновації, інвестиції в екологічний розвиток і т.д.) оскільки самозабезпечення економіки, залежної

від сировини, швидко досягає своїх меж (Барроуз і Харріс). Якщо політичною відповіддю є «підвищення податків для простих росіян, зростання хабарів, а в подальшому позбавлення народу його прав і можливості бути почутими, все більша кількість громадян почне пробуджуватись» (Орджонікідзе, 2009).

Роль Туреччини

Для Туреччини фінансова криза проходить паралельно значним змінам у її зовнішній політичній риторичі як регіональної «сили примирення». Проактивна зовнішня політика Туреччини у напрямку набуття ролі регіональної, або навіть глобальної, «сили примирення» викликала бурхливу дискусію. Такий розвиток подій можна пояснити результатом європеїзації турецької політичної культури (що призвело до демократичної відкритості, підвищення культури співробітництва, а також розширення участі громадянського суспільства) та її впливом на поведінку у сфері зовнішньої політики, як результат глобалізації, чи бажання отримати предмет торгу із Заходом, або навіть в якості

альтернативного варіанту зовнішньої політики. Можливо, ідеї Ахмета Давутоглу, нового міністра закордонних справ Туреччини, мали свій внесок; а поки увага зовнішньої політики країни на її східних околицях, здається, викликана не стільки релігійними прагненнями правлячої партії, скільки раціональним вибором напрямку розвитку незалежної зовнішньої політики. Деякі ознаки такого прагнення представлені посередницькими зусиллями Туреччини у питаннях між Сирією та Ізраїлем, Афганістаном і Пакистаном, Сполученими Штатами та Іраном; її ініціативою «Кавказької платформи стабільності і співробітництва» під час російсько-грузинської кризи 2008 року, зближенням з Вірменією, потеплінням відносин з Росією; кроками в напрямку вирішення курдської проблеми; роллю в Судані; звинуваченнями на адресу Китаю в здійсненні «геноциду» щодо уйгурів; її співголоуванням в «Альянсі цивілізацій», і контактами з Хамас та іракським шіїтським духовенством.

Хоча ще буде видно, чи приведе це турецьку зовнішню політику від зміни риторики до істотних практичних перемін, вже відчувається, що криза зробить свій внесок у де-легітимізацію західного керівництва вцілому і американського домінування зокрема. Як така для Туреччини, криза покращила її більш диверсифікований підхід до зовнішньої політики (Лессер, 2009).

У поєднанні з віддаленням Туреччини від переговорного процесу ЄС почасти через публічну позицію керівників деяких держав-членів ЄС та впливу Ахмета Давутоглу, криза також призвела до дискусії щодо незалежного шляху Туреччини у напрямку демократизації. Турецьке керівництво сьогодні підкреслює необхідність у здійсненні своїх політичних та економічних реформ, незалежно від вимог з боку Заходу. У зв'язку з цим, для відповідності політичним і економічним критеріям та вимогам, встановленим Європейським союзом, після 2000 року було здійснено ряд змін, які привели до трансформації турецького суспільства. Враховуючи, що процеси демократизації завжди є дестабілізуючими, оскільки вони вимагають змін серед правлячої еліти, курс на демократизацію Туреччини спричинив боротьбу за владу між світською елітою і правлячою релігійною ПСР. Як для Туреччини, це призвело до радикалізації дискурсу, пов'язаного з секуляризмом і кемалізмом, і, що більш важливо, до перетворення ісламо-орієнтованої правлячої партії на помірну і помірквану політичну силу, а також до процесу внутрішніх переговорів у напрямку нового ліберального громадянського консенсусу, і наслідки цього в кінцевому результаті зміцнять демократію в країні.

Турецьке керівництво сьогодні підкреслює необхідність у здійсненні Туреччиною своїх політичних та економічних реформ, незалежно від вимог з боку Заходу.

Енергетика та енергетична безпека в період кризи

Енергетичне протистояння між Росією і Україною взимку 2008/2009 з усією очевидністю засвідчило важливість енергетичної безпеки в регіоні і для його споживачів, особливо з Європейського союзу. Нафта і природний газ – разом з їх розвідкою, видобуванням та транспортуванням – є товарами, які проходять через кордони, хоч це й може бути непомітним. Зрештою, енергетика стала одним з основних занепокоєнь національних і регіональної безпеки, а у випадку Чорноморського регіону – основного маршруту транспортування енергетичних ресурсів з Каспійського моря і Росії на Захід – це ще і свого роду випробувальний полігон для моделей відносин між виробниками (наприклад, Росія, Азербайджан, Туркменістан і т.д.), транзитерами (Росія, Грузія, Туреччина, Україна і т.д.) і країнами-споживачами. У кінцевому

рахунку, питання енергетичної безпеки є «полігоном» для енергетичного співробітництва Росії і ЄС зокрема, і відносин Росії і ЄС в цілому. З іншого боку, з фінансовою кризою спостерігається повернення Realpolitik. Регіональні важковаговки, такі як Росія і Туреччина, рішуче переслідують свої традиційні цілі у переконанні, що цей регіон потенційно може стати частиною їхньої сфери впливу.

Іншими словами, взаємозв'язок між енергетичними, трубопровідними війнами, обмеженнями, що накладаються Конвенцією Монтре щодо тоннажу військових кораблів, яким дозволений доступ до Чорного моря, і усвідомленням Російсько-Турецького кондомініуму («бігемонії») щодо впливу в Чорному морі, сприяють зміцненню лінії розколу в регіоні, оскільки енергетична безпека, здається, є заручником великого змагання за владу. У результаті й інші чорноморські держави, і Європейський Союз можуть зазнати збитків, якщо ситуацію не виправити.

Погляд в майбутнє

Криза виводить на перший план необхідність координації між національними державами і організаціями в рамках нинішньої глобальної фінансової архітектури, і в той же час вона також породжує дебати щодо розробки нового глобального механізму або структури. Це ставить питання про те, як перетворити негативні наслідки кризи в можливість. У посткризовому світі, чи потребуватимуть чорноморські сусіди ЄС створення більш тісних відносин з ЄС, тим самим сприяючи інтеграції? Чи матиме ЄС необхідну політику щодо своїх східних сусідів? Чи можуть Росія і Захід розробити більш тверезі відносини, виносячи користь з їх спільного гіркого досвіду боротьби з кризою?

Криза імовірно дає можливість нової парадигми, нової стратегії у відносинах між Європейським Союзом та Чорноморським регіоном, який вміщує інтереси регіональних гегемонів, таких як Росія і Туреччина, а також їх все менш і менш потужних сусідів.

Криза імовірно дає можливість нової парадигми, нової стратегії у відносинах між Європейським Союзом та Чорноморським регіоном, який вміщує інтереси регіональних гегемонів, таких як Росія і Туреччина, а також їх все менш і менш потужних сусідів. Скоординований загальний підхід дуже добре лягає на логіку сприяння «ефективній багатосторонності», яка була визначена в Європейській стратегії безпеки 2003 року (Емануїлідіс, 2009). З усіма ініціативами ЄС щодо сходу (Європейська політика сусідства, Східне партнерство, Чорноморська синергія), який має свої власні проблеми, необхідним є переосмислення політики. З метою підтримання стабільності в регіоні, потрібно зосередити увагу на втриманні сусідніх держав від занурення у ще глибшу кризу (як можливість) і на утриманні від повернення до сфер впливу в регіоні (як завдання) (Леонард, 2009). Для того щоб це працювало, необхідно розробити нові регіональні виміри для покращення існуючої політики.

Це передбачає роботу за двома напрямками. Внутрішній, де ЄС і його інституції мають відновити найвищий контроль у побудові солідарності для спільних дій; і зовнішній, де ЄС необхідно відновити свою втрачену силу тяжіння. Багато що залежить від політичної волі і заохочення політик, в яких ЄС взяв на себе ініціативи, такі, як екологічна політика в області зміни клімату та використання енергії; природа та біорізноманіття; забруднення повітря і вплив на здоров'я; водокористування та забруднення навколишнього

середовища; та продукування відходів та використання ресурсів, які впливають на все населення ЄС і країн Чорноморського регіону, в тому числі Росії та Туреччини. Такий підхід добре працює в рамках «Північного виміру» з Природоохоронним партнерством Північного виміру, які є орієнтованими на результат ініціативами у відповідь на заклики Росії та міжнародної спільноти до узгоджених дій з вирішення деяких найбільш гострих екологічних проблем у Північному вимірі. Ця модель може і повинна бути відтворена в Чорноморському регіоні. Інші логічні сектори для співпраці включають фінанси, транспорт, енергетику, телекомунікації та спрощення процедур торгівлі.

Необхідність співробітництва полягає в пошуку економічно ефективних рішень серед сусідніх країн, оскільки очікувані витрати на розвиток інфраструктури є дуже високими, як і необхідність працювати разом. У зв'язку з цим, скоординовані трансграничні проекти можуть забезпечити необхідний стимул у короткостроковій перспективі. Те ж саме стосується більш довгострокової перспективи з метою боротьби з «проблемою поганої або зношеної інфраструктури, що являє собою потенційно вузьке місце у посткризовому відновленні здорового економічного зростання в більшості країн Чорноморського регіону» (Гаврас і Йорга 2009).

Спільні дії також можуть бути застосовані у вивченні можливостей та обмежень заклику президента Саркозі до «спільного економічного співтовариства» у континентальному масштабі між Європою і Росією та ідеї президента Медведева щодо Договору про європейську безпеку. В обох випадках, ЄС знову заявляє про себе як про економічного суперваговика, взявши на себе ініціативу і почавши виконувати свої обов'язки із забезпечення стабільності, безпеки і процвітання на континенті, наполягаючи при цьому на тому, що інтереси його менших східних сусідів будуть враховані.

Іншими словами, фінансова криза проявила проблеми існуючого фінансового порядку і необхідності його відновлення; вона також показала, що зростають такі політичні наслідки бездіяльності як популізм, шовінізм і націоналізм. Тому криза дає можливість зробити стрибок вперед за рахунок мобілізації керівництва, об'єднання ресурсів і узгоджених дій. Європейський Союз в рамках своєї уваги до солідарності і спільних узгоджених дій, цілком може скористатися цією ініціативою, звільнитися від пут багаторічних ратифікацій договору, і взяти на себе свою частку відповідальності в управлінні європейським континентом задля інтересів як великих держав, так і менших демократичних сусідів, які повинні бути впевнені, що їх інтеграція іде в потрібному руслі.

Бібліографія

- Burrows, Mathew J., and Jennifer Harris. "Revisiting the Future: Geopolitical Effects of the Financial Crisis." *The Washington Quarterly* 32:2 (2009): 27-38.
- Commission of the European Communities. *GDP and Beyond: Measuring Progress in a Changing World*. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, COM(2009) 433 final. Brussels, August 20, 2009.
- _____. *Supporting Developing Countries in Coping with the Crisis*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2009) 160 final. Brussels, April 8, 2009.
- Emmanouilidis, Janis A. "Fall of the Berlin Wall 2.0? Political Effects of and European

Responses to the Financial-Economic Crisis.” ELIAMEP Thesis 4/2008 (Athens: ELIAMEP, December 2008).

- Gavras, Panayotis and Ghinea Arminio Iorga. “The Impact of the Current Economic and Financial Crisis on the Black Sea Region”. ICBSS Policy Brief, no. 18. (Athens: ICBSS, Forthcoming November 2009).
- Gnesotto, Nicole and Giovanni Grevi, dir. The New Global Puzzle: What World for the EU in 2025?, Paris: Institute for Security Studies of the European Union, 2006.
- Hill, Christopher and Michael Smith. International Relations and the European Union, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Inozemtsev, Vladislav. “The Post-Crisis World: Searching for a New Framework.” Russia in Global Affairs 3 (2009): 150-160.
- Krastev, Ivan. “Is East-Central Europe Backsliding? The Strange Death of the Liberal Consensus.” Journal of Democracy 18:4 (2007): 56-63.
- Leonard, Mark. “EU – Russia Relations: Is the Global Economic Crisis Another False Opportunity?” Paper presented at the Expert Seminar: EU Policy on Russia: The Way Forward in 2009, Brussels, Belgium, April 23, 2009.
- Lesser, Ian O. “The Global Economic Crisis: Strategic Implications for Turkey, Europe and the United States – Summary and Reflections on the Debate.” Trilateral Strategy Group. The German Marshall Fund of the United States, 2009.
- Lo, Bobo. “Russia’s Crisis – What it means for Regime Stability and Moscow’s Relations with the World.” Centre for European Reform Policy Brief (London: CER, February 2009).
- Moravcsik, Andrew. “Europe Defies the Skeptics: How Crisis will make the EU Stronger.” Newsweek, August 17, 2009.
- Ordzhonikidze, Maria. “Recurrent Waves of Hope.” EU-Russia Centre Weekly Column, October 9, 2009.
- Rupnik, Jacques. “Is East-Central Europe Backsliding? From Democracy Fatigue to Populist Backlash.” Journal of Democracy 18:4 (2007): 17-25.
- Secieru, Stanislav. “Russian Foreign Policy in Times of Crisis: Greater Compliance or Resilient Self-Confidence?” CEPS Policy Brief, no.192 (Brussels: CEPS, June 2009).
- Triantaphyllou, Dimitrios. “The ‘security paradoxes’ of the Black Sea region.” Southeast European and Black Sea Studies, 9:3 (2009): 225-241.
- Valasek, Tomas. “What the Economic Crisis Means for the EU’s Eastern Policy.” Centre for European Reform Policy Brief (London: CER, April 2009).
- Zakaria, Fareed. 1997. The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs 76, no.6: 22-43
- Zielonka, Jan. “Will democracy survive the economic slump in Central and Eastern Europe?.” Development and Transition 12 (2009): 2-3.

Виноски

* Автор є генеральним директором Міжнародного центру досліджень Чорноморського регіону (МЦДЧР), Афіни, та доцентом з міжнародних відносин Егейського університету, Родос.

1. Останній приклад – придбання ФК «Портсмут» інвестором з Дубаї за 60 мільйонів у жовтні 2009.
2. Спроби впливати на глобальну економіку шляхом сприяння національним державним підприємствам, таких, як "Газпром".

Подібні проблеми - відсутність єдиного вирішення: соціальна вартість глобальної кризи

Міжнародний центр перспективних досліджень

У січні 2009 протестувальники вийшли на вулиці Рейк'явіка, Ісландія, щоб звинуватити уряд у некомпетентності. До кінця місяця той уряд подав у відставку. Саме це трапляється, коли рецесія має значні соціальні наслідки – як це завжди буває.

Підґрунтя рецесії

Географія кризи

Для членів ЄС це найглибша рецесія з часів Великої депресії, а в Чорноморському регіоні справи йдуть ще гірше.

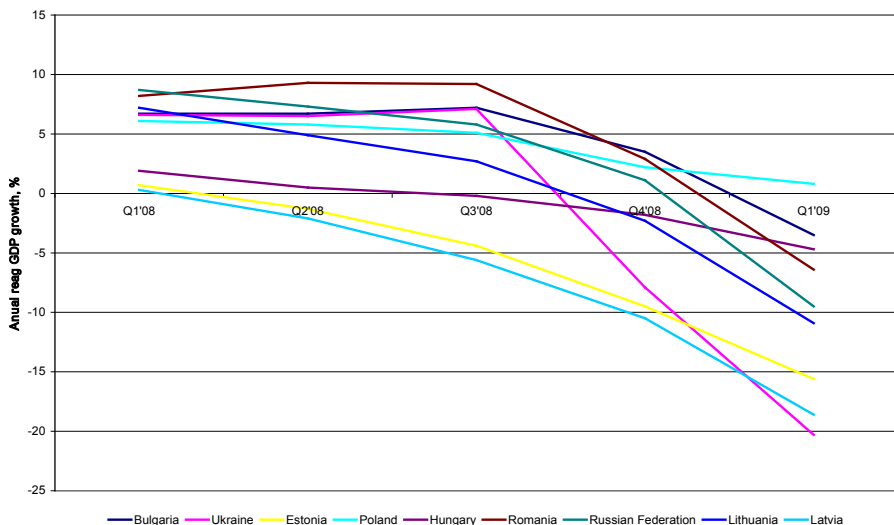
Європа перебуває у економічній кризі з другої половини 2008 року, коли ЄС поринув у «технічну рецесію». Для провідних 25 держав ЄС це стало найглибшою рецесією з часів Великої депресії 1930-х. У країнах Європи, що розвиваються, – нові держави-члени, а також Балканські країни і країни Чорноморського регіону – потрясіння було значним, але дещо іншої природи. У результаті цього економічний спад у Східній та Південній Європі загалом був сильніший, ніж у країнах з розвинутою економікою. Ці спади, проте, не можна порівняти з перехідною кризою початку 1990-х.

Оскільки економіки європейських країн різняться за структурою, основні негативні ефекти кризи можуть бути віднесені до таких факторів:

- Раптове припинення дегірингу капіталів;
- Зниження попиту на експорт;
- Непомірний дефіцит поточних балансів.

Розпочавшись у США, криза досить швидко поширилась на Європу через численні канали. У деяких країнах банки володіли значною кількістю девальвованих активів США (Бельгія, Німеччина, Швейцарія); інші мали власні «підприємства-бульбашки» на ринку нерухомості (Ірландія, Іспанія, Великобританія); тоді як у третій (Австрія, Греція, Фінляндія та Швеція) були банки-резиденти, які мали великі дочірні компанії у регіонах, що найбільше постраждали від кризи. У Росії та країнах Центральної та Східної Європи банки та компанії залежали від глобальних ринків капіталу, які збідніли. Ряд країн постраждали від значного зниження обсягу грошових переказів, які до кризи були важливим компонентом їх ВВП (Вірменія, Грузія, Македонія, Молдова та Сербія). Європа постраждала також від зменшення експорту, зниження цін на сировинні товари та зменшення обсягів туризму.

Через свої структурні відмінності, не всі країни Центральної та Східної Європи й Чорноморського регіону зіткнулися з кризою одночасно. Наприклад, Росія та Україна демонстрували відносно високий рівень росту ВВП у першій половині 2008 року завдяки високим цінам на сировину. Ці відмінності також дали поштовх природі та тривалості зниження ВВП у цих країнах. Завдяки значній відкритості своєї економіки та надмірній залежності від експорту однієї товарної групи – чорних металів – Україна зазнала найбільшого скорочення ВВП серед країн з економікою, що розвивається. Щодо Балтійських країн, їх проблеми в основному спричинив відтік іноземного капіталу.

Діаграма 1. Річні темпи зростання реального ВВП (%)
 Сектори, які зазнали впливу

Криза по-різному вплинула на усі європейські країни. Деякі сектори очевидно постраждали більше за інших. Найбільше постраждали такі сектори європейської економіки, як будівництво та нерухомість, банківські та фінансові послуги, виробництво (а саме автомобільна галузь), роздрібна торгівля та експортно-орієнтована промисловість.

Будівництво помітно скоротилось у всіх східноєвропейських країнах, і державна підтримка, яка проводилась у більшості з них, лише частково пом'якшила удар. Проте, стан європейського будівельного сектору не можна порівняти зі станом американського (США), який був у центрі кризи. За деякими винятками (а саме Іспанія), європейські країни відчувають лише незначне зниження обсягів будівництва. Це явище частково пояснюється різницею звичок та ставлення до житла серед народів Європи. Наприклад, більшість британців та німців віддають перевагу оренді квартир, тоді як для іспанців, росіян та українців вирішальним є володіння житлом.

З поглибленням кризи найбільше зменшилися інвестиції у засоби виробництва та споживчі витрати на товари тривалого використання. Таким чином промислове виробництво в цілому та переробна промисловість зокрема постраждали найбільше. У лютому 2009 промислове виробництво у євро-зоні знизлося до 18,4 відсотків порівняно з минулим роком, і до 17,5 відсотків у ЄС в цілому. Найбільшого спаду зазнали Естонія (-30,2%), Угорщина (-29,0%), Латвія (-24,2%), Іспанія (-22,0%), Словенія (-21,2%), Італія (-20,7%), Німеччина (-20,6%), Чехія (-20,3%), Швеція (-20,3%), та Фінляндія (-19,9%). У Чорноморському регіоні промислове виробництво також значно скоротилося, знизившись на 34 відсотки в Україні, 21 відсоток в Туреччині та 16 відсотків у Росії.

Найбільш постраждали сектори:

- **Будівництво та нерухомість**
- **Банківські та фінансові послуги**
- **Виробництво, особливо автомобілів**
- **Роздрібна торгівля**
- **Експортно-орієнтована промисловість**

Спад у переробній промисловості був особливо сильним у країнах з розвинутою економікою. У січні 2009 нові замовлення у євро-зоні зменшилися на 34 відсотки порівняно з минулим роком; тоді було зафіксовано найбільше зниження місячних показників з того часу, коли почався збір даних Євростатом у 1996 р. Найбільшого удару зазнали європейські виробники товарів тривалого споживання, такі як Німеччина, найбільший світовий експортер промислових товарів. В Україні скорочення виробництва металу і сталі було особливо великими: 43,3 відсоткове падіння в першому кварталі 2009 року.

Автомобілебудування було серед найбільш постраждалих секторів економіки. Це пов'язано з тим, що автомобілі мають порівняно великий потенційний строк служби, і тому представляють собою дискреційні витрати, які можуть бути відкладені на невизначений термін. Крім того, автомобілі переважно купуються у кредит – і крах кредитного ринку зробив фінансування вкрай проблематичним. Значною мірою зменшення попиту на автомобілі було також спричинене зниженням рівня споживчої довіри по всій Європі. В останньому кварталі 2008 року обсяги продажу нових автомобілів у Європі знизився на 19,3 відсотки. Автомобілебудування у ЄС, на частку якого припадає 6,5 відсотка всієї переробної промисловості, зазнало значного скорочення.

Деякі уряди вживали різноманітні заходи підтримки. Німеччина є найбільшим виробником автомобілів, але у лютому виробництво знизилось на 65 відсотків порівняно з минулим роком. Вищим є рівень виробництва автомобілів на душу населення в ряді нових держав-членів (а саме в Словаччині, Словенії та Чеській Республіці), де на нього припадає значна частка промислового виробництва. На січень 2009 року виробництво автомобілів у Туреччині скоротилось на 60 відсотків. У березні 2009 року рівень продажу автомобілів у Росії знизився на 47 відсотків.

Розширення сектору фінансових послуг протягом останніх двох десятиліть, особливо в таких країнах як Великобританія, очевидно, сталося за рахунок промисловості. З ростом частки їх фінансового сектору, розпочався процес «деіндустріалізації», і таким чином на 2007 рік виробництво у цих країнах становило лише 13 відсотків від загальної доданої вартості. Це було майже на 10 відсотків менше, ніж у Німеччині. Криза може призвести до зниження обсягу фінансової галузі, і в результаті очікується, що рівень виробництва, особливо у тому, що стосується людського капіталу, може зменшуватися.

Це матиме широкомасштабні наслідки. У географічному плані, виробництво в цілому є більш розповсюдженим, ніж фінансові послуги. Додаткові виробництва можуть, таким чином, дещо змінити географічний розподіл робочих місць і, отже, дещо зменшать географічну нерівність, яка склалася в економіці цих країн. Крім того, оскільки виробництво забезпечує відносно високу заробітну плату для працівників без вищої освіти, нерівність в доходах між освіченими і менш освіченими також може зменшитися.

Як звичайно під час економічного спаду, світові ціни на сировину значно знизилися. У результаті експортери сировини зазнали значного скорочення надходжень від експорту. Зниження цін на енергоносії було особливо сильним, і це мало серйозні наслідки для Росії.

Обсяги світової торгівлі за останній рік значно знизились, у середньому зменшення склало від 25 до 50 відсотків. Це було обумовлено як зниженням національного доходу і споживання, так і колапсом фінансування торгівлі, оскільки кредитні ринки припинили роботу. У січні 2009 року експорт ЄС скоротився на 24,8 відсотка, а імпорт скоротився на 22,1 відсотка порівняно з минулим роком. У лютому 2009 року експорт російських товарів скоротився на 47,5 відсотка, а імпорт скоротився на 36,5 відсотка.

Соціальні виклики, спричинені рецесією

Падіння доходів

Криза призвела до зростання дефіциту бюджету за всіма напрямками. Це обумовлено тим, що постраждалі держави зазнали скорочення доходів бюджету при одночасній необхідності підвищення державних витрат.

Ірландія, Греція, Іспанія, Франція, Латвія і Румунія вже перевищили максимально допустимий дефіцит бюджету на рівні 3% у 2008 році, і Європейська Комісія передбачає подальше погіршення в 2009 році. У випадку з Румунією, дефіцит бюджету в 2008 році склав 5,2% ВВП, що майже вдвічі більше, ніж у 2007 році. Ірландія оприлюднила дефіцит на рівні 6,5% в минулому році (після 0,2% профіциту в 2007 році), а дефіцит Латвії склав 3,5%, Греції та Іспанії – 3,4%, Франції – 3,2%. Це підриває здатність цих держав виконувати свої соціальні зобов'язання та забезпечувати сталий добробут своїх громадян.

Збільшення витрат у той час, коли доходи зменшуються на незначений період, є складним питанням. Політики мають розуміти, що не буває «безкоштовного сиру» і дефіцит бюджету може призвести до непомірних обсягів державного боргу.

**Не буває
«безкоштовного
сиру»: дефіцит
бюджету
призводить до
державного боргу
непомірних обсягів**

Складний вибір країн Балтії

Чотири нові ринки – Балтійські країни та Болгарія – планують приєднатися до Європейського валютного союзу (ЄВС) у найближчому майбутньому. Як частина цього процесу, вони уклали та дотримуються Рамкової валютної угоди (РВУ).

Згідно РВУ, для кожної одиниці місцевої валюти (за фіксованим валютним курсом), відповідна кількість твердої валюти має бути забезпечена резервами центрального банку. Забезпечення місцевої валюти може бути збільшене лише за умови, що резерви банку збільшились. Оскільки валюти цих країн прив'язувались до євро, інфляція у них була помітно вищою, ніж у країнах ЄВС; в результаті чого постійно оцінюється їх реальний ефективний обмінний курс. Сьогодні Латвія, Литва, Естонія та Болгарія стоять перед важким вибором: або девальвація своєї валюти, або зниження заробітної плати і доходів, які виплачуються у ній.

Латвія прийняла рішення скоротити заробітну плату. Уряд ввів скорочення на 15% у державному секторі в рамках пакету для отримання позики МВФ і Європейського союзу. У червні 2009 року заробітна плата в країні знизилася порівняно з минулим роком на 9,5% в державному секторі і на 0,4% у приватному секторі. У липні 2009 парламент Литви схвалив також другий перегляд бюджету на 2009 рік, який передбачає скорочення заробітної плати на 10% у державному секторі, після попереднього скорочення витрат на 7% валового внутрішнього продукту в першому півріччі 2009 року.

Проте, у більшості країн Східної та Південної Європи рівень боргу по відношенню до ВВП досить низький і фінансова стабільність не є першочерговою проблемою. Натомість основні проблеми виникають із зовнішніми платіжними балансами. У Центральній Європі дефіцити поточних балансів головним чином обумовлені дефіцитом надходжень. Відтак, нові країни-члени, які не у євро-зоні, в останні місяці 2008 та у 2009 році зазнали значної девальвації своїх національних валют по відношенню до євро.

Ця проблема є ще більш значущою для країн Чорноморського регіону. Росія і Україна, Молдова й Туреччина також зазнали значної девальвації їх валют у порівнянні зі зниженням їх купівельної спроможності.

Реальні доходи багатьох європейців знизились

Іншими словами, реальні доходи багатьох європейців знизились.

Економічні буми Болгарії

Найбільшою проблемою Болгарії є надмірний дефіцит поточного балансу, який досяг 25% ВВП у 2007-2008 найвищого рівня серед 80 країн з розвиваючимися економіками по всьому світу за даними рейтингового агентства Fitch Ratings. Валовий зовнішній борг, необхідний для фінансування дефіциту, досяг 102% ВВП.

Болгарія, маленька країна з низьким рівнем доходів, після вступу у ЄС, залучила досить велику кількість іноземних інвестицій. Більша частина цих коштів була залучена у ринок нерухомості. У 2007 Болгарія насправді була однією з найпопулярніших країн, де британці купували закордонну нерухомість. Вона також була найпопулярнішою серед покупців-росіян. Економічні перспективи Болгарії приваблювали багато міжнародних компаній, що призвело до збільшення попиту на нерухомість, особливо в Софії.

Спекуляції щодо існування буму на нерухомість були у Болгарії ще у 2006 році. Оскільки це було рушійною силою зростання ВВП в Болгарії, більшість гравців на ринку, у тому числі уряд, були задоволені ситуацією. Однак з кінця 2008 року спостерігається різке падіння ринку нерухомості.

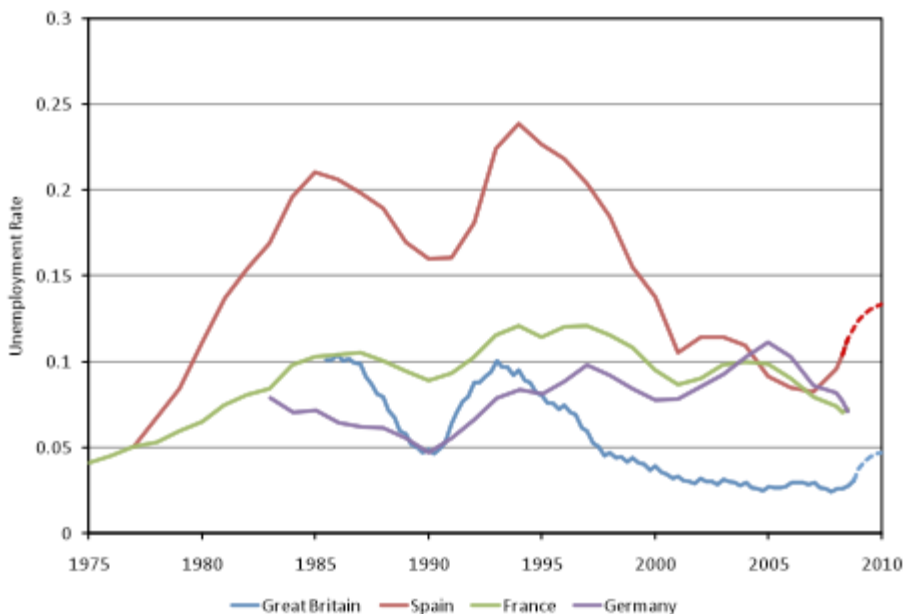
Зниження рівня зайнятості

Економічний спад дуже суттєво позначився на європейському ринку праці. Рівень безробіття у державах ЄС зріс до 7,6% з жовтня 2008 до січня 2009. Проте, згідно з останніми даними щодо рівня безробіття у великих країнах Європи (Великобританія, Іспанія, Франція і Німеччина), вплив кризи на безробіття не був однаковим у різних країнах. Німеччина та Франція продовжують демонструвати зниження рівня безробіття. На відміну від Іспанії, де глобальна кредитна криза сильно позначилася на будівельному секторі, і в якій спостерігається істотне зростання рівня безробіття, Великобританія переживає помірне зростання.

В цілому, високі показники безробіття були відзначені в тих країнах (Ісландія, Ірландія), які найбільше залежать від галузей, які особливо постраждали від кризи, або в країнах зі значними структурними проблемами (Греція, Угорщина, країни Балтії). У державах Чорноморського регіону обидва ці фактори призвели до значного занепаду на ринках праці. Проте дані офіційної статистики, які є менш надійними в країнах за межами ЄС, не дуже точно відображають реальну ситуацію.

Криза по-різному впливає на перспективи отримання роботи різними соціально-економічними групами

Порівняно незначне зростання безробіття в Європі не дає повної картини, особливо, коли мова заходить про соціальні наслідки кризи. Може бути значна розбіжність між добре освіченими людьми, які можуть відносно легко знайти нові робочі місця в зростаючих секторах, а також соціально-незахищеними, такими як робітники, молодь і люди, що проживають за межами великих міст.

Діаграма 2. Рівень безробіття у Великобританії, Іспанії, Франції та Німеччині

Безробітна молодь у Молдові

Економічна криза призвела до зростання безробіття в Молдові, рівень безробіття молоді (15-24 років) зріс до 16 відсотків у першому кварталі 2009 року (порівняно з 14 відсотками у 2007). Молодь постраждає від кризи найбільше, при цьому кількість безробітних серед молоді, як очікується, зросте до рівня від 11 до 17 мільйонів до кінця 2009 року.

Молдова вже входить до числа найбідніших країн у Європі (26 відсотків населення офіційно вважаються бідними), причому близько двох третин бідних людей живуть у сільській місцевості. Ситуація на ринку праці складна, молдавські трудові мігранти не можуть знайти роботу в охопленій кризою Європі, і тому повертаються додому. Як наслідок, Молдова страждає не тільки від надлишку робочої сили, але також і від зменшення руху коштів: дійсно, до 60% ВВП у Молдові базувалося на грошових переказах.

Інше пояснення різниці рівнів безробіття між європейськими країнами полягає в тому, що більшість розвинених країн відреагували на кризу витисканням іммігрантів з менш розвинених держав (Східна і Південна Європа, Балкани і Чорноморський регіон) зі своїх ринків праці. Змушені повертатися додому, ці мігранти спричиняють додатковий тиск на ринок праці в рідних країнах, і в той же час зменшують його в країнах, де вони працювали. Це штучно спотворює коливання попиту і пропозиції робочих місць.

Міграційні потоки

Тоді як нові мігранти продовжують приїжджати, деякі повертаються додому

Глобальний криза змінила міграційні тенденції в Європі. У зв'язку з падінням ділової активності і, відтак, попиту на робочу силу, багато працюючих мігрантів, особливо тих, хто працює нелегально, повертаються додому. Таким чином поряд з новими хвилями мігрантів у пошуках роботи з країн Східної та Південної Європи до більш процвітаючих держав ЄС, є і зворотний потік осіб, не спроможних знайти роботу за кордоном.

Криза збільшує ризики нерегулярної роботи, і відтак - втрати дозволів на роботу або видів на проживання - не тільки для новоприбулих, але і для тих мігрантів, які були законно працевлаштовані протягом років. Тимчасовим мігрантам зазвичай є менше чого втрачати, ніж легальним мігрантам, якщо вони повернуться додому, але повернення напевне дасться нелегко.

Нинішня ситуація з міграцією робітників у Європі скорочується в обох напрямках. Це створює соціальні проблеми не тільки для менш розвинених нових держав-членів, Балканських країн і країн Чорноморського регіону, куди емігранти повертаються додому, але також і для традиційних країн призначення, яким доводиться мати справу з великою кількістю безробітних іноземців.

В Іспанії, наприклад, безробіття зросло до 17% серед населення в цілому, але до 27% серед іноземців. Більше того, нові нелегальні мігранти, як і раніше, прибувають до Іспанії щоб шукати роботу в тіньовому секторі. Ситуація в Італії дуже подібна, оскільки тіньова економіка продовжує забезпечувати нішу для трудових мігрантів.

Хоча Великобританія, здавалося б, сильно постраждала від рецесії, поки залишається незрозумілим, чи мігранти залишають країну, чи й досі прибувають. Дуже низькими є стимули реструуватися для тих мігрантів, які прибули на короткий термін, тому сьогодні неможливо точно підрахувати число трудових мігрантів в країні. Мігранти з нових країн-членів, більшість з яких перебувають на законних підставах, можуть тимчасово від'їжджати додому, щоб перевірити ситуацію з працевлаштуванням в рідній країні, тоді як мігранти з країн, що розвиваються, а саме Балканських країн та країн Чорноморського регіону, найбільш ймовірно, залишаються на місці, оскільки перспективи працевлаштування у своїй країні гірші, ніж у Великобританії. У той же час, число безробітних у Великобританії досягло 3 мільйонів. Очікується, що буде збільшення непостійності серед нинішніх легальних мігрантів, які перебували у Великобританії вже протягом тривалого часу, оскільки буде все важче отримати роботу на офіційному ринку праці.

Ситуація в Греції неоднакова для різних категорій мігрантів. Що стосується зайнятості в сільській місцевості, мігранти будуть залишатися там, де є мережі, які допомагають знайти роботу, на відміну від тих, хто шукає роботу в інших сферах. Ті, хто приїхав недавно, ймовірно, замислюватимуться про повернення, але ті, хто перебуває в Греції вже тривалий час, навряд чи повертатимуться. Насправді, основні наслідки кризи для міграційної ситуації в країні полягають в уповільненні подальшої соціально-економічної інтеграції іммігрантів, які, будучи змушені шукати роботу в тіньовому секторі, втрачають свій вид на проживання і, отже, їм доведеться починати все знову. Роботодавці, схоже, користуються кризою для тиску на працівників через зниження заробітної плати, відмову платити понаднормові, і не виплачуючи внески на соціальні потреби.

Росія і Україна входять у першу четвірку країн призначення та країн походження у світі

У Чорноморському регіоні криза активізувала існуючі проблеми міграції, а також виявила нові. Оскільки регіон є однією з основних транзитних зон для мігрантів до ЄС, соціально-економічне становище цих країн значною мірою залежатиме від змін у міграційних процесах. Примітно, що відповідно до звіту Світового Банку за 2008 рік, Росія та Україна входять у першу четвірку одночасно і країн призначення, і країн походження у світі.

Також суттєвим є важливе значення грошових переказів для економіки багатьох країн Чорноморського регіону. Якщо порівнювати за часткою до ВВП, Молдова є найбільш залежною від переказів країною світу, до неї наближаються Вірменія, Грузія та Румунія.

Країни Чорноморського регіону, як правило, відіграють подібну роль у європейських процесах міграції. Оскільки вони одночасно є країнами походження, транзиту і призначення для трудових мігрантів, вони потребують сильної і ефективної політики. Проте, коли почалася криза, ніхто з них не мав адекватної нормативно-правової бази – і оскільки їх уряди були зайняті безпосередніми наслідками економічного спаду, реформа міграційної політики відтоді відсунулася ще далі у їх переліках необхідних кроків.

Ланцюгові реакції

Показники рівнів споживчої та ділової довіри, які опустилися до рекордно низьких показників, є очевидними симптомами глибини кризи у ЄС та Чорноморському регіоні. У березні 2009 року показники загального індексу довіри економіці ЄС були на найнижчому рівні з моменту їх заснування у 1985 році. Дослідження споживчої довіри в Росії та Україні у першому кварталі 2009 року також засвідчили значне зниження.

Відносно короткий період рецесії дозволив Європі уникнути значного зростання рівня злочинності

Соціальні заворушення також є природною реакцією на невдачі влади. У період рецесії заворушення відбувалися в багатьох європейських країнах, як багатих, так і бідних. Наприклад, у Латвії більше 10 000 осіб вийшли на демонстрацію в січні 2009, яка була найбільшою з часів здобуття країною незалежності в 1991 році, протестуючи проти економічної політики уряду їхньої країни. Причиною цих масових протестів було скорочення заробітної плати. Дійсно, уряд запровадив скорочення на 15% в державному секторі в рамках пакету для отримання позики МВФ і Європейського союзу. Ситуація в Ісландії була навіть гіршою, оскільки уряд подав у відставку в результаті безпрецедентних акцій протесту.

Антикризове управління та політичні дебати

Інвестування чи Споживання?

Економічна та фінансова криза спонукала держави ЄС та Чорноморського регіону до прийняття нових антикризових пакетів. Хоча, маючи справу в основному з поліпшенням економічних умов, вони також спрямовані на пом'якшення соціальних наслідків економічного спаду. Проте, лише деякі з застосовуваних ініціатив мають прямі соціальні наслідки.

На сьогодні передбачені заходи в основному зосереджені на заохоченні попиту на основі фінансових стимулів і надання підтримки певним вразливим секторам економіки. Проте, немає консенсусу між європейськими державами про те, що стимулювати: інвестиції чи споживання. Національні плани деяких старих і нових членів ЄС, а також країн Чорноморського регіону наведені нижче.

Не було досягнуто консенсусу в питанні що стимулювати: інвестиції чи споживання

Плани відновлення у Європі¹

Стимулювання споживання	Стимулювання інвестицій
Німеччина: акцент на інвестиції	
<ul style="list-style-type: none"> • 50 млрд в цілому за планом відновлення • 470 млрд для фінансового сектора, з яких 400 млрд складається з гарантій з урахуванням невизначеності • З огляду на сильні фінансові позиції, Німеччина демонструє збалансований бюджет з планом відновлення • Короткострокові фінансові наслідки плану можуть бути значними, але за низьких процентних ставок, високих дивідендів і приросту капіталу від приватизації, в середньостроковій перспективі державний борг не повинен зростати 	
<ul style="list-style-type: none"> • Зниження податків на амортизацію, можливість вирахування транспортних витрат для тих, хто постійно користується громадським транспортом, спеціальні програми для сімей • Інвестиції в інфраструктуру, житло; структурні програми для конкретних регіонів • Кредитування малого й середнього бізнесу, зменшення викидів CO₂ та ефективних інновацій енергозбереження підприємствами 	<ul style="list-style-type: none"> • Кредитні гарантії, рекапіталізація або підтримка рівних умов, взяття на себе ризикованих активів • Підтримка рівних умов • Кілька банків застосовувалися для гарантії за кредитами, обмежена увага до фінансової підтримки
Франція: протекціонізм і соціальна відповідальність	
<ul style="list-style-type: none"> • 26 млрд за планом відновлення і ще 6 млрд для автомобільної промисловості • 360 млрд для фінансового сектора, з яких 320 млрд є гарантії • План відновлення підвищить дефіцит до 4% від ВВП, незважаючи на економічні вигоди • Державний борг має зрости до 67,5% від ВВП, в основному у зв'язку з планом для фінансового сектора 	
<ul style="list-style-type: none"> • Фінансування інвестиційних проектів з автомобілебудування, житла, будівництва (тобто інфраструктура та комунальні об'єкти) та державного боргу • Податкові пільги для малого й середнього бізнесу • Програми перепідготовки для безробітних • Порятунком автомобільної промисловості 	<ul style="list-style-type: none"> • Рекапіталізація і скуповування активів проблемних банків державною компанією • Кредитні гарантії на середньострокову перспективу, з метою стимулювання фінансування бізнесу (особливо малого й середнього бізнесу)
Великобританія: врятувати фінансовий сектор будь-якою ціною	

<ul style="list-style-type: none"> • Для початку 20 млрд для плану відновлення; додаткові гарантії для конкурентного кредитування (але це не здійснюється негайно) • Додаткові 50 млрд для рекапіталізації і 450 млрд. для гарантії • Оприлюднений план може коштувати додатково до 50 млрд в придбаних активах і ще більше в гарантіях • Сукупний борг, як очікується, збільшиться з 41,2% до 48,2% в 2009 році, збільшуватиметься і надалі. Бюджетний дефіцит виросте з 5,4% до 8,1%, але буде знижуватися після 2009 • 30% девальвація національної валюти по відношенню до долара 	
<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення ПДВ • Відстрочення зростання податку на прибуток підприємств, можливість відстрочки платежів для малих підприємств • Підвищення рівня інвестицій в житлове будівництво, енергетику, інфраструктуру і шкільну освіту • Пакет підтримки власників житла • Гарантія кредитування 50% малих та середніх підприємств до 20 млрд 	<ul style="list-style-type: none"> • Націоналізація двох банків • Рекапіталізація банків • Спеціальна схема ліквідності • Додаткові гарантії заборгованості • Скуповування активів і гарантування деяких топ-рейтингових активів, забезпечених цінними паперами
<p>Бельгія: істотна підтримка в банківському секторі, а також спеціальні соціальні ініціативи</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • 2 млрд. на пакет відновлення • 19,9 млрд. на порятунок банків і гарантії, і в подальшому 90 млрд на гарантії на міжбанківському ринку, гарантії пасивів і активів • Фіскальний дефіцит 2,6% в 2008 році, і збалансований бюджет в 2009 році • Державний борг зросте з 84,9% до 88,3% до кінця 2008 року 	
<ul style="list-style-type: none"> • Зниження податків, включаючи зниження ПДВ на будівництво, відстрочення сплати ПДВ для компаній, і знижки на енергоносії для домашніх господарств • Вища допомога по безробіттю • Ваучери на продукти харчування та енергоносії для працівників • Кредитні гарантії для малого та середнього бізнесу • Прискорення інфраструктурних проектів 	<ul style="list-style-type: none"> • Націоналізація одного банку • Вливання капіталу в банки • Стабілізація становища на міжбанківському ринку • Запозичення гарантії
<p>Іспанія: сильна політична відповідь на виклики житлового будівництва</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • 50 млрд на план відновлення • 250 млрд для фінансового сектора, з яких 200 млрд складають гарантії • Іспанський уряд має намір фінансувати це головним чином за рахунок запозичення, роблячи вплив на дефіцит досить незначним 	

<ul style="list-style-type: none"> • Державні інвестиції в інфраструктуру, екологічні проекти й інвестиції в дослідження та розробки • Стимулювання автомобільної промисловості • Кредитування малого та середнього бізнесу • Зниження податку на доходи • Розширення підтримки житлового будівництва • Скасування податку на майно 	<ul style="list-style-type: none"> • Скуповування здорових заощаджень для забезпечення ліквідності • Гарантування банківської заборгованості • Збільшення покриття системи страхування вкладів
<p>Італія: споживання є єдиною надією</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • 80 мільярдів вливання в ринок протягом найближчих двох-трьох років • 110 млрд державних витрат, очікуваних найближчими роками, з огляду на європейські ресурси та Італійський фонд регіональної солідарності • Економіка Італії в стагнації, і її державний борг перевищує ВВП 	
<ul style="list-style-type: none"> • Бонус для сімей з низькими доходами у вигляді податкових пільг • Податкові пільги і збільшення коштів на технічне безробіття 	<ul style="list-style-type: none"> • Вливання капіталу в банки • Стабілізація становища на міжбанківському ринку
<p>Словаччина: ефективна політика задля мінімізації наслідків рецесії</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • Перехід на євро виключає певні ризики, такі як ризики, пов'язані з обмінним курсом валют • Впорядкування адміністративних процедур і скорочення бюрократії, з якою компаніям доводиться мати справу • Малі підприємства повинні будуть застосовувати тільки первинний облік 	
<ul style="list-style-type: none"> • Зниження податків, що сплачуються працюючими • Фінансування лінії для малого та середнього бізнесу, спільно з комерційними банками • Крайній термін для відшкодування ПДВ був скорочений з 60 до 30 днів для помісячних платників ПДВ • Фокусування на стимулюванні внутрішнього попиту і прискорення запровадження структурних фондів • Стимулювання автомобільної промисловості 	<ul style="list-style-type: none"> • Збільшити охоплення страхування вкладів • Кредитні гарантії для стимулювання фінансування малого та середнього бізнесу
<p>Угорщина: спірна фіскальна політика в умовах економічного спаду</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • \$ 25,1 млрд. пакет підтримки з боку Міжнародного валютного фонду 	

<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення оподаткування споживання і власності • 4% солідарний податок на доходи компаній і приватних осіб з високими доходами, які планується запровадити • Податок на додану вартість зростає з 20% до 23% • Внески працюючих на соціальне страхування будуть скорочені на 5%, з 32% до 27%, у два етапи 	<ul style="list-style-type: none"> • Збільшення охоплення страхування вкладів • Запозичення гарантії
<p>Туреччина: банківська стабільність</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • Банківський сектор в хорошому стані • 30% девальвація національної валюти по відношенню до долара США • Непомірно високий державний борг 	
<ul style="list-style-type: none"> • Тимчасове зниження податків на автомобілі, побутову техніку і житло • Скорочення витрат бюджету на \$ 5,1-6,39 мільярда 	<ul style="list-style-type: none"> • Стабілізація становища на міжбанківському ринку • Кредитні гарантії для стимулювання фінансування малого та середнього бізнесу
<p>Росія: масивні вливання підривають стабільність</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • \$ 43 млрд виплачених корпоративних боргів • Додаткових \$ 50 млрд для доступності • 6,7% ВВП витрачено на антикризові заходи • 34% девальвація національної валюти по відношенню до долара • Різке падіння золотовалютних резервів 	
<ul style="list-style-type: none"> • Податково-бюджетна підтримка зосереджена скоріше на фінансовому секторі і підприємствах, ніж на домогосподарствах • Податкові стимули для підтримки розвитку реальної економіки 	<ul style="list-style-type: none"> • Банки отримали значні фінансові ресурси, щоб подолати кризу ліквідності • Спеціальна схема ліквідності
<p>Україна: найважчий удар і найслабша відповідь</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • \$ 16,4 млрд пакету заходів підтримки з боку Міжнародного валютного фонду • \$ 0,75 млрд кредиту від Світового банку • 60% девальвація національної валюти по відношенню до долара США 	
<ul style="list-style-type: none"> • Зростання фіскального тиску на бізнес • Вкуп боргів державою в житловому будівництві • Тимчасово збільшено мито на автомобілі і холодильники 	<ul style="list-style-type: none"> • Рекапіталізація банків • Збільшення охоплення системи страхування вкладів

Більшість європейських країн вжили заходів для врятування банків за допомогою капіталізації, шляхом надання державних гарантій, просто піднімаючи їх. Франція, Німеччина, Італія, Словаччина, Іспанія та Великобританія, а також Україна, також обрали надання допомоги автомобільній промисловості, одній з галузей, які найбільше постраждали від кризи. Багато держав запроваджують зниження податків і стимулювання споживання. Однак є ризик, що ці кошти будуть скоріше збережені, ніж витрачені. Німеччина, Франція, Угорщина, Росія та Україна зосередились на стимулюванні приватних і державних інвестицій та дуже малому обсязі запровадження відповідних заходів щодо споживання.

Стабільність банківської системи пов'язана із соціальною та політичною стабільністю

Банки по всій Європі отримали значні фінансові ресурси, щоб допомогти їм подолати кризу ліквідності. З одного боку, ці заходи були спрямовані на підтримку виробництва. Це особливо важливо для європейських країн, що розвиваються (Росія, Україна і т.д.), оскільки доступність ресурсів кредитування, а не фондового ринку, є джерелом зростання в реальному секторі цих держав. З іншого боку, стабільність банківської системи, безпосередньо пов'язана з соціальною та політичною стабільністю. Втрата індивідуальних банківських вкладів буде набагато важчою і політично небезпечною, ніж можуть бути будь-які втрати на фондовому ринку.

Популізм чи Прагматизм

«У Великобританії зараз кожен є соціал-демократом» - був такий заголовок у «The Financial Times» від 7 жовтня 2008. Дійсно, політичний попит на не-ліберальну політику завжди загострювався під час економічних криз і соціальних катаклізмів, і сьогоднішня ситуація не є винятком. Дві такі не-ліберальні тенденції збереглися протягом останніх 150 років: соціалізм і популізм.

Обидві моделі були випробувані в 20 столітті, і обидві не виправдали очікувань. Соціалізм в основному випробовувався в Європі та Азії, а популізм застосовувався в Латинській Америці. Результати відомі – обидва експерименти провалилися. Соціалізм вирішив завдання індустріалізації (ціною величезних жертв), однак не мав успіху в забезпеченні внутрішніх ресурсів, необхідних для подальшого розвитку. Що ж стосується популізму, він привів процвітаючі країни, такі як Аргентина, до економічної та соціальної катастрофи.

Коли фінансова система ось-ось впаде, здається природним звернутися до підходів неринкової політики

Коли фінансова система ось-ось зазнає краху, і люди переймаються через скорочення доходів, здається природним звернутися до підходів неринкової політики, якими б нереальними вони не були, для підтримки якості життя. Популістські тенденції, як правило, йдуть пліч-о-пліч із соціалістичною політикою.

Рецесія спричинила безробіття, і дехто звертається по допомогу бюджетних вливань. Однак це лише погіршить ситуацію: країнам, постраждалим від кризи, доведеться витратити величезні суми грошей для підтримки ліквідності в економіці і забезпечення стабільності у системі кредитування. Тим не менше, багато країн не лише в Чорноморському регіоні (Росія, Україна), але і в розширеному ЄС (Угорщина, Греція, Ісландія) вирішили піти цим шляхом.

Ризик викупу та фінансової допомоги постраждалим корпораціям також мають неочікувані наслідки. Оскільки уряд рятує боржників, рекапіталізує банки і збільшує гарантії по депозитах фізичних осіб, він бере на себе ризики, притаманні рішенням усіх основних економічних суб'єктів – банків, інвесторів і позичальників. Цей процес починається в банківському секторі і поширюється на інші сектори і корпорації через банківської гарантії по всій Європі від

Росії та України до Великобританії та Франції. Насправді це означає націоналізацію, явну чи ні, цих інституцій.

Урядові рішення стосовно діяльності цих фактично націоналізованих установ мають бути наступним логічним кроком. І якщо політично вмотивовані інвестиції не мають успіху, держава повинна буде надавати допомогу банкам, які їх здійснюють. Тому державна підтримка і неефективні інвестиції формують порочне коло. На жаль, сама Європейська комісія закликала саме до такого роду заходів восени 2008 року.

Державна підтримка та неефективні інвестиції формують порочне коло

Міграція чи Безробіття

Південно-європейські країни були в числі найбільш постраждалих від безробіття. Оскільки вони є популярним місцем призначення для трудових мігрантів, деякі з цих країн намагалися полегшити тиск на свої ринки праці шляхом більш жорсткої міграційної політики.

Міграційні політики стали більш жорсткими у спробі зменшити тиск на ринки праці

В Іспанії кількість секторів, у яких на роботу можуть бути запрошені іноземні робітники, було різко скорочено. Таким чином, можливості для легального працевлаштування були значно зменшені. Пропонована реформа обмежує право на возз'єднання сім'ї: термін легального перебування, необхідного мігрантам для перевезення їх сімей, було збільшено з 2 до 5 років.

Також було запроваджено схему заохочення легальних мігрантів до повернення на батьківщину. За цією системою, допомога по безробіттю виплачується у два етапи: спочатку в Іспанії, потім у країні походження. Мігранти, які беруть участь у цій програмі, зобов'язуються не повертатися в Іспанію протягом найближчих трьох років. Проте, менше 3000 мігрантів – з понад 4 мільйонів – обрали цей варіант.

В Італії підрозділам інспекції праці було наказано застосовувати закон під час “задоволення” потреб ринку праці. Це означає закривати очі на нерегулярну зайнятість. Ця ситуація, таким чином, є відношенням все більш важкого легального в'їзду в країну до динаміки на ринку праці, а не політикою уряду як такою. Ці зміни зробили трудових мігрантів, як легальних, так і незарєстрованих, ще більш незахищеними.

У Греції кількість дозволів на роботу неухильно знижується. Це зробило правовий статус мігрантів дуже невизначеним, так само як відсутність легальної роботи зробило більш складним для мігрантів зібрати пакет документів, необхідний для відновлення їх дозволів на роботу.

Що стосується Чорноморського регіону, не буде перебільшенням сказати, що навряд чи якась міграційна політика була застосована у відповідь на кризу. Занепокоєння з приводу маси трудових мігрантів, що повертаються на батьківщину, очевидно, було необґрунтованим, оскільки більшість віддають перевагу ризику зниження заробітної плати і можливості непостійної зайнятості перед ще більш жорсткими умовами зайнятості удома. Знецінення місцевої валюти відносно Євро також могло впливати на прийняття такого рішення. Значна частка мігрантів працюють у домашніх господарствах (де особисті стосунки можуть запобігти втраті роботи), так само як і на найменш престижних роботах, де все ще є попит на працівників. Мігранти-чоловіки можуть опинитися у гіршому становищі, оскільки вони були переважно зайняті на будівельному секторі. Крім того, більшість країн Чорноморського регіону були більше зайняті намаганнями

Занепокоєння щодо трудових мігрантів, які повертаються, було безпідставним

врятувати свою економіку, ніж розробленням всесторонньої міграційної політики.

Підводячи підсумки ...

Економічна криза викликала подібні соціальні проблеми у більшості країн Європи

... Економічна криза викликала аналогічні соціальні проблеми у більшості країн Європи. Від Балтики до Середземного моря, від Піреней до Кавказу, люди потерпають від зниження рівня життя та зростання безробіття. Проте інтенсивність цих симптомів змінюється від країни до країни. Є також специфічні соціальні питання, особливо актуальні для менш розвинених країн Східної та Південної Європи, включно з країнами Чорноморського регіону. Серед них трудова міграція є однією з найзначніших.

З метою реагування на рецесію, європейські держави застосовують широке коло економічних стратегій. У цілому, хоча шок в Європі був менший, ніж у США, європейські політичні заходи були вжиті пізніше і значно слабше, ніж у США. В результаті, зниження ВВП було таким самим, а іноді навіть більшим, ніж у США. Це особливо актуально для країн Європи, що розвиваються, які були неспроможні здійснювати антициклічну макроекономічну політику.

Європейські держави відреагували на кризу безпрецедентними фінансовими стимулами і зняттям монетарних обмежень. Однак, загалом вважається, що реакція була неадекватною, як у розвинених державах ЄС, так і у менш розвинених країнах Чорноморського регіону. Тільки після виходу з кризи буде можливо повною мірою оцінити, чи мала переваги агресивніша реакція США, чи більш обережний європейський підхід.

Виноски

1. За даними МЦПД
2. Найбідніша нація ЄС на душу населення
3. Міжнародна асоціація фахівців з нерухомості.
4. Тут і далі статистичні дані згідно EurActiv.com
5. Дані за vox.eu.org: "Безробіття в рамках сьогоденної кризи"
6. Тут і далі статистичні дані згідно проекту CLANDESTINO (<http://clandestino.eliamep.gr>)
7. Більшість даних використано з статті "Порятунок банківської сфери та плани відновлення економіки в Нідерландах та інших державах-членах ЄС: Чому голландці мають зробити більше", Сильвестр Ейджфінгер, vox.eu.org

Коментарі до статті

«ПОДІБНІ ПРОБЛЕМИ - ВІДСУТНІСТЬ ЄДИНОГО ВИРІШЕННЯ: СОЦІАЛЬНА ВАРТІСТЬ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ»

*Гліб Вишлінський
Компанія «GfK Ukraine»*

Глобальна економічна криза захопила економістів та політиків зненавця. Протягом багатьох місяців після 14 вересня 2008, коли банк «Lehman Brothers» зазнав краху, вони зосереджувались на розумінні причин кризи та пошуку відповідей у формах економічної політики на неї. Тоді як засоби масової інформації швидко окреслили похмурі картини соціальної вартості кризи, уряди більше уваги приділяли боротьбі з самою кризою. Зараз, коли економіка починає відновлюватися, прийшов час зосередитись на соціальних проблемах і розробити структуру політики, яка допоможе зменшити соціальну вартість майбутніх циклічних криз.

На мою думку, політичне дослідження соціальної вартості кризи має враховувати такі принципи:

- Соціальні витрати мають бути найвищим пріоритетом;
- Необхідно включити аналіз соціального впливу антикризової економічної політики;
- Слід виділяти позитивні приклади.

1. Соціальні витрати мають бути найвищим пріоритетом

Дослідники занадто велику увагу приділяли аналізу безпосередньо економічної кризи, а також політики її стримування. Хоча існує думка, що, коли економіка почне відновлюватися, соціальна ситуація поліпшиться самостійно, я вважаю, що аналіз має більше зосередитись на соціальних наслідках економічної кризи. Уряди повинні краще підготуватись до майбутніх циклічних криз, щоб бути готовими запобігти глибоким соціальним наслідкам.

Рекомендую розглянути такі групи соціальних наслідків кризи:

1.1 Наслідки, які створюють дисбаланс і напругу між соціальними групами

- Молодіжне безробіття. Згідно звіту Business Week, у першому півріччі 2009 року близько 20% громадян ЄС, молодших 25 років, шукали роботу, порівняно з показниками безробіття на рівні 8,9% для ЄС в цілому. У деяких країнах ситуація є дійсно драматичною, оскільки майже 37% молоді (1980-1990 рр. народження) в Іспанії не можуть знайти роботу, у Франції цей показник на рівні 24%. Як свідчить історія, молодіжне безробіття становить значний ризик для безпеки суспільства, викликає громадські заворушення, високий рівень правопорушень та злочинності, а також негативно впливає на життя цілого покоління. Оскільки деякі країни досягли більших успіхів у боротьбі з цією проблемою, а деякі демонструють очевидні політичні промахи і структурну неефективність, подальше дослідження могло б зосередитись на факторах, що спричиняють молодіжне безробіття, і запропонувати ряд політичних засобів, заснованих на найкращих доступних практиках.
- Географічна концентрація кризи. Глибина поточної економічної кризи значно відрізняється у різних галузях. Крім того, ті галузі, які найшвидше розвивалися, постраждали найбільше (наприклад, автомобілебудування, нерухомість). Це збільшує

вірогідність того, що деякі міста, населені пункти і регіони відчуватимуть набагато сильніший негативний вплив, порівняно з іншими, якщо вони мають високу концентрацію підприємств постраждалих галузей економіки. Це особливо очевидно у країнах, що розвиваються, які є менш збалансованими порівняно з розвиненими країнами. Економічні кризи призводять до подвійних проблем у таких регіонах: люди втрачають свої робочі місця, а місцевий бюджет втрачає податки і не може згладжувати соціальні прояви кризи. Це змушує людей або мігрувати (навіть якщо вони не хочуть), або різко погіршує їх життєвий рівень.

1.2 Наслідки, які викликають дисбаланс і напругу між країнами

Дані свідчать, що нові члени ЄС, приєднані останньою хвилею розширення, потрапили до числа найбільш постраждалих від кризи. Це може стосуватися бурхливого розвитку економіки цих країн після їх приєднання, який був грубо зупинений кризою (у той час як країнам Центральної Європи пощастило, оскільки їх до-кризова ситуація була набагато м'якшою). Ситуація, коли між II кварталом 2008 і II кварталом 2009 рр. реальне зростання ВВП коливається від -20,2% у Литві до +1,1% в Польщі, підриває ЄС як найбільш потужну регіональну інституцію. Заворушення в багатьох нових державах-членах (додатково наведена стисла інформація буде корисною) доводять, що існує необхідність у нових механізмах, які могли б вирівняти соціальні наслідки таких криз. Те, що ми бачили, було просто ситуативними рішеннями, багато з яких виявилися неефективними.

1.3 Спільні наслідки, які не є безпосередньо економічними

У сучасному суспільстві величезні інформаційні потоки здійснюють великий тиск на громадян. ЗМІ не допомагають у змалюванні чіткої картини, навпаки, вони перебільшують тенденції, особливо негативні новини, граючи на страху, як на одній з найсильніших емоцій. Це означає, що навіть якщо громадянин не постраждав у результаті кризи сам, він пригнічується і турбується через приреченість і зневіру в засобах масової інформації. Це підриває якість життя, фізичного і психічного здоров'я постраждалих груп. Політика інформаційної взаємодії з суспільством має зважати на це, особливо у тих суспільствах, де слабо розвинені традиційні цінності (віри, сім'ї і т.д.), які можуть бути позитивним якорем під час кризи.

2. Необхідно включити аналіз соціального впливу антикризової економічної політики

На цьому етапі дослідники повинні зосередитися на можливих соціальних наслідках політики антикризового реагування. Це особливо важливо для економік, що розвиваються, з низьким рівнем довіри до національної валюти, які не можуть дозволити собі мати високий бюджетний дефіцит. Пошук правильного балансу між стимулюванням економіки, пом'якшенням соціальних витрат і підтримкою фінансової стабільності є досить складним завданням. Крім того, криза підштовхує уряди до швидких дій, і антикризова політика часто не має достатніх досліджень і створює неправильні стимули.

3. Слід виділяти позитивні приклади

У багатьох випадках дослідження зосереджуються лише на негативних обставинах, і це не допомагає розумінню, як боротися з кризою та її соціальними витратами.

Зосереджуючись регіонально, необхідно також проаналізувати:

- Найкращі приклади економічної політики (Польща, Чехія),
- Найкращі приклади мінімізації соціальної вартості.

Було продемонстровано, що існує взаємозв'язок між рівнем споживчої довіри в країні до кризи, і глибиною самої кризи. Наприклад, у Польщі індекс споживчої довіри влітку 2008 року був удвічі вищим, ніж в Угорщині. Подальше дослідження може сприяти підвищенню розуміння спільних визначальних факторів, які впливають на рівень споживчої довіри, ріст ВВП та соціальні наслідки кризи.

ПАРТНЕРИ ФОРУМУ

Ініціатива:

Партнери:

CHATHAM HOUSE

Під патронатом:

Підтримка:

польська допомога

Медіа-партнери:

Open Ukraine

Міжнародний Благодійний Фонд

вул. Чапая, 10, оф. 3, Київ, 01030

Тел.: (+38044) 235-5298

Факс: (+38044) 234-5380

<http://ksf.openukraine.org>

<http://openukraine.org>

**КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ**

**КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ**

**КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ**

**КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ**

**КИЇВСЬКИЙ
БЕЗПЕКОВИЙ
ФОРУМ**